Ex libris Thomae Ferrers

DE OFFICIIS M. TULLII CICERONIS,

LIBRI III.

ITEM,

De *Amicitia*: De *Senectute*: *Paradoxa*: & de *Somnio Scipionis*.

Cum indice in fini libri adjuncto.

Editio cæteris correctior atque emendatior.

LONDINI,

Excudebat H. HILLS, pro Societate Stationariorum.

1683.

M. T. CICERONIS *DE OFFICIIS* Lib. I.
Ad Marcum Filium.

ARGUMENTUM *PER* D. Eraſmum Roterod.

Ciceronem filium ſuo hortatur exemplo, nè ſimplici cuipiam ſtudio ſeſe addicat, ſed Græca cum Latinis, & orationis virtutes cum philoſophiæ ſcientia conjungat. Deinde, quò eum reddat attentiorem, hanc, quæ de officiis eſt, philoſophiæ partem, duobus potiſſimùm nominibus commendat, vel quòd uſus ejus ad omnem vitæ rationem latiſſimè pateat, vel quòd hæc una ſit philoſophis omnibus inter ſe communis. Poſtremò, teſtatur ſe in hac diſputatione Stoïcos potiſſimùm ſequi, quòd hi vel optimè boni finem, ad quem officia omnia referuntur, conſtituerint: cùm Epicurus voluptate metiens ſummum bonum, atque Ariſto, Pyrrho, & Herillus, tollentes rerum delectum, officii quoque naturam ſubverterint.

QUanquam te, Marce fili, annum jam audientem Cratippum, ídque Athenis, abundare oportet præceptis inſtitutíſque philoſophiæ, propter ſummam & doctoris autoritatem, & urbis; quorum alter te ſcientiâ augere poteſt, altera exemplis: tamen ut ipſe ad meam utilitatem ſemper cum Græcis Latina conjunxi, neque id in philoſophia

Triplex argumentum; à notabilitate doctoris, & item loci, & temporis diuturnitate.

sophia, solùm, sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut videmur) magnum attulimus adjumentum hominibus nostris, ut non modò Græcarum literarum rudes, sed etiam docti aliquantum se arbitrentur adeptos, & ad dicendum, & ad judicandum. Quamobrem disces tu quidem à principe hujus ætatis philosophorum, & disces quamdiu voles: tam diu autem velle debebis, quoad te quantùm proficias non pœnitebit. Sed tamen nostra legens, non multùm à Peripateticis dissidentia (quoniam utrique, & Socratici, & platonici esse volumus) de rebus ipsis utere tuo judicio; nihil enim impedio: orationem autem Latinam profectò legendis nostris efficies pleniorem. Nec verò arroganter hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis; quod est oratoris proprium, apte, distinctè, ornatéque dicere (quoniam in eo studio ætatem consumpsi) si id mihi assumo, videor id meo jure quodammodo vendicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non solum orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui jam se illis ferè æquârunt, studiosè legas. Vis enim dicendi major est in illis: sed hoc quoque commendum est æquabile & temperatum orationis genus, & id quidem nemini video Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroque in genere laboraret, sequeretúrque & illud forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus: nisi fortè Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parùm vehemens, dulcis tamen ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantùm in utroque profecerimus, aliorum sit judicium: utrumque certè secuti sumus. Et quidem & Platonem existimo, si genus id forensis dicendi

Dicere, oratoris: judicium ferre de rebus, Philosophi.

Inter Philosophos Græcos nemo dicendi studium secutus est.

dicendi tractare voluiſſet, graviſſimè & copioſiſſimè potuiſſe dicere : Demoſthenem, ſi illa quæ à Platone didicerat tenuiſſet, pronuntiare voluiſſet, ornatè ſplendidéque facere potuiſſe. Eodémque modo de *Ariſtotele* & *Iſocrate* judico ; quorum uterq; ſuo ſtudio delectatus, contempſit alterum. Sed cùm ſtatuiſſem aliquid hoc tempore ad te ſcribere, & multa poſthac, ab eo exordiri volui maximè, quod & ætati tuæ eſſet aptiſſimum, & autoritati meæ graviſſimum. Nam cùm multa ſint in Philoſophia & gravia & utilia accuratè copioſéque à Philoſophis diſputata, latiſſimè patere videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis & præcepta ſunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque privatis, neque forenſibus, neque domeſticis in rebus, neque ſi tecum agas quid, neque ſi cum altero contrahas, vacare officio poteſt : in eóque colendo ſita vitæ eſt honeſtas omnis, & in negligendo turpitudo. Atque hæc quidem quæſtio communis eſt omnium Philoſophorum. Quis eſt enim qui nullis officii præceptis tradendis Philoſophum ſe audeat dicere ? Sed ſunt nonnullæ diſciplinæ, quæ propoſitis bonorum & malorum finibus officium omne pervertunt. Nam qui ſummum bonum ſic inſtituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum ; ídque ſuis commodis, non honeſtate metitur : hic ſi ſibi ipſe conſentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, fit ut neque amicitiam colere poſſit, nec juſtitiam, nec liberalitatem. Fortis verò, dolorem ſummum malum judicans ; aut temperans, voluptatem ſummum bonum ſtatuens, eſſe certè nullo modo poteſt. Quæ quanquam ità ſunt in promptu, ut res diſputatione non egeat ; ſunt tamen à nobis alio loco diſputata. Hæ diſciplinæ igitur ſi ſibi conſentaneæ eſſe velint, de officio nihil queant dicere. Neq; ulla officii præcepta firma, ſtabilia, conjuncta naturæ tradi poſſunt, niſi aut ab iis

Platoni dicendi exercitatio Demoſtheni philoſophandi defuit.

Commendat officia à perſona & ſua & filii : deinde ab utilitate & communitate.

Epicureos notat.

qui ſolam, aut ab iis qui maximè honeſtatem propter ſe dicant expetendam. Itaque propria eſt ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Ariſtonis, Pyrrhonis, & Herilli jam pridem exploſa ſententia eſt. Qui tamen haberent jus ſuum diſputandi de officio, ſi rerum aliquem delectum reliquiſſent, ut ad officii inventionem aditus eſſet. Sequemur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæſtione potiſſimùm Stoicos, non ut interpretes; ſed, ut ſolemus, è fontibus eorum, judicio arbitrióque noſtro, quantum, quóque modo videbitur, hauriemus.

Idem in oratione Lyſiæ notavit Socrates in Phædro Platonis.

PLacet igitur, quoniam omnis diſputatio de officio futura eſt, antè definire, quid ſit officium: quod à Panætio prætermiſſum eſſe miror. Omnis enim quæ à ratione ſuſcipitur de aliqua re inſtitutio, debet à definitione proficiſci, ut intelligatur quid ſit id, de quo diſputetur.

Quoniam non eſt ſimplex officii vocabulum, neque poterat in genere definiri commodè, diviſione explicat; duplici quidem verbis, ſed re eâdem. Facit autem ex Stoicorum ſententia duo genera officiorum: Alterum, quod perfectum vocant, éſtque cum fine boni conjunctum, neque in quenquam præterquam in ſapientem competit: Alterum medium, ſive inchoatum, quod per ſe neque bonum eſt, neq; malum, ſed ad uſum aliquem vitæ ſumitur: ut velle depoſitum reddere, perfecti ſit officii, depoſitum reddere, imperfecti: cùm rectè niſi ſapiens nemo reddat, reddant autem ſimul & ſtulti. Divus autem Ambroſius prioris generis eſſe putat, quæ ſecundùm conſilia fiunt; poſterioris, quæ ſecundùm præcepta: ut bene adminiſtrare rem, ad inchoatum officium pertineat; erogare in pauperes, ad perfectum.

Omnis

OMnis de officio duplex eſt quæſtio. Unum genus eſt, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod poſitum eſt in præceptis, quibus in omnes partes uſus vitæ conformari poſſit. Superioris generis hujuſmodi exempla ſunt: Omniáne officia perfecta ſint: Nunquid officium aliud alio majus ſit: & quæ ſunt generis ejuſdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minùs apparet, quia magis ad inſtitutionem vitæ communis ſpectare videntur: de quibus eſt nobis his libris explicandum Atque etiam alia diviſio eſt officii, nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem officium, rectum (opinor) vocemus, quod Græci κατόρθωμα. hoc autem, commune, quod ii καθῆκον vocant. Atque ea ſic definiunt, ut rectum quod ſit, id perfectum officium eſſe definiant: medium autem officium id eſſe dicant, quod cur factum ſit, ratio probabilis reddi poſſit. *Diviſio officii.*

Quæ in deligendis rebus deliberandi ratio.

TRiplex igitur eſt, ut Panætio videtur, conſilii capiendi deliberatio. Nam, honeſtúmne factu ſit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit; in quo conſiderando ſæpe animi in contrarias ſententias diſtrahuntur. Tum autem inquirunt, aut conſultant, ad vitæ commoditatem, jucunditatémque, ad facultates rerum atq; copias, ad opes, ad potentiam, quibus & ſe poſſint juvare, & ſuos, conducat id néene, de quo deliberant. Quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus eſt, cùm pugnare videtur cum honeſto id quod videtur eſſe utile. Cùm enim utilitas ad ſe rapere, honeſtas contrà revocare ad ſe videtur, fit ut diſtrahatur in deliberando animus, afferátq; ancipitem curam cogitandi. Hac in diviſione(cùm præterire aliquid

quid, maximum vitium in dividendo ſit) duo prætermiſſa ſunt. Nec enim ſolùm, utrùm honeſtum an turpe ſit, deliberari ſolet: ſed etiam duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius; itémque, duobus propoſitis utilibus, utrum utilius. Ità quam ille triplicem putavit eſſe rationem, in quinque partes diſtribui debere reperitur. Primum igitur eſt de honeſto, ſed dupliciter; tum pari ratione de utili; poſt de comparatione eorum differendum.

Partitio potius quæſtionis de officiis.

Ex veteris Academiæ & Stoicorum ſententia, qui ſummum bonum à natura proficiſci putant, & hoc ipſum eſſe beatè vivere, ſecundùm naturam vivere commemorant, docet quæ ſemina nobis natura inſoverit, quæque adminicula addiderit: quibus accedente induſtriâ ac uſu, ad felicitatem, quo referuntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, omni animanti ſtudium tuendi ſui indidit, id quod jure naturæ eſt hominum cum pecudibus commune; vocaturque κατὰ φύσιν πρῶτον, id eſt, ſecundùm naturam primum: conſequens eſt appetitus eorum quæ incolumitati ſunt amica, fuga eorum quæ noxia: Verùm homini, quoniam non ſolùm è corpore conſtat, ſed etiam ex animo, ut totus eſſe poſſit incolumis, ratiocinandi vim addidit: unde diſciplinæ omnes, & virtutes illæ morales proficiſcuntur.

PRincipio, generi animantium omni eſt à natura tributum, ut ſe, vitam, corpúſq; tueatur; declinétq; ea quæ nocitura videantur; omniáq; quæcunq; ad vivendum ſint neceſſaria, inquirat, & paret; ut paſtum, ut latibula, & alia ejuſdem generis. Commune item animantium omnium eſt conjunctionis appetitus procreandi cauſâ, & cura quædam eorum quæ procreata ſunt. Sed inter hominem & belluam hoc maximè intereſt, quòd hæc tantùm, quantùm ſenſu movetur, ad id ſolum quod adeſt, quódq; præſens eſt, ſe accommodat,

φυσικώτατον ὅτι τὸ γενναῖν ἑαυτῷ ὅμοιον. Ariſt.

modat, paululum admodum ſentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis eſt particeps, per quam conſequentia cernit, principia & cauſas rerum videt, earúmq; progreſſus & quaſi anteceſſiones non ignorat, ſimilitudines comparat, & rebus præſentibus adjungit atque annectit futuras; facilè totius vitæ curſum videt, ad eámque degendam præparat res neceſſarias. Eadémque natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis & ad vitæ ſocietatem: ingenerátque imprimis præcipuum quendam amorem in eos qui procreati ſunt; impellítque ut hominum cœtus & celebrari inter ſe, & ſibi obedire velit; ob eáſque cauſas ſtudeat parare ea, quæ ſuppeditent & ad cultum & ad victum; nec ſibi ſoli, ſed conjugi, liberis, cæteríſq; quos charos habeat, tuerique debeat. Quæ cura exuſcitat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit. Imprimíſq; hominis eſt propria veri inquiſitio atque inveſtigatio. Itaque cùm ſumus neceſſariis negotiis curíſque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, ac dicere; cognitionémque rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad bene beatéque vivendum neceſſarium ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, ſimplex, ſincerúmq; ſit, id eſſe naturæ hominis aptiſſimum. Huic veri videndi cupiditati adjuncta eſt appetitio quædam principatûs, ut nemini parêre animus bene à natura informatus velit, niſi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causâ juſtè & legitimè imperanti; ex quo animi magnitudo exiſtit, humanarúmque rerum contemptio. Nec Verò illa parva vis naturæ eſt rationíſque, quòd unum hoc animal ſentit quid ſit ordo, quid ſit quod deceat in factis dictíſque, qui modus. Itaque eorum ipſorum, quæ aſpectu ſentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venuſtatem, convenientiam partium ſentit. Quam ſimilitudinem natura ratióque ab oculis ad animum transferens,

multò

multò etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conservandum putat, cavétq; nê quid indecorè effœminatéve faciat; tum in omnibus & opinionibus & factis, ne quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur & efficitur id, quod quærimus, honestum; quod etiamsi nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quódq; verè dicimus, etiamsi à nullo laudetur, laudabile esse naturâ Formam quidem ipsam, Marce fili, & tanquam faciem honesti vides, quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ.

In Phædro. Proverbium. ἐκ τοῦ ὁρᾶν γίνεται τὸ ἔρᾶν.

De quatuor virtutibus, unde omnia vitæ communis officia manant, Prudentia, justitia, Fortitudine, & Temperantia; ac de materia singularum.

Omnes virtutes una virtus absoluta, juxta Platon. Prudentia in veri perspicientia sita, est fons reliquarum. Fortitudo in contemptu difficultatum. Temperantia in æquabili modo rerum omnium. Decorum, velut umbra corpus, honestatem consequitur.

SEd omne quod honestum est; id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri solertiáq; versatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendóque suum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore; aut in omnium quæ fiunt, quæque dicuntur, ordine & modo, in quo inest modestia & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur; velut ex ea parte, quæ primo descripta est, in qua sapientiam & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inventio veri; ejúsque virtutis hoc munus est proprium. Ut enim quisque maximè perspicit quid in re quaque verissimum sit, quíq; acutissimè & celerrimè potest & videre & explicare rationem; is prudentissimus & sapientissimus ritè haberi solet. Quocirca huic, quasi materia quam tractet & in qua versetur, subjecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt, ad eas res parandas tuendásque, quibus

bus actio vitæ continetur ; ut & societas hominum conjunctióque servetur, & animi excellentia magnitudóque cùm in augendis opibus, utilitatibúsq; & sibi & suis comparandis, tum multò magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem & constantia, & moderatio, & ea quæ sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam, non solùm mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, & ordinem, & honestatem, & decus conservabimus.

De Prudentia, virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quídve sequendum.

EX quatuor autem locis, in quos honesti naturam vímque divisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maximè naturam attingit humanam, omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus : labi autem, errare, nescire, decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere, & naturali, & honesto, duo vitia vitanda sunt : Unum, nè incognita pro cognitis habeamus, hísque temerè assentiamur : quod vitium effugere qui volet (omnes autem velle debent) adhibebit ad considerandas res, & tempus, & diligentiam : Alterum est vitium, quòd quidam nimis magnum studium, multâmque operam, in res obscuras atque difficiles conferunt, easdemque non necessarias. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis operæ curæque ponetur, id jure laudabitur : ut in astrologia C. Sulpitium audivimus, in geometria Sex. Pompeium ipsi cognovimus, multos in dialecticis, plures in jure civili : quæ omnes artes in veri investigatione versantur ; cujus studio à rebus agendis abduci, contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit : à qua tamen sæpe fit intermissio, multiq;

Βουλεύου μὲν βραδέως, ἐπιτέλει δὲ ταχέως τὰ δοξαντα. *Isocrates.*

Σύμβουλός ἐστιν οὐδεὶς βελτίων χρόνου. Nazianz.

Sulpit. Gallus exercitum Romanum *falsâ formidine liberavit, lunaris eclipsis rationem edisserens,* Liv. l. 44.

multíque dantur ad ſtudia reditus. Tum agitatio mentis, quæ nunquam acquieſcit, poteſt nos in ſtudiis cogitationis, etiam ſine opera noſtra, continere. Omnis autem cogitatio motúſque animi, aut in conſiliis capiendis de rebus honeſtis & pertinentibus ad bene beatéque vivendum, aut in ſtudiis ſcientiæ cognitionéque verſatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

De Juſtitia.

DE tribus autem reliquis latiſſimè patet ea ratio, quâ ſocietas hominum inter ipſos, & vitæ quaſi communitas continetur. Cujus partes duæ ſunt: juſtitia, in qua virtutis ſplendor eſt maximus, ex qua boni viri nominantur; & huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed juſtitiæ primum munus eſt, ut nè cui quis noceat, niſi laceſſitus injuria: Deinde, ut communibus utatur pro communibus, privatis autem ut ſuis. Sunt autem privata nulla naturâ, ſed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoriâ, ut qui bello potiti ſunt; aut lege, pactione, conditione, ſorte. Ex quo fit, ut ager Arpinus Arpinatium dicatur; Tuſculanus, Tuſculanorum. Similíſque eſt privatarum poſſeſſionum deſcriptio. Ex quo, quia ſuum cujuſque fit eorum, quæ naturâ fuerant communia, quod cuique obtigit, id quiſque teneat. Eo ſi quis ſibi plus appetet, violàbit jus humanæ ſocietatis. Sed quoniam (ut præclarè ſcriptum eſt a Platone) non nobis ſolùm nati ſumus, ortúſque noſtri partem patria vendicat, partem parentes, partem amici; atque placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad uſum hominum omnia creari, homines autem hominum causâ eſſe generatos, ut ipſis inter ſe aliis alii prodeſſe poſſent: in hoc naturam debemus ducem ſequi, & communes utilitates

in

in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo; tum artibus, tum operâ, tum facultatibus devincire hominum inter homines ſocietatem.

Fides juſtitiæ fundamentum, ab etymologia.

FUndamentum eſt autem juſtitiæ fides, id eſt, dictorum conventorúmq; conſtantia & veritas: ex quo, quanquam hoc vibebitur fortaſſe cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui ſtudioſè exquirunt unde verba ſint ducta, credamúſque, quia fiat quod dictum eſt, appellatam fidem.

Duo injuſtitiæ genera, ut juſtitiæ: & unde oriantur.

SEd injuſtitiæ duo genera ſunt: unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis quibus infertur, ſi poſſint, non propulſant injuriam. Nam qui injuſtè impetum in quempiam facit, aut irâ, aut aliquâ perturbatione incitatus, is quaſi manus violenter videtur afferre ſocio. Qui autem non defendit, nec obſiſtit, ſi poteſt, injuriæ; tam eſt in vitio, quàm ſi parentes, aut amicos, aut patriam, aut ſocios deſerat. Atque illæ quidem injuriæ quæ nocendi causâ de induſtria inferuntur, ſæpe à metu proficiſcuntur: ut cùm is qui alteri nocere cogitat, timet nè, niſi id fecerit, ipſe aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiſcantur ea quæ concupierunt: in quo vitio latiſſimè patet avaritia. Expetuntur autem divitiæ, cùm ad uſus vitæ neceſſarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major eſt animus in iis pecuniæ cupiditas, ſpectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Craſſus negabat ullam ſatis magnam pecuniam eſſe ei qui in republica princeps vellet eſſe, * cujus fructibus exercitum alere non poſſet. Delectant etiam magnifici

* Qui ſuis.

ficii apparatus, vitæq; cultus cum elegantia & copia; quibus rebus effectum eſt, ut infinita pecuniæ cupiditas eſſet. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda; ſed fugienda ſemper injuria eſt. Maximè autem adducuntur plerique, ut eos juſtitiæ capiat oblivio, cùm imperiorum, honorum, gloriæve cupiditatem inciderint. Quod enim eſt apud Ennium, *Nulla ſancta ſocietas, nec fides regni eſt*; id latiùs patet. Nam quicquid ejuſmodi eſt, in quo non poſſint plures excellere, in eo fit plerunque tanta contentio, ut difficillimum ſit ſanctam ſervare ſocietatem. Declaravit id modo temeritas C. Cæſaris, qui omnia jura divina atque humana pervertit propter eum, quem ſibi ipſe opinionis errore finxerat, principatum. Eſt autem in hoc genere moleſtum, quòd in maximis animis, ſplendidiſſimíſque ingeniis plerunque exiſtunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quò magis cavendum eſt, nè quid in eo genere peccetur.

Nulla fides regni ſociis Lucan.

Injuria alia aliâ levior.

SEd in omni injuſtitia permultum intereſt, utrùm perturbatione aliquâ animi, quæ plerunq; brevis eſt, & ad tempus; an conſultò & cogitatò fiat injuria. Leviora enim ſunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria ſatis dictum eſt.

Cauſas recenſet, unde ſecundum injuſtitiæ genus oriatur.

PRætermittendæ autem defenſionis, deſerendiq; officii plures ſolent eſſe cauſæ. Nam aut inimicitias, aut laborem, aut ſumptus ſuſcipere nolunt: aut etiam negligentiâ, pigritiâ, inertiâ, aut ſuis ſtudiis, quibuſdámve occupationibus ſic impediuntur

ut

ut eos; quo tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, nè non satis sit id, quod apud Platonem est in Philosophos dictum; quod in veri investigatione versentur, quódque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea justos esse. Nam dum alterum justitiæ genus assequuntur, inferendâ nè cui noceant injuria, in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos nè ad Rempublicam accessuros quidem putat, nisi coactos; æquius autem erat in voluntate fieri. Nam hoc ipsum ità justum est, quod rectè fit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, né facere cuiquam videantur injuriam: qui dum altero injustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt, Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus injustitiæ propositis, adjunximus causas utriusque generis, easque res antè constituimus, quibus justitia continetur, facilè quod cujusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valde amabimus, judicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes *Humani nihil* à se *alienum putat*. Sed tamen quia magìs ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quàm illa quæ cæteris, quæ quasi longo intervallo interjecto videmus, aliter de illis, ac de nobis judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites æquum sit an iniquum, æquitas enim lucet ipsa per se; dubitatio autem cogitationem significat injuriæ.

Lib. de repub.

In heauton

Τὸ οἰκεῖον πιέζει, ἀλλοτρίων δ' οὐ μέλει.

Pindar.

Proverbium *Quæ dubitas nè feceris.*

Docet

Docet officia pro circumſtantiis variari, & quod officioſum erat, id contra officium fieri, duobus maximè modis; ſi aut ab utilitate recedatur, aut minùs utile præferatur utiliori: quin interdum præter officium eſſe, nimiùm inhærere juris apicibus.

SEd incidunt ſæpe tempora, cùm ea quæ maximè videntur digna eſſe juſto homine, eóque quem virum bonum dicimus, commutantur, fiúntque contraria: ut, non reddere depoſitum, etiam ne furioſo facere promiſſum; quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdúm, & non ſervare, ſit juſtum. Referri enim decet ad ea, quæ propoſui in principio, fundamenta Juſtitiæ: primùm, ut nè cui noceatur; deinde, ut communi utilitati ſerviatur. Ea cùm tempore commutantur, commutatur officium: & non ſemper eſt idem. Poteſt enim accidere promiſſum aliquod, & conventum, ut id effici ſit inutile, vel ei cui promiſſum ſit, vel ei qui promiſerit: Nam ſi (ut in fabulis eſt) Neptunus quod Theſeo promiſerat, non feciſſet; Theſeus filio Hippolyto non eſſet orbatus. Ex tribus enim optatis (ut ſcribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promiſſa igitur ſervanda ſunt ea, quæ ſunt iis quibus promiſeris inutilia: nec, ſi plus tibi noceant quàm illi proſint cui promiſeris. Contra officium eſt, majus damnum anteponi minori: ut, ſi conſtitueris te cuipiam advocatum in rem præſentem eſſe venturum, atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non ſit contra officium, non facere quod dixeris: magíſq; ille, cui promiſſum ſit, ab officio diſcedat, ſi ſe deſtitutum queratur. Jam illis promiſſis non ſtandum eſſe quis non videt, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiſerit? Quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

Tragicum exemplum. Theſeus tria optaverat ab ave Neptuno: ut Minotaurum conficeret; ut ſibi ad inferos daretur aditus; ut Hippolytum ulciſceretur.

In

In juridicialibus officiis æquitas ſpectanda, non verbis inhærendum.

EXiſtunt etiam ſæpe injuriæ, calumniâ quadam, & nimis callida & malitioſa juris interpretatione. Ex quo illud, *Summum jus, ſumma injuria*, factum eſt jam tritum ſermone proverbium. Quo in genere etiam in Repub. multa peccantur: ut ille, qui, cùm triginta dierum eſſent cum hoſte pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quòd dierum eſſent pactæ, non noctium induciæ. Nec noſter quidem probandus, ſi verum eſt, Q. Fabium Labeonem, ſeu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis & Neopolitanis de finibus agri à Senatu datum, cum ad locum veniſſet, cum utriſque ſeparatim locutum, ut ne cupidè quid agerent, nec appeterent, atque ut regredi, quàm progredi mallent: Id cùm utrique feciſſent, aliquantum agri in medio relictum eſt. Itaque illorum fines, ſicut ipſi dixerant, terminavit. In medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem eſt, non judicare. Quocirca in omni re fugienda eſt talis ſollertia. Sunt autem quædam officia etiam adverſus eos ſervanda, à quibus injuriam acceperis. Eſt enim ulciſcendi & puniendi modus. Atque haud ſcio, an ſatis ſit, eum, qui laceſſiverit, injuriæ ſuæ pœnitere: ut & ipſe nè quid tale poſthac committat, & cæteri ſint ad injuriam tardiores.

Ex Heautontimorumeno.

Vid. Plutarchum.

Quod in punienda injuria officium.

Hactenus de civili juſtitia, nunc de bellicis officiis.

Facit autem duo belli genera; quorum utrique communia ſunt hæc: Ut non niſi juſtis de cauſis ſuſcipiantur: nè ſerantur niſi rebus repetitis; niſi ſolemniter denuntiata: ut ritè gerantur, nè ſeviamus ſupra modum in victos: humaniùs etiam, qui ſe dedunt, recipiantur: fides hoſti etiam privatim præſtetur, non modò in conventis ſolennibus.

nibus. Propria vero sunt illa, ut cùm hoc hostium genere, qui de imperio certant, humaniùs agamus: cum his, qui vitam nostram petunt, severiùs.

ATque in Rep. maximè conservanda sunt jura belli. Nam cùm sint duo genera decertandi; unum per disceptationem, alterum per vim; cúmque illud proprium sit hominis, hoc belluarum: confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine injuria in pace vivatur. Partâ autem victoriâ, conservandi sunt ii, qui non crudeles in bello nec immanes fuerunt: ut majores nostri Tusculanos, Æquos, Volscos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem & Numantiam funditus sustulerunt. Nollem Corinthum: sed credo illos secutos opportunitatem loci maxime, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Meâ quidem sententiâ, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi obtemperatum esset, etsi non optimam, at aliquam Remp. quæ nulla est, haberemus. Et cùm iis, quos vi deviceris, consulendum est: tum ii, qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt, quamvis murum aries pecusserit, recipiendi sunt. In quo tantopere apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates aut nationes devictas bello, in fidem recepissent, earum patroni essent, more majorum. Ac belli quidem æquitas sanctissimè feciali populi Romani jure perscripta est, Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum ante sit & indictum. Pompilius Imperator tenebat provinciam, in cujus exercitu Catonis filius tyro militabat: cùm autem Pompilio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat

Carthago in Africa, Numantia in Celtiberia à Scipione Æmiliano funditus eversæ. Corinthus item in Achaia à L. Mummio sublata, quòd in Isthmo esset, & ad bellum movendum opportuna.

Quod in bellis suscipiendis officium.

Quanta sacramenti militaris religio majoribus.

tabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut si eum patereturr in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento; quia priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat: adeo summa erat observatio in bello movendo. M. quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit se audîsse eum missum factum esse à Consule, cùm in Macedonia bello Persico miles esset. Monet igitur, ut caveat, nè prælium ineat. Negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animadverto, quòd qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante: hostis enim apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus Indicant enim duodecim tabulæ: *AUT STATUS DIES CUM HOSTE.* Itemque, *ADVERSUS HOSTEM ÆTERNA AUCTORITAS.* Quid ad hanc manſuetudinem addi poteſt, eum, quîcum bella geras, tam molli nomine appellare? Quanquam id nomen durius jam effecit vetuſtas: à peregrino enim jam receſſit, & propriè in eo qui fert arma contra, remanſit. Cùm verò de imperio decertatur, belloque quæritur gloria, cauſas omnino ſubeſſe tamen oportet eaſdem, quas dixi paulò ante juſtas cauſas eſſe bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria propoſita eſt, minùs acerbè gerenda ſunt. Ut enim, cùm civiliter contendimus, aliter ſi eſt inimicus, aliter ſi competitor; cum altero certamen honoris & dignitatis eſt, cum altero capitis & famæ: ſic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis, gerebatur, uter eſſet, non uter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho, de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui juſtiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara ſententia eſt;

Nè pronepotem hujus, Uticenſem intelligeres, niſi mavis ad abſolutam ætatem referre.

Enniani versus.

Nec mî aurum poſco, nec mî pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes:
Ferro, non auro vitam cernamus utrique,
Vóſne velit, an me regnare hera, quìdve ferat ſors,
Virtute experiamur: & hoc ſimul accipe dictum;
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum eſt.
Dono ducite: dóque volentibus cum magnis diis.

Pyrrhus rex ad Pyrrhum Achillis filium genus ſuum referebat, cui avus fuerat Æacus.

Regalis ſanè & digna Æacidarum genere ſententia. Atque etiam, ſi quid ſinguli, temporibus adducti, hoſti promiſerint, eſt in eo ipſo fides ſervanda: ut primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cùm de captivis commutandis *Romam* miſſus eſſet, juraſſétque ſe rediturum, primùm, ut venit, captivos reddendos in Senatu non cenſuit: deinde, cùm retineretur à propinquis & ab amicis, ad ſupplicium redire maluit, quàm fidem hoſti datam fallere. Secundo autem Punico bello, poſt Cannenſem pugnam, quos decem Annibal Romam adſtrictos miſit jurejurando, ſe redituros eſſe, niſi de redimendis iis, qui capti erant, impetrâſſent: Eos omnes cenſores, quoàd quiſque eorum vixit qui pejerâſſent, in ærariis reliquerunt: nec minùs illum, qui jurisjurandi fraude culpam invenerat. Cùm enim Annibalis permiſſu exiſſet è caſtris, rediit paulò pòſt, quòd ſe oblitum neſcio quid diceret. Deinde egreſſus è caſtris, jurejurando ſe ſolutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide quid ſenſeris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum eſt juſtitiæ in hoſtem à majoribus noſtris conſtitutum. Cùm à Pyrrho perfuga Senatui eſt pollicitus, ſe venenum regi daturum, & eum necaturum, Senatus & C. Fabricius per fugam Pyrrho dedidit: Ità nè hoſtis quidem, & potentis, & bellum ultrò inferentis, cum ſcelere interitum approbavit. Ac de bellicis quidem officiis ſatis dictum eſt. Memineri mus autem,

Tantáque aliquos affecerunt ignominiâ, ut ſtatim mortem ſibi conſciſcerent, autore Liv. *Decad.* 2. *Lib.* 3.

etiam

etiam adversus infimos justitiam esse servandam. Est autem infima conditio & fortuna servorum, quibus, non malè præcipiunt, qui ità jubent uti, ut mercenariis, ad operam exigendam, & Justa præbenda. Cùm autem duobus modis id est, aut vi, aut fraude, fiat injuria; fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: utrumque alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna majore. Totius autem injustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum, cùm maximè fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De Justitia satis dictum est.

Officium domini in servos.

Triplex nocendi genus: vi apertâ, fraude occultâ, & sub adumbrata honesti persona, quod est omnium scelestissimum.

De liberalitate secunda justitiæ parte, quam tamen Aristoteles modestiæ videtur annectere, in qua tria potissimum spectanda docet Cicero. Primum, nè quid demus, quod accipienti sit nociturum; néve, quod aliis largiamur, ab aliis per injuriam auferamus. Secundum, ut pro facultatum modo liberalitatem exerceamus. Tertium, nè demus quibus non oportet. Dandum autem aut virtute commendatis, aut iis qui nos honestâ benevolentiâ prosequuntur, aut quibuscum nobis aliquod societatis vinculum intercedit, aut denique qui bene de nobis meriti; quibus & cum fœnore beneficium remetiendum. Postremò, societatis humanæ gradus à summo fonte repetens, inter se componit, ut, quantum cuique debetur, tantum præstetur. Sed hac de parte Seneca *pluribus libris diligentissimè scripsit.*

DEinceps (ut erat propositum) de beneficentia ac liberalitate dicatur: quâ quidem nihil est naturæ hominis accommodatius, sed habet multas cautiones. Videndum est enim primùm; Nè obsit benignitas, &c iis ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris. Deinde, nè major benignitas sit quàm facultates. Tum, ut pro dignitate cuique tribuatur: id enim est justitiæ fundamentum, ad quam hæc refe-

Δῶρα ἀδώρων καὶ δωρητέα. *Quomodo dandum, quantum, & quibus.*

renda sunt omnia. Nam & qui gratificantur cupiam, quod obsit illi, cui prodesse velle videantur, non benefici, neque liberales, sed pernicioſi assentatores judicandi sunt. Et qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt injustitia, ut si ipsi in suam rem aliena convertant. Sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris & gloriæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur: Hique arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacunque ratione. Id autem tantùm abest ab officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut eâ liberalitate utamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ & C. Cæsaris pecuniarum translatio à justis dominis ad alienos, non debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod non idem sit justum. Alter erat locus cautionis, nè benignitas major esset, quàm facultates; quòd, qui benigniores volunt esse, quàm res patitur, primùm in eo peccant, quòd injurioſi sunt in proximos: quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas plerunque rapiendi, & auferendi per injuriam, ut ad largiendum suppetant copiæ. Videre etiam licet pleroſque non tam naturâ liberales, quàm quâdam gloriâ ductos, ut benefici videantur, facere multa, quæ videntur ab ostentatione magis, quàm à voluntate proficiſci. Talis autem simulatio vanitati est conjunctior, quàm aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis; in quo & mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas ac societas vitæ, & ad nostræ utilitatis officia antè collata: quæ ut concurrant omnia, optabile est: sin minùs, plures causæ majoréſque ponderis plus habebunt.

Ut si, pro ac si: Terentius, ut si esset.

Tyrannica liberalitas Cæsaris & Syllæ.

Dandum probis viris, claris, aliquo vinculo nobis conjunctis, bene meritis.

Mores

Mores non ad exactam illam ſapientis Stoici rationem ſpectandos, ſed civilem virtutis imaginem.

QUoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, plenéque ſapientibus, ſed cum iis, in quibus præclarè agitur, ſi ſint ſimulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino eſſe negligendum, in quo aliqua ſignificatio virtutis appareat. Colendum autem eſſe ità quemque maximè ut quiſque maximè his virtutibus lenioribus erit ornatus; modeſtiâ, temperantiâ, ac ipsâ, de qua jam multa dicta ſunt, juſtitiâ. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto nec ſapiente ferventior plerunque eſt: illæ vero virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus conſiderentur.

Quomodo conſideranda ſit benevolentia aliorum erga nos.

DE benevolentia autem, quam quiſque habeat erga nos, primum illud eſt in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur. Sed benevolentiam non adoleſcentulorum more, ardore quodam amoris, ſed ſtabilitate potius & conſtantiâ judicemus.

Bene meritis de nobis quomodo referenda gratia.

Beneficia cum fœnore remetienda. Νικᾶν ἓυ ἔρδοντας ἐπὶ πλεόνεσσι χαρίζευ.

SIn erunt merita, ut non ineunda, ſed referenda ſit gratia, major quædam cura adhibenda eſt. Nullum enim officium referendâ gratiâ magis neceſſarium eſt. Quod ſi ea, quæ acceperis utenda, majore menſurâ, ſi modo poſſis, jubet reddere Heſiodus: quidnam beneficio provocati facere debemus? Annon imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt quàm acceperunt? Etenim ſi in eos, quos ſperamus nobis

profuturos, non dubitamus officia conferre : quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt ? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi : demus necne, in nostra potestate est ; non reddere, viro bono non licet, si modo id facere possit sine injuria, Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium quin maximo cuique plurimùm debeatur. In quo tamen imprimis, quo quisque animo, studio, benevolentiâ fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa temeritate quadam, sine judicio, vel modo, in omnes, vel repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati ; quæ beneficia æquè magna non sunt habenda, atque ea, quæ judicio consideratè, constantérque delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia (si cætera paria sint) hoc maximè officii est, ut quisque maximè opis indigeat, ita ei potissimum opitulari : quod contra fit à plerisque. A quo enim plurimum sperant etiamsi ille his non eget, tamen ei potissimum inserviunt.

Beneficia potissimùm animo dantis metienda.

Non dandum ne recipias, sed ut prosis amico.

Juxta illud Hesiod. Καὶ δόμῳ ὅς κεν δῷ, καὶ μὴ δόμῳ ὅς κεν μὴ δῷ.

In conjunctione vitæ quis ordo, ac primùm de societate universali omnium mortalium.

OPtimè autem societas hominum conjunctióque servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ita in eum benignitatis plurimùm conferetur. Sed, quæ naturâ principia sint communitatis & societatis humanæ, repetendum altius videtur. Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate. Ejus autem vinculum est ratio, & oratio : quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando conciliat inter se homines, conjungítque naturali quadam societate : Neque ullâ re longiùs absumus à natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus ; justitiam, æquitatem, bonitatem, non dicimus. Sunt enim

Primi societatis humanæ fontes, ratio & oratio.

enim rationis & orationis expertes. Ac latiſſime quidem patens hominibus inter ipſos omnibus inter omnes ſocietas hæc eſt: in qua omnium rerum, quas ad communem uſum hominum natura genuit, eſt ſervanda communitas, ut, quæ deſcripta ſunt legibus, & jure civili hæc ita teneantur, ut ſit conſtitutum; è quibus ipſis cætera ſic obſerventur, ut in Græcorum proverbio eſt; *AMICORUM ESSE OMNIA COMMUNIA.* Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ ſunt generis ejuſdem, quod ab Ennio poſitum in una re, transferri in permultas poteſt.

Τὰ τῶν φίλων πάντα κοινά.

Homo qui erranti comiter monſtrat viam,
Quaſi lumen de ſuo lumine accendat facit,
Nihilominus ut ipſi luceat, cùm illi accenderit.

Belliſſimi Ennii verſus.

Una enim ex re ſatis præcipit, ut quicquid ſine detrimento poſſit commodari, id tribuatur cuique vel ignoto. Ex quo ſunt illa communia. *Non prohibere aquam profluentem: Pati ab igne ignem capere, ſi quis velit: Conſilium fidele deliberanti dare:* quæ ſunt iis utilia qui accipiunt, danti non moleſta. Quare & his utendum eſt, & ſemper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ parvæ ſingulorum ſunt; eorum autem, qui his egeant, infinita eſt multitudo. vulgaris liberalitas referenda eſt ad illum Ennii finem, *NIHILOMINUS UT IPSI LUCEAT,* ut facultas ſit, quâ in noſtros ſimus liberales.

Quæ omnibus: abſq; deſcrimine communicanda.

Ab illa prima communitate ad contractiores ſocietates deſcendit.

GRadus autem plures ſunt ſocietatis hominum: Ut enim ab illa diſcedatur infinitate, propior eſt ejuſdem gentis, nationis, linguæ, quâ maximè homines conjunguntur; interior etiam eſt, ejuſdem eſſe civitatis. Multa enim ſunt civibus inter ſe communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, ſuffragia, conſuetudines, præterea & familiaritates, multæque cum multis res, rationéſque contractæ.

Quæ communia civibus inter ſe.

tractæ. Arctior vero colligatio est, societas propinquorum. Ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustumque concluditur. Nam cum sit hoc naturâ commune omnium animantium, ut habeant libidinem procreandi: prima societas in ipso est conjugio; proxima in liberis; deinde, una domus, communia omnia. Id autem est principium urbis, & quasi seminarium reipublicæ. Sequuntur fratrum conjunctiones, post consobrinorum, sobrinorúmque: qui cum una domo jam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias exeunt. Sequuntur connubia & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio & soboles, origo est rerumpublicarum. Sanguinis autem conjunctio & benevolentia devincit charitate homines. Magnum est enim, eadem habere monumenta majorum, iisdem uti sacris, sepulcra habere communia. Sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmior, quàm cum viri boni moribus similes sunt familiaritate conjuncti. Illud enim honestum, quod sæpe diximus, etiamsi in alio cernamus tamen nos movet, atqui illi, in quo id inesse videtur, amicos fecit. Et quanquam omnis virtus nos ad se allicit, facítque ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur: tamen justitia & liberalitas id maxime efficit. Nihil autem est amabilius, nec copulatius, quàm morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt eædemque voluntates, in his fit, ut æquè quisque altero delectetur, ac seipso. Efficitúrque id, quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ consicitur ex beneficiis ultro citróque datis acceptísque: quæ mutua & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firmâ devinciuntur societate. Sed cum omnia ratione animóque lustraveris, omnium societatum nulla est gratior, nulla charior, quàm

Cognatio.

Affinitates ex conjunctis.

Amicitia virtute conciliata.

Ὅμοιοι ὁμοίοις φίλοι.

Σώματα μὲν δύο, ψυχὴ δ' μία. Hinc Ovid.

Qui duo corporibus, mentibus unus erant.

quàm ea, quæ cum republica eſt unicuique noſtrûm. Chari ſunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: ſed omnes omnium charitates patria una complexa eſt; pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, ſi ea ſit profuturus? Quo eſt deteſtabilior illorum immanitas, qui lacerârunt omni ſcelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & ſunt & fuerunt. Sed ſi contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum ſit officii: principes ſunt, patria, & parentes, quorum beneficiis maximè obligati ſumus; proximi liberi, totaq; domus, quæ ſpectat in nos ſolos, neque aliud ullum poteſt habere perfugium; deinceps bene convenientes propinqui, quibus communis etiam plerunque fortuna eſt. Quamobrem neceſſaria vitæ præſidia debentur iis maximè, quos antè dixi. Vita autem victúſque communis, conſilia, ſermones, cohortationes, conſolationes, interdum etiam objurgationes in amicis vigent maximè. Eſtque ea jucundiſſima amicitia, quam ſimilitudo morum conjugavit.

Patriæ debemus plurimum Oppetere mortem, i. e. ultro mori.

Convenientis, pro concordibus. Quid ſanguine conjunctis, quid amicis potiſſimùm debeamus.

Liberalitatis officia non ſolùm ab his gradibus ſocietatis, ſed etiam ab aliis circumſtantiis ſpectari oportere.

SEd in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuiq; maximè neceſſe ſit, & quid quiſq; nobiſcum, vel ſine nobis aut poſſit conſequi, aut non poſſit. Ità non iidem erunt neceſſitudinum gradus, qui & temporum: ſúntque officio, quæ aliis magìs quàm aliis debeantur: ut vicinum citiùs adjuveris in frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. At ſi lis in judicio ſit, propinquum potiùs & amicum quàm vicinum defenderis. Hæc igitur & talia circumſpicienda ſunt in omni officio: & conſuetudo, exercitatióque capienda, ut boni ratiocinatores officiorum eſſe poſſimus, & addendo, dedu-

Vicinis quid debeatur.

Quæ reliqui, &c. i.e. *quantum relinquatur deductis & additis quæ opertuit.*

deducendôque videre, quæ reliqui ſumma fiat : ex quo quantum cuique debeatur, intelligas Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quicquam magnâ laude dignum ſine uſu & exercitatione conſequi poſſunt : ſic officii conſervandi præcepta traduntur, illa quidem ut faciamus ipſi ; ſed rei magnitudo uſum quoque exercitationémque deſiderat. Atque ab iis rebus, quæ ſunt in jure ſocietatis humanæ, quemadmodum ducatur honeſtum, ex quo ortum eſt officium, ſatis ferè diximus.

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam naſcitur : declaratur autem potiſſimùm in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram eſt audacia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, moroſitas, ira, ſævitia, ambitio : ad lævam, timiditas, ignavia, ſtupor, & id genus vitia. Exercetur autem magnanimitas, partim in rebus bellicis, magis autem in negotiis urbanis, denique & privata in vita : de quibus omnibus variè diſſerit Cicero.

Commendatio fortitudinis, Opprobratio puſillanimitatis.

INtelligendum eſt autem, cùm propoſita ſint genera quatuor, è quibus honeſtas officiúmque manaret, ſplendidiſſimum videri, quod animo magno, elatóque, humanáſque res deſpiciente, factum ſit. Itaque in probris maximè in promptu eſt, ſi quid tale dici poteſt,

Ex Ennio verba Imperatoris, exemplo Gloriæ militum ignaviam increpantis.

Vos etenim, juvenes, animos geritis muliebres,
Illa virago viri. Et ſi quid eſt ejuſmodi.
Salmacida ſpolia ſine ſanguine & ſudore.

Contráque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter excellentérque geſta ſunt, ea neſcio quo modo

In hoc carmine mollitiei eſt exprobratio, quoniam Salmacis fons potus, viros effæminare dicitur.

quaſi

quasi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis. Leuctris, Stratocle. Hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cneus & Publius Scipiones, hinc Marcus Marcellus, innumerabilésque alii : maximéque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ; quod statuas quoque videmus ornatu ferè militari.

Fortitudinem, si ab honestate recedat, nomen suum amittere.

SED ea animi elatio, quæ cernitur in periculis & laboribus, si justitiâ vacat, pugnátque non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. Non enim modò id virtutis non est, sed potiùs immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cùm eam virtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidiis & malitiâ laudem est adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod justitiâ vacat. Præclarum igitur Platonis illud : Non solùm, inquit, scientia quæ est remota à justitia, calliditas potiùs, quàm sapientia est appellanda : verùm etiam animus paratus ad periculum, si suâ cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potiùs nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaque viros fortes & magnanimos, eosdem bonos & simplices veritatis amicos, miniméque fallaces esse volumus : quæ sunt ex media laude justitiæ. Sed illud odiosum est, quòd in hac elatione & magnitudine animi, facillimè pertinacia & nimia cupiditas principatûs innascitur. Ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi : sic, ut quisque animi magnitudine maximè excellit, ità maximè vult princeps omnium esse, vel

Fortitudinis definitio secundùm Stoicos.

Magnanimitas à justitia pendet.

Pertinacia elati animi comes.

vel potius ſolus eſſe. Difficile autem eſt, cùm præſtare omnibus concupieris, ſervare æquitatem, quæ eſt juſtitiæ maximè propria. Ex quo fit, ut neque diſceptatione vinci ſe, nec ullo publico ac legitimo jure patiantur. Exiſtúntque in repub. plerúnq; largitores, & factioſi, ut opes quàm maximas conſequantur, & ſint vi potiùs ſuperiores, quàm juſtitiâ pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum enim eſt tempus quod juſtitiâ vacare debeat. Fortes igitur, & magnanimi ſunt habendi, non qui faciunt, ſed qui propulſant injuriam. Vera autem & ſapiens animi magnitudo honeſtum illud, quod maximè naturæ ſequitur, in factis poſitum, non in gloria, judicat; principémque ſe eſſe mavult quam videri. Erenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non eſt habendus. Facillimè autem ad rem injuſtas impellitur, ut quiſque eſt altiſſimo animo, & gloriæ cupido. Qui locus eſt ſanè lubricus; quòd vix invenitur, qui laboribus ſuſceptis, periculiſq; aditis, non quaſi mercedem rerum geſtarum deſideret gloriam.

Χαλεπὰ τὰ καλά. Proverbium Socr.

Difficilia quæ pulchra.

Qui gloriæ ſpe pericula ſuſcipit, ambitioſus, non fortis.

Lubricus, i. e. anceps & periculoſus.

Vera magnanimitas duabus in rebus potiſſimùm ſita: in contemnendis tum proſperis, tum adverſis, & in arduis rebus gerendis.

OMnino fortis animus & magnus duabus rebus maximè cernitur: quarum una in rerum externarum diſpicientia ponitur, cùm perſuaſum ſit nihil hominem, niſi quod honeſtum decorúmque ſit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nullíque neque homini, neque perturbatione animi, nec fortunæ ſuccumbere. Altera eſt res, ut cùm ità ſis affectus animo, ut ſupra dixi, res geras magnas illas quidem, & maximè utiles, ſed vehementer arduas, plenáſq; laborum & periculorum cùm vitæ, tum multarum rerum quæ ad vitam pertinent. Harum rerum

rum duarum ſplendor omnis & amplitudo eſt, addo etiam utilitatem in poſteriore: cauſa autem & ratio efficiens magnos viros, eſt in priore. In eo enim eſt illud, quod excellentes animos & humana contemnentes facit. Id autem ipſum cernitur in duobus, ſi & ſolum id quod honeſtum ſit, bonum judices, & ab omni animi perturbatione liber ſis. Nam & ea quæ eximia pleriſque & præclara videntur, parva ducere, eaque ratione ſtabili firmáque contemnere, fortis animi, magníque ducendum eſt. Et ea quæ videntur acerba, quæ multa & varia in hominum vita fortunáque verſantur, ita ferre, ut nihil à ſtatu naturæ diſcedas, nihil à dignitate ſapientis, robuſti animi eſt, magnæque conſtantiæ. Non eſt autem conſentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate; nec, qui invictum ſe à labore præſtiterit, vinci à voluprate. Quamobrem & hæc vitanda ſunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim eſt tam anguſti animi támque parvi, quàm amare divitias: Nihil honeſtius magnificentiúſque, quam pecuniam contemnere, ſi non habeas; ſi habeas, ad beneficentiam liberalitatémque conferre. Cavenda eſt etiam gloriæ cupiditas, ut ſupra dixi: Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet eſſe contentio. Nec vero imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem eſt omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundiâ, ut tranquillitas adſit & ſecuritas, quæ afferat cùm conſtantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & ſunt, & fuerunt, qui eam quam dico, tranquillitatem expetentes à negotiis publicis ſe removerunt, ad otiúmque perfugerunt. In his & nobiliſſimi philoſophi, longéque principes, & quidam homines ſeveri & graves, nec populi, nec principum mores ferre

Turpius à voluptate vinci, quàm à dolore. Humilis animi mirari divitias. Æquabilitas animi propria fortitudinis.

Fuga negotiorum.

ferre potuerunt : vixeruntque nonnulli in agris delectati re ſuo familiari, His idem propoſitum fuit, quod regibus, ut ne quâre egerent, ne cui parêrent libertate uterentur; cujus proprium eſt, ſic vivere ut velis. Quare cum hoc commune ſit potentiæ cupidorum cum iis, quos dixi otioſis : alteri ſe adipiſci id poſſe arbitrantur, ſi opes magnas habeant; alteri, ſi contenti ſint & ſuo & parvo. In quo quidem neutrorum omnino contemnenda eſt ſententia. Sed & facilior & tutior, & minus aliis gravis aut moleſta vita eſt otioſorum : fructuoſior autem hominum generi, & ad claritatem amplitudinémque aptior eorum, qui ſe ad rempub. & ad res magnas gerendas accommodaverunt. Quapropter & iis forſitan concedendum ſit rempublicam non capeſſentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ ſeſe dediderunt : & iis qui aut valetudinis imbecillitate aut aliqua graviore causâ impediti, à repub. receſſerunt, cum ejus adminiſtrandæ poteſtatem aliis, laudémque concederent. Quibus autem talis nulla ſit cauſa, ſi deſpicere ſe dicant ea, quæ plerique admirantur, imperia, & magiſtratus; iis non modò non laudi, verùm etiam vitio dandum puto. Quorum judicium in eo quod gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu eſt non probare : ſed videntur labores, & moleſtias, tum offenſionem, tum repulſarum, quaſi quandam ignominiam timere, & infamiam. Sunt enim qui in rebus contrariis parum ſibi conſtent, voluptatem ſeverißimè contemnant : in dolore ſint molliores; gloriam negligant, frangantur infamiâ : atque ea quidem non ſatis conſtanter. Sed iis, qui habent à natura adjumenta rerum gerendarum, abjecta omni cunctatione, adipiſcendi magiſtratus ſunt, & gerenda reſpublica eſt. Nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magnitudo poteſt. Capeſſentibus autem rempub. nihilo

Ut nè pro nè.

Utì Plato.

Utì Scipio.

Non ſatis conſtanter, id eſt, alibi contemnunt, alibi minimè.

nihilo minùs quam philoſophis, haud ſcio an magis etiam & magnificentia, & deſpicientia adhibenda ſit rerum humanarum, quam ſæpe dico, & tranquillitas animi atque ſecuritas, ſi quidem nec anxii futuri ſunt, & cum gravitate conſtantiáque victuri. Quæ eò faciliora ſunt philoſophis, quò minùs patent multa in eorum vita, quæ fortuna feriat; & quò minùs multis rebus egent; & quia, ſi quid adverſi eveniat, tam graviter cadere non poſſunt. Quocirca non ſine cauſa majores motus animorum concitantur, majoráque efficienda rempub. gerentibus, quàm quietis; quò magis his & magnitudo animi eſt adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, ne id modò conſideret, quàm illa res honeſta ſit; ſed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipſo conſiderandum eſt, nè aut temere deſperet propter ignaviam, aut nimis confidat propter cupiditatem; in omnibus autem negotiis, priuſquam aggrediare, adhibenda eſt præparatio diligens.

Majora viribus aggredi, temeritatis eſt: quæ poſſis, in his tibi diffidere ignavia.

Longe fortius eſſe civilibus in rebus quam bellicis antecellere, multis argumentis docet, nonnihilque de ſe.

SEd cum pleriſque arbitrentur res bellicas majores eſſe, quàm urbanas, minuenda eſt hæc opinio. Multi enim bella ſæpe quæſiverunt propter gloriæ cupiditatem; atque id in magnis animis ingeníſque plerunque contingit: eóque magis ſi ſunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem ſi volumus judicare, multæ res extiterunt urbanæ majores clarioréſque quam bellicæ. Quamvis enim Themiſtocles jure laudetur, & ſit ejus nomen, quam Solonis, illuſtrius; citetúrque Salamis clariſſimæ teſtis victoriæ, quæ anteponatur conſilio Solonis ei, quo primum conſtituit Areopagitas: non minùs præclarum hoc, quàm illud judicandum eſt. Illud enim ſemel profuit, hoc ſemper proderit civitati.

Themiſtocles Athenienſium imperator apud Salaminam inſulam Xerxem prælio vicit. Solon Saminius dedit leges maximè ſalutares.

Lycurgus legum lator. Pausaniæ ac Lysandro ducibus multis victoriis nobilibus antefertur. M. Scauruseloquentiâ & juris scientiâ commendatus, & Q. Catulus in rebus civilibus floruerunt; Marius & Pompeius belli gloriâ. Scipio Æmilianus Numantiam sustulit Scipio Nasica Tib. Gracchum pernicioſas leges ferentem privatus occidit.

Hoc consilio leges Athenienſium, hoc majorum inſtituta ſervantur. Et Themiſtocles quidem nihil dixerit, in quo ipſe Areopagum adjuverit; at ab illo verum eſt adjutum eſſe Themiſtoclem. Eſt enim bellum geſtum conſilio Senatûs ejus, qui à Solone erat conſtitutus. Licet eadem de Pauſania Lyſandróque dicere; quorum rebus geſtis quanquam imperium Lacedæmoniis dilatatum putatur; tamen nè minima quibus ex parte Lycurgi legibus & diſciplinæ conferendi ſunt. Quinetiam ob has ipſas cauſas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque, pueris nobis, M. Scaurus, C. Mario, neque, cùm verſaremur in repub. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur; Parvi enim ſunt foris arma, niſi eſt conſilium domi. Nec plus Africanus, ſingularis & vir & imperator, in excindenda Numantia reip. profuit, quàm eodem tempore P. Naſica privatus, cùm Tiberium Gracchum interemit. Quanquam hæc quidem res non ſolùm ex domeſtica eſt ratione attingit enim & bellicam, quoniam vi manúque confecta eſt; ſed tamen idipſum geſtum eſt conſilio urbano, ſine exercitu. Illud autem optimum eſt, in quo me ſolere ab improbis & invidis invadi audio.

Cedant armæ togæ, concedat laurea linguæ.

Ut enim alios omittam, nobis rempublicam gubernantibus, nonne togæ arma ceſsêre? Neque enim in repub. periculum fuit gravius unquam, nec majus odium. Ita conſiliis, diligentiáque noſtrâ celeriter de manibus audaciſſimorum civium delapſa arma ipſa ceciderunt. Quæ res igitur geſta eſt unquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certè vir abundans bellicis laudibus

Hic eſt invidioſus ille verſiculus, quo Cicero gloriatus eſt, ſe in toga Catilinariam conjurationem oppreſſiſſe. Ter triumphavit Pompeius, de Afris & iterum de Hiſpanis tertiò de Methridate.

Cu

Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in rempub. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergò domesticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam quàm in his operæ studiíq; ponendum est. Omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso magnificóq; quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ità afficiendum est, ut obedire consilio rationiq; possit in exequendis negotiis & in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura & cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati reipub. præsunt, quàm qui bella gerunt. Itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt; nonnunquam etiam illata: ut M. Catonis consilio bellum tertium Punicum, in quo etiam mortui valuit autoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quàm decertandi fortitudo. Sed cavendum, nè id bellandi magis fugâ, quàm utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ità suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quæsita videatur. Fortis verò animi & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur, sed præsentis animi uti consilio, nec à ratione discedere; quanquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquantò antè constituere, quid accidere possit in utramq; partem, & quid agendum sit, cùm quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit, Non putâram. Hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentiâ consilióq; fidentis. Temerè autem in acie versari, & manu cum hoste confligere, immane quiddam, & belluarum simile est: sed cùm tempus est, necessitásque postulat, decertandum manu est, & mors servituti turpitudiníque anteponenda.

M. Cato sicà, quam triduo secum è Carthagine tulerat in senatu ostensa persuasit ut tertium bellum Punicum susciperetur, quo etiam eversa est Carthago: qui cùm insequenti anno mortuus esset, tamen valuit & servati autoritas contra Nasicam, nè everteretur sudentem. Turpe est dicere, Non putaram, scipionis apophthegma.

Aliquam esse ab officio magnanimi crudelitatem, & item temeritatem.

Non sæviendum in victos, Multitudini parcendum.

DE evertendis autem, diripiendisq; urbibus, valde illud considerandum est, nè quid temerè, ne quid crudeliter fiat; idque est viri magnanimi, rebus agitatis punire iontes, multitudinem conservare, in omni fortuna recta atque honesta retinere.

Pericula quatenus viro forti suscipienda.

Magnanimus non nisi idonea de causa pericula suscipit. Bellissimæ metaphoræ.

UT enim sunt (quemadmodum suprà dixi) qui urbanis rebus bellicas anteponunt. sic reperias multos, quibus periculosa & callida consilia, quietis cogitationibus & splendidiora & majora videantur. Nunquam omnino periculi fugâ committendum est, ut imbelles timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud, nè offeramus nos periculis sine causa; quo nihil potest esse stultius. Quapropter, in adeundis periculis, consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes leviter curant, gravioribus autem morbis periculosas curationes & anceps adhibere coguntur. Quare, in tranquillo tempestatem adversam optare, dementis est: subvenire autem tempestati quavis ratione, sapientis: eóque magis, si plus adipiscare re explicatâ boni, quàm addubitatâ mali. Periculosæ autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim reipub. Itémque alii de vita, alii de gloria, & benevolentia civium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quam ad communia; dimicaréq; paratiùs de honore & gloriâ, quàm de cæteris commodis. Inventi autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent: iidem gloriæ jacturam nè minimam quidem facere vellent, nè repub. quidem postulante. Callicratides, qui, cum Lacedæmoniorum

Quæ res potius periclitandæ. Callicratides Lacedæmoniorum dux, ab officio magnanimi recessit, qui classis quam privatæ gloriæ jacturam facere maluerit: historia est apud Xenophontem primo Paralip.

dux

dux fuisset Peloponnesiaco bello, multáque fecisset egregiè, vertit ad extremum omnia, cùm consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginusis removendam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios, classe illâ amissâ, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris fuit; illa pestifera, quâ, cùm Cleombrotus invidiam timens, temere cum Epaminonda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Qu. Fabius Maximus melius! de quo Ennius,

Unus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergò postque magisque viri nunc gloria claret.

Cleombrotus Lacedæmonius ab Epaminonda Thebanorum duce victus, magnâ suorum clade.

Fabius cunctator: historia notissima.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt, etiamsi optimum sit, tamen invidiæ metu non audent dicere,

Fortis est, falsam infamiam contemnere.

OMnino qui reipublicæ præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: Unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut, quicquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: Alterum, ut totum corpus reipub. curent, nè, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic procuratio reipub. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem, atque discordiam. Ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cujusq; videantur, pauci universorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ: in nostra repub. non solùm seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quæ gravis & fortis civis, & in repub. dignus principatu fugiet atque oderit, tradétque se totum reipubl. neque opes aut potentiam consectabitur, totámque eam sic

Magnanimi est, publica commoda suis anteponere. Magistratus æquus omnibus, & partium studio vacuus.

Optimum Optimatem dicit.

Fortis ut non recusat invidiam in loco, ità nec temere accessit.

ſic tuebitur, ut omnibus conſulat. Nec verò criminibus falſis in odium aut invidiam quenquam vocabit: omninóque ita juſtitiæ honeſtatíque adhæreſcet, ut, dum eam conſervet, quemvis graviter offendat, mortémque oppetat potiùs, quàm d-ferat illa quæ dixi.

De honoribus vehementer contendere, contra officium eſſe magnanimi.

Civilis diſſenſio inter P. Scipionem & Q. Metellum.

Miſerrima eſt omnino ambitio, honorúmque contentio: de qua præclarè apud eundem eſt Platonem, Similiter facere eos, qui inter ſe contenderent, uter potiùs remp. adminiſtraret, ut ſi nautæ certarent, quis eorum potiſſimùm gubernaret. Idémque præcipit, ut eos adverſarios exiſtimemus, qui arma contra ferant, non eos, qui ſuo judicio tueri rempub. velint: qualis fuit inter P. Africanum & Q. Metellum ſine acerbitate diſſenſio.

Iram moderari proprium fortitudinis.

Moroſitas contra officium fortitudinis.

Nec verò audiendi ſunt, qui graviter iraſcendum inimicis putant, idq; magnanimi & fortis viri eſſe cenſent. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate atque clementiâ, In liberis vero populis, & in juris æquabilitate, exercenda etiam eſt facilitas, & altitudo animi quæ dicitur: nè, ſi iraſcamur aut intempeſtivè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in moroſitatem inutilem & odioſam incidamus. Et tamen ità probanda eſt manſuetudo atque clemenria, ut adhibeatur reipublicæ causâ ſeveritas, ſine qua adminiſtrari civitas non poteſt.

In animadvertendo maximè ab irâ temperandum.

Omnis autem & animadverſio & caſtigatio contumeliâ vacare debet, neque ad ejus, qui * punit ali-

* Punitur, *legit Nonnius, Marcellus, & Servius.*

aliquem, aut verbis caſtigat, ſed ad reipublicæ utilitatem referri. Cavendum eſt etiam, ne major pœna quàm culpa ſit; & ne iiſdem de cauſis alii plectantur, alii nè appellentur quidem, Prohibenda autem maximè eſt ira in puniendo. Nunquam enim iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ eſt inter nimium & parum: quæ placet Peripateticis, & recte placet, modò nè laudarent iracundiam, & dicerent, utiliter à natura datam. Illa verò omnibus in rebus repudianda eſt: optandúmque, ut ii qui præſunt reipublicæ, legum ſimiles ſint, quæ ad puniendum non iracundiâ ſed æquitate ducuntur.

Horatius, *Virtus eſt medium vitiorum & utrinque redactum.*

Stoici affectibus vacare, Peripatetici moderari ſapientem volunt

Magnanimi eſt neque ſecundis inſoleſcere, neque dejici adverſis.

ATq; etiam in rebus proſperis, & ad voluntatem noſtram fluentibus, ſuperbiam, faſtidium, arrogantiámque magnopere fugiamus. Nam ut adverſas res, ſic ſecundas immoderatè ferre, levitatis eſt. Præclaráque eſt æquabilitas in omni vita, & idem ſemper vultus, eademque frons: ut de Socrate itèmque de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus geſtis, & gloria ſuperatum à filio; facilitate verò, & humanitate video ſuperiorem fuiſſe. Itaque alter ſemper magnus, alter ſæpe turpiſſimus fuit: ut recte præcipere videantur, qui monent, ut quanto ſuperiores ſimus, tantò nos ſubmiſſius geramus. Panætius quidem auditorem Africanum & familiarem ſuum ſolitum ait dicere: Sicut equos propter crebras contentiones præliorum, ferocitate exultantes, domitoribus tradere ſolent, ut his facilioribus poſſint uti: ſic homines ſecundis rebus efferinatos, ſibique præſidentes, tanquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportere, ut perſpi-

Africani apophthegma.

Præſidere, id eſt, *nimium fidere.*

cerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatémque fortunæ. Atque etiam in secundis rebus maximè est utendum consilio amicorum, hísque major etiam quàm ante tribuenda est autoritas: iisque temporibus cavendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut jure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus.

Magnanimus assentationes non recipit.

Officia magnanimi in otio honesto.

ILlud autem sic est judicandum, maximas geri res, & maximi animi, ab iis qui rempublicam regant, quod eorum administratio latissimè patear, ad plurimósque pertineat. Esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quædam, seséque suarum rerum finibus continerent: aut interjecti inter philosophos, & eos qui rempublicam administrarent, delectarentur re suâ familiari, non eem quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos; potiúsque & amicis impertientes, & reipublicæ, siquando usus esset. Quæ primùm bene parta sit, nullo neque turpi quæstu, neque odioso; tum quàm plurimis, modo dignis, se utilem præbeat; deinde, augeatur ratione, diligentia, parsimonia, nec libidini potiùs, luxuriæque, quam liberalitati & beneficentiæ pareat. Hæc præscripta servantem licet magnificè, & graviter, animoséque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitæque hominum amicè.

TE M.

TEMPERANTIA.

Quartus officiorum fons Temperantia, quam Aristoteles moderationem esse putat cupiditatum, earumdumtaxat, quæ circa gulæ & inguinis voluptates versantur. Temperans, inquit, ea cupit quæ oportet, & ut oportet, & quando oportet. Hujus est caput, ut cupiditas rationi pareat, sicut puer pædagogo. Indidem oritur illud decorum, quod quemadmodum à natura, ac cæteris circumstantiis ducatur, omnéque vitæ officium cohonestet, divinitus tradit Cicero.

SEquitur ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, & quasi quidam ornatus vitæ, temperantia, modestia, omnísque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id quod dici Latinè *decorum* potest: Græcè enim τὸ πρέπον dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod decet honestum: & quod honestum est, decet. Qualis autem differentia sit honesti & decori, facilius intelligi, quàm explanari potest. Quicquid enim est quod deceat, id tum apparet cùm antegressa est honestas. *Decorum honesti comes.*

Duplex decorum: generale. quod in omni officio situm est; & speciale, quod temperantiam proprie consequuntur. Divus Ambrosius generale decorum accipit, quod ex harmonia & consensu omnium inter se virtutum existit, quale relucet in concordia universitatis: speciale, quod in una quapiam parte reluceat, potissimum tamen in temperantia.

ITaque non solùm in hac parte honestatis, de qua hoc loco disserendum est, sed etiam in tribus superioribus quid deceat, apparet. Nam & ratione uti, atq; oratione prudenter; & agere, quod agas, considerate; omníq; in re quid sit veri videre, & tueri de- *Decorum in prudentia.*

fes;

cet: contráque falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quam delirare, & mente captum esse. Et justa omnia decora sunt: injusta contra, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animóque magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contra, id ut turpe sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum: & ita pertinet, ut non reconditâ quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat quod cogitatione magis à virtute potest, quàm re separari. Et ut venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine: sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente & cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subjectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic ferè definiri solet: Decorum id esse quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura ejus à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subjecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio & temperantia appareat cum specie quadam liberali. Hæc ita intelligi à philosophis, possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solent. Sed rem servare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id quod quaque personâ dignum est, & fit & dicitur, Ut si Æacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant,

aut,

Natis sepulchrum ipse est parens;

Indecorum videretur, quod eos fuisse justos accepimus. At, Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna

Decorum justitiæ.

Decorum ab honesto re non separatur.

Decorum quotuplex sit.

Decorum speciale quid sit.

Liberali, id est, *honesta.*

Horatius, *Reddere personæ scit convenientia cuique.*

digna perſonâ oratio. Sed poetæ, quid quemque deceat ex perſona judicabunt: nobis autem perſonam impoſuit ipſa natura, magna cum excellentia, præſtantiáq; animantium reliquorum. Quocirca poetæ in magna varietate perſonarum, etiam vitioſis quid conveniat, & quid deceat, videbunt: nobis autem cùm à natura, conſtantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ ſint; cúmque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos adverſus homines geramus, efficitur, ut illud, quod ad omnem honeſtatem pertinet, decorum, quàm latè fuſum ſit, appareat; & hoc, quod ſpectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis aptâ compoſitione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipſo, quòd inter ſe omnes partes cum quodam lepore conſentiunt: ſic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibuſcum vivitur ordine & conſtantiâ, & moderatione dictorum omnium atque factorum. Adhibenda eſt igitur quædam reverentia adverſus homines & optimi cujuſque, & reliquorum. Nam negligere quid de ſe quiſque ſentiat, non ſolùm arrogantis eſt, ſed etiam omnino diſſoluti. Eſt autem quod differat, in omni ratione habenda, inter juſtitiam & verecundiam. Juſtitiæ partes ſunt, non violare homines: Verecundiæ, non offendere: in quo maximè perſpicitur vis decori. His igitur expoſitis, quale ſit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Decorum poetarum honeſtis ac turpibus commune.

Decorum in ordine, conſtantia, & modo ſitum.

Violamus injuriâ, offendimus immodeſtia.

Decorum ſecundùm naturam eſſe. & cùm in omnibus partibus, tum in temperantia plurimum valere.

OFficium autem quod ab eo ducitur, hanc primùm habet viam, quæ deducit ad convenientiam conſervationémq; naturæ: quam ſi ſequemur ducem, nunquam aberrabimus: ſequemúrq; & id quod acutum & perſpicax naturâ eſt, & id quod ad hominum

num consociationem accommodatum, & id quod vehemens atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. Neq; enim solùm corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multò etiam magìs animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.

Fontem omnis esse modestiæ, ut appetitus pareat rationi: At hunc ipsum putat Ambrosius, omnium officiorum primarium esse fontem.

Ὁρμὴ quam in libris de finibus appetitionem vocat, unde oriuntur πάθη, i.e. perturbationes. Sic in libris de finibus Cato officium, quod ità factum est, ut ejus facti probabilis ratio reddi possit.

DUplex est enim vis animorum atque naturæ: Una pars in appetitu posita est, quæ est ὁρμὴ Græcè, quæ hominem huc & illuc rapit: altera in ratione, quæ docet & explanat, quid faciendum fugiendúmq; sit. Ità fit ut ratio præsit, appetitus verò obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate & negligentiâ: nec verò agere quicquam, cujus non possis causam probabilem reddere: hæc est enim ferè descriptio officii. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eámq; neq; propter temeritatem præcurrant, nec propter pigritiam aut ignaviam deserant, síntque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant: ex quo elucebit omnis constantia, omnísque moderatio: Nam qui appetitus longiùs evagantur, & tanquam exultantes sive cupiendo, sive fugiendo, non satìs à ratione retinentur, hi sine dubio finem & modum transeunt, Relinquunt enim & abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subjecti lege naturæ, à quibus non modò animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum qui aut libidine aliquâ, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimiâ gestiunt: quorum omnium vultus, voces, motus, statúsque mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad officii formam revertamur) appetitus omnes contrahendos, sedandósque, excitandámque esse animad-

Indecorum & in corpore à perturbationibus.

ver-

versionem & diligentiam, ut nè quid temerè ac fortuitò, inconsideratè negligentérque agamus. Neque enim ità generati à natura sumus, ut ad ludum & jocum facti esse videamur; sed ad severitatem potiùs, & ad quædam studia graviora atque majora. Ludo autem & joco, uti illis quidem licet, sed sicut somno & quietibus cæteris, tum, cùm gravibus seriisque rebus satisfecerimus. Ipsúmque genus jocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum & facetum esse debet. Ut enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam quæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod probi ingenii eluceat.

Gravitas & urbanitas quatenus adhibenda.

Licentia non omnis aliena ab honestate.

De scurrilitate & facetia.

DUplex omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere non modò Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multáque multorum facetè dicta; ut ea quæ à sene Catone sunt collecta, quæ vocantur ἀποφθέγματα. Facilis igitur est distinctio ingenui & illiberalis joci. Alter est, si tempore fit, ac remisso animo, homine libero dignus; alter, nè libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœnitas.

Et honesti lusûs modum esse quendam.

LUdendi etiam est quidem modus retinendus, ut nè nimis omnia profundamus, elatíque voluptate, in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant autem, & campus noster, & studia venandi, honesta exempla ludendi.

Suppeditant, i. e. subministrant.

Animi delectatio ab honestis studiis petenda: corporis voluptas: quia pecorina sit, aut planè rejicienda, aut quam parcissimè adhibenda.

Sed

SEd pertinet ad omnem officii quæſtionem, ſemper in promptu habere, quantùm natura hominis pecudibus reliquiſque beſtiis antecedat. Illæ enim nihil ſentiunt niſi voluptatem, ad eámq; feruntur omni impetu. Hominis autem mens diſcendo alitur, & cogitando ſemper aliquid aut inquirit, aut agit, videndiq; & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam ſi quis eſt paulò ad voluptates propenſior, modò nè ſit ex pecudum genere (ſunt enim quidam homines non re, ſed nomine) ſed ſi quis eſt paulò erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat & diſſimulat appetitum voluptatis propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non ſatis eſſe dignam hominis præſtantiâ, eámque contemni & rejici oportere: ſin ſit quiſpiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum eſſe ejus fruendæ modum. Itaque victus cultúſque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atq; etiam ſi conſiderare volumus, quæ ſit in natura excellentia & dignitas, intelligemus, quám ſit turpe diffluere luxuria, & delicatè, ac molliter vivere; quámque honeſtum, parce, continenter, ſeverè, ſobriè.

Voluptas homine indigna.

Animadverte, Lector, ordinem: primùm oſtendit quid decorum ſecundùm naturam cum pecoribus communem: deinde quid ſecundùm hominis præſtantiam: deinceps quid deceat uniuſcujuſque perſonam, vel à natura tributam, vel caſu impoſitam, vel judicio aſſumptam.

INtelligendum etiam eſt, duabus quaſi nos à natura indutos eſſe perſonis: quarum una eſt communis, ex eo quòd omnes participes ſumus rationis, præſtantiæque ejus quâ antecellimus beſtiis; à qua omne honeſtum, decorúmque trahitur, & ex qua ratio inveniendi officii exquiritur: altera autem, quæ propriè ſingulis eſt attributa. Ut enim in corporibus magna

magnæ dissimilitudines sunt; alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere; itémque in formis, aliis dignitatem inesse, aliis venustatem: sic & in animis existunt etiam majores varietates. Erat in L. Crasso & in L. Philippo multus lepos; major etiam magisq; de industria in C. Cæsare Lucii filio. At iisdem temporibus in M. Scauro & in Marco Druso adolescente singularis severitas, in C Lælio multa hilaritas, in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem, dulcem & facetum, festivíque sermonis, atqui in omni oratione simulatorem, quem εἴρωνα Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contra Pythagoram & Periclem summam autoritatem consecutos sine ulla hilaritate. Callidum Annibalem ex gente Pœnorum, ex nostris ducibus Q. Maximum, accepimus facilè celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. In quo genere Græci Themistoclem Athenienſem, & Phæreum Jasonem cæteris anteponunt: imprimísque versutum & callidum factum Solonis, qui, quò & tutior vita ejus esset, & plus aliquando reipub. prodesset, furere se simulavit. Sunt his alii multùm dispares, simplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici. Itemque alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis deserviant, dum, quod velint, consequantur: ut Syllam & M. Crassum videbamus. Quo in genere versutissimum & patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus: contráque Callicratidem, qui præfectus classis proximus post Lysandrum fuit. Itémque in sermonibus alium quidem videmus, quamvis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur. Quod in Catulo, & in patre, & in filio, itemque & in Q. Mutio Numantino vidimus. Audivi & ex majoribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica: contráque patrem ejus, illum

Varietas ingeniorum à natura.

illum qui Tiberii Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuiſſe ſermonis: nec non Xenocratem quidem ſeveriſſimum philoſophorum, ob eámq; rem ipſam magnum clarumq; fuiſſe. Innumerabiles aliæ diſſimilitudines ſunt naturæ, morúmq; minimè tamen vituperandorum. Admodum autem tenenda ſunt ſua cuiq; non vitioſa, ſed tamen propria, quò facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim eſt faciendum, ut contra naturam univerſam nihil contendamus: eâ tamen conſervatâ, propriam naturam ſequamur. Ut etiamſi ſint alia graviora atque meliora, tamen nos ſtudia noſtra naturæ regulâ metiamur. Neque enim attinet repugnare naturæ; nec quicquam ſequi, quod aſſequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale ſit decorum illud: Ideo, quia nihil decet invita (ut aiunt) Minervâ, id eſt, adverſante & repugnante naturâ: Omnino ſi quicquam eſt decorum, nihil eſt profecto magis, quam æquabilitas univerſæ vitæ, tum ſingularum actionum: quam conſervare non poſſis, ſi aliorum naturam imiteris, omittas tuam. Ut enim ſermone eo debemus uti, qui notus eſt nobis, ne (ut quidam) Græca verba inculcantes, jure optimo irrideamur: ſic in actiones, omnémq; vitam, nullam diſcrepantiam conferre debemus. Atq; hæc differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam mortem ſibi ipſi alius conſciſcere debeat, alius in eadem cauſa non debeat. Non enim alia in cauſa M. Cato fuit, aliâ cæteri, qui ſe in Africa Cæſari tradiderunt: Atqui cæteris forſitan vitio datum eſſet, ſi ſe interemiſſent; propterea quòd eorum vita lenior, & mores fuerunt facilliores; Catoni autem cùm incredibilem tribuiſſet natura gravitatem, eámque ipſe perpetuâ conſtantiâ roboraſſet, ſempérque in propoſito ſuſceptóque conſilio permanſiſſet; moriendum potius, quam tyranni vultus aſpiciendus fuit. Quam multa paſſus

Non fruſtra cum naturâ pugnandum. Hora. Tu nil invitâ dices faciéſve Minervâ.

Ut apud Lucilium in Mutio ridetur Albutius: Chære Tit.

Cato Uticæ ſibimortem conſcivit.

paſſus eſt Ulyſſes in illo errore diuturno, cùm & mulieribus (ſi Circe & Calypſo mulieres appellandæ ſunt) inſerviret, & in omni ſermone omnibus affabilem & jucundum ſe eſſe vellet! Domi verò etiam contumelias ſervorum, ancillarúmque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax (quo animo traditur) millies oppetere mortem, quàm illa perpeti malluiſſet. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quiſque habeat ſui, ídque moderari, nec velle experiri, quàm ſe aliena deceant. Id enim maximè quemque decet, quod eſt cujuſque ſuum maximè. Suum igitur quiſque noſcat ingenium, acrémque ſe & vitiorum & bonorum ſuorum judicem præbeat: nè ſcenici plus quàm nos videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, ſed ſibi accommodatiſſimas fabulas eligunt. Qui enim voce freti ſunt, Epigonos, Medeámq; qui geſtu, Menalippam, Clytemneſtram; ſemper Rupilius (quem ego memini) Antiopam; non ſæpe Æſopus Ajacem. Ergò hiſtrio hoc videbit in ſcena, non videbit ſapiens in vita? Ad quas igitur res aptiſſimi erimus, in iis potiſſimùm elaborabimus. Sin aliquando neceſſitas nos ad ea detruſerit, quæ noſtri ingenii non erunt, omnis ad hibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea ſi nondecorè, at quàm minimùm indecorè facere poſſimus. Nec tam eſt enitendum, ut bona, quæ nobis data non ſunt, ſequamur, quàm ut vitia fugiamus.

Circe ſolis filia, Calypſo nympha, quarum hoſpitio Ulyſſes aliquandiu uſus eſt: Ut procos uxoris perderet.

Scenici, id eſt, *hiſtriones*; *à ſcena.*

Epigoni, clamoſa tragœdiæ de Thebis captis.

Medea nota.

Decorum ab iis, quæ nobis fortuna attribuit, quæve nobis judicio ipſi adſcivimus.

AC duabus iis perſonis, quas ſuprà dixi, tertia adjungitur, quam caſus aliquis vel tempus imponit: quarta etiam, quam nobiſmet ipſis judicio noſtro accommodabimus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eáque quæ ſunt his contraria, in caſu ſita, temporibus gubernanur. Ipſi au-

Alii alia studia sequuntur. Filii ut plurimùm parentum suorum studia sequuntur. Timotheus etiam orator, Isocrates discipulus. Cono, inclytus dux Athenienſium.

tem, quam perſonam gerere velimus, à noſtra voluntate proficiſcitur. Itaque ſe alii ad philoſophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant, ipſarúmque virtutum in alia alius mavult excellere. Quorum verò patres aut majores in aliqua gloria præſtiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis ſtudent excellere: ut Q. Mutius, P. filius, in jure civili; Pauli filius, Africanus, in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam ſuam: ut hic idem Africanus eloquentiâ cumulavit bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus, Cononis filius; qui, cùm belli laude non inferior fuiſſet quàm pater, ad eam laudem doctrinæ & ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli, omiſsâ imitatione majorum, ſuum quoddam inſtitutum conſequantur: maximéque in eo plerunque elaborant ii, qui magna ſibi proponunt, obſcuris orti parentibus. Hæc igitur omnia, cùm quærimus quid deceat, complecti animo & cogitatione debemus.

Conſtituendum genus vitæ, & inſtitutum.

Prodici ſophiſtæ de Hercule fabula per quam feſtiva refertur apud Xenophontem libro ſecundo Memorab.

INprimis autem conſtituendum eſt, quos nos & quales eſſe velimus, & in quo genere vitæ: quæ deliberatio eſt omnium difficillima. Ineunte enim adoleſcentiâ, cui ineſt maxima imbecillitas conſilii, tunc id ſibi quiſque genus ætatis degendæ conſtituit, quod maximè adamavit: Itaque antè implicatur aliquo certo genere curſúque vivendi, quàm potuit, quod optimum eſſet, judicare. Nam, quòd Herculem Prodicus dicit, (ut eſt apud Xenophontem) cùm primùm pubeſceret (quod tempus à natura ad deligendum, quam quiſque viam vivendi ſit ingreſſurus, datum eſt) exîſſe in ſolitudinem, atque ibi ſedentem diu ſecum multúmque dubitâſſe, cùm duas cerneret vias, unam voluptatis, alteram virtutis

utram

utram ingredi melius esset: hoc Herculi, Jovis satu edito, potuit fortasse contingere; nobis non item, qui imitamur quos cuique visum est, atq; ad eorum studia institutáque impellimur. Plerunque autem parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem morémque deducimur. Alii multitudinis judicio feruntur; quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maximè exoptant. Nonnnulli autem, sive felicitate quadam, sive bonitate naturæ, sive parentum disciplina rectam vitæ secuti sunt viam. Illud autem maximè rarum genus est eorum, qui aut excellente ingenii magnitudine, aut præclarâ eruditione atque doctrinâ, aut utràque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimùm vitæ cursum sequi vellent. In qua deliberatione, ad suam cujusq; naturam consilium est omne revocandum. Nam cùm in omnibus quæ aguntur, ex eo modo, quo quisq; natus est (ut suprà dictum est) quid deceat, exquirimus: tum in tota vita constituenda multò est ejus rei cura major adhibenda, ut constare in vitæ perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem, quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam; utriusq; omnino ratio habenda est in deligendo genere vitæ, sed naturæ magìs: multo enim & firmior est & constantior; ut fortuna nonnunquam, tanquam ipsa mortalis, cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus, consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat: id enim maximè decet, nisi fortè se errâsse intellexerit in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morum institutorúmq; mutatio est. Eam igitur mutationem, si tempora adjuvabunt, faciliùs commodiúsq; faciemus; sin minùs, sensim erit, pedetentímque facienda: ut amicitias, quæ minùs delectent & minùs probentur, magìs decere

Quomodo commutandum vitæ genus.

censet sapientes sensim dissuere, quàm repentè præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, ut id bono consilio feciſſe videamur. Sed quoniam paulò antè dictum est, imitandos esse majores: primùm illud exceptum sit, nè vitia sint imitanda; deinde, si natura non ferat, ut quædam imitari possint: Ut superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptaverat, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patri similis esse, quàm ille fuerat sui. Si igitur non poterit sive causas defensitare, sive populum concionibus tenere, sive bella gerere: illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quò minùs ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omníque patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerúmque gestarum: cui dedecori esse, nefas & vitium judicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliáque sunt juvenum, alia seniorum; aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.

Alia ætas alia officia postulat.

Adolescentiam quæ propriè deceant.

Adolescentis officium.

EST igitur adolescentis, majores natu vereri, eos híſque deligere optimos, & probatissimos, quorum consilio atque autoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis insciti, senum constituenda & regenda prudentiâ est. Maximè autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendáque in labore, patientiâq; & animi & corporis; ut eorum & in bellicis & civilibus officiis vigeat industria. Atque etiam cùm relaxare animos, & dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si ejusmodi quoque rebus majores natu interesse velint.

Senectu-

Senectutem quæ deceant maximè.

SEnibus autem labores corporis ſunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur. Danda verò opera, ut & amicos, & juventutem, & maximè remp. conſilio & prudentia quamplurimùm adjuvent. Nihil autem magis cavendum eſt ſenectuti, quàm nè languori ſe, deſidiæque dedat. Luxuria verò cùm omni ætati turpis, tum ſenectuti fœdiſſima eſt. Sin autem libidinum etiam intemperantia acceſſerit, duplex malum eſt: quòd & ipſa ſenectus concipit dedecus, & facit adoleſcentium impudentiorem intemperantiam.

Senis officium.

Turpis res deſidioſa ſenectus: Luxurioſa turpior: Libidinoſa turpiſſima.

Magiſtratûs perſonam quæ deceant.

AC nè illud quidem alienum eſt, de magiſtratuum, de privatorum, de civium, de peregrinorum officiis dicere. Eſt igitur proprium munus magiſtratûs intelligere, ſe gerere perſonam civitatis, debereque ejus dignitatem & decus ſuſtinere, ſervare leges, jura deſcribere, & ea fidei ſuæ commiſſa meminiſſe. Privatum autem oportet æquo & pari cum civibus jure vivere, neque ſubmiſſum & abjectum, neque ſe efferentem; tum in republica ea velle, quæ, tranquilla & honeſta ſint: Talem enim & ſentire, & bonum civem dicere ſolemus. Peregrini autem & incolæ officium eſt, nihil præter ſuum negotium agere, nihil de alio inquirere, miniméque in aliena eſſe repub. curioſum. Ità ferè officia reperientur, cùm quæretur quid deceat, & quid aptum ſit perſonis, temporibus, ætatibus. Nihil eſt autem quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, conſilióque capiendo, ſervare conſtantiam.

Magiſtratûs officium.

Privati officium.

Peregrini officium.

Decorum à ſtatu motúque corporis.

SEd quoniam decorum illud in omnibus factis & dictis, in corporis denique motu & ſtatu cernitur;

ídq; positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto: difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab iis, cum quibus & apud quos vivamus. His quoq; de rebus pauca dicantur.

Quasdam corporis partes indecorè ostendi: res item quasdam inhonestè vel fieri palàm, vel apertè nominari.

PRincipio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam nostram, reliquámque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu: Quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ atque turpem, eas contexit atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui sana mente sunt, removent ab oculis: ipsíque necessitati, dant operam, ut quàm occultissimè pareant: quarúmque partium corporis usus sunt necessarii, [illegible] neque partes, neq; earum usus suis nominibus appellant: quodque facere turpe non est, modò occultè, id dicere obscœnum est. Itaque nec aperta actio rerum illarum petulantiâ vacat, nec oratio obscœnitate. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendent & irridebunt, quòd ea, quæ turpia re non sunt, verbis flagitiosis dicamus; illa autem, quæ turpia sunt, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est, sed dicitur non obscœnè: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum: Pluráque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorum auriúmque approbatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus

Cynici & veteres Stoici nihil dictu putabant obscœnum, quod factu turpe non esset.

motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo sunt maximè fugienda: nè quid effœminatum, aut molle; & nè quid durum, aut rusticum sit. Nec verò histrionibus oratoribusque concedendum est, ut iis hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet à vetere disciplina verecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, nè, si quo casu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decorè. Nostro quidem more cum parentibus puberes filii, cum soceris generi non lavantur. Retinenda est igitur hujus generis verecundia, præsertim naturâ ipsâ magistrâ & duce.

Gestus neque mollis, neque rusticus.

Exemplum verecundiæ à scena petitum.

Exemplum Romanæ verecundiæ.

Quæ forma virum, quæ fœminam deceat, & quatenus utraque colenda: quis item gestus, quis motus deceat.

Dignitas, virorum; Venustas, mulierum.

CUm autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas: venustatem muliebrem ducere debemus; dignitatem virilem. Ergo & à forma removeatur omnis viro non dignus ornatus: & huic simile vitium in gestu motúq; caveatur. Nam & palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, & histrionum nonnulli gestus ineptiis non vacant, & in utroq; genere quæ sunt recta & simplicia laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia, non odiosa, neque exquisita nimis; tantùm quæ fugiat agrestem & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitûs, in quo ficut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cavendum est autem, nè aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pomparum ferculis similes esse videamur; aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates, quæ cùm fiunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur; ex quibus magna significatio fit, non adesse constan-

Forma & Vestitus.

Munditia media inter elegantiam vitiosam, & agrestem negligentiam.

Incessus moderatus.

Pomparum in quibus sacra & simulacra lentissimo incessu circumferuntur.

ſtantiam. Sed multò etiam magis elaborandum eſt nè animi motus à natura recedant: quod aſſequemur, ſi cavebimus, nè in perturbationes atque exanimationes incidamus, & ſi attentos animos ad decori conſervationem tenebimus. Motus autem animorum duplices ſunt; alteri cogitationis, alteri appetitûs. Cogitatio in vero exquirendo maximè verſatur: Appetitus impellit ad agendum. Curandum eſt igitur, ut cogitatione ad res quàm optimas utamur; appetitum rationi obedientem præbeamus.

Animi motus duplices.
Cogitatio.
Appetitus.

Duplex orationis genus; rhetoricum & quotidianum.

ET quoniam magna vis orationis eſt, eáque duplex; altera contentionis, altera ſermonis: Contentio diſceptationibus tribuatur judiciorum, concionum, ſenatûs: Sermo in circulis, diſputationibus, congreſſionibus familiarium verſetur, perſequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum ſunt multa, nulla ſermonis: quanquam haud ſcio, an poſſint hæc quoque eſſe. Sed diſcentium ſtudiis inveniuntur magiſtri; hic autem qui ſtudeant ſunt nulli; rhetorum turbâ referta omnia. Quanquam quæ verborum ſententiarúmque præcepta ſunt, eadem ad ſermonem pertinebunt. Sed cùm orationis indicem vocem habeamus; in voce autem duo ſequamur, ut clara ſit, ut ſuavis; utrumque omnino à natura petendum eſt; verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio preſſè loquentium, & leniter. Quid fuit in Catulis, ut eos exquiſito judicio putares uti literarum? quanquam erant literati: ſed & alii. Hi autem optimè uti linguâ Latinâ putabántur. Sonus erat dulcis: literæ neque expreſſæ, neque oppreſſæ: nè aut obſcurum eſſet, aut nimis putidum. Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Uberior oratio L. Craſſi, nec minùs facета: ſed bene loquendi de Catulis

Catulus pater & filius, de quibus in Bruto.
Putidum, i. e. *odioſum & affectatum*

tulis opinio non minor. Sale verò conditus & facetiis Cæsar, Catuli patris frater vicit omnes, ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si, in omni re quid deceat, exquirimus.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

Sermo familiaris sit nec acerbus, nec pertinax, nec insulsus, nec immodicus, nec obtrectatorius.

SIt igitur hic sermo (in quo Socratici maximè excellunt) lenis miniméque pertinax: insit in eo lepos. Nec verò, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios; sed cùm reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudine nonnunquam utendum putet. Ac videat imprimis, quibus de rebus loquatur: si seriis severitatem adhibeat; si jocosis, lepórem. Imprimis provideat, nè sermo vitium aliquod indicet inesse moribus. Quod maximè tum solet evenire, cùm studiosè de absentibus, detrahendi causâ, aut per ridiculum, aut severè, maledicè, contumelioséque dicitur. Habentur autem plerunque sermones, aut de domesticis negotiis, aut de repub. aut de artium studiis, & doctrina. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio. Sed utcunque aderunt res (neque enim omnes iisdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur) animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, & ut incipiendi ratio fuerit, ità sit desinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectissimé præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic ejusmodi motibus sermo debet vacare, nè aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut quid tale appareat. Maximeque curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferemus, & vereri & diligere videamur. Objurgationis etiam nonnunquam incidunt necessariæ; in quibus utendum est fortasse & vocis contentione majore,

Instituatur de rebus honestis: Nec vagus sit, nec inæqualis.

Nec concitatior, nec contumeliosus in amicos.

Objurgatio quatenus adhibenda.

majore, & verborum gravitate acriore, Id agendum etiam est, ut nè ea facere videamur irati : sed ut ad urendum & secandum medici ; sic nos ad hoc genus castigandi raro invitique veniamus : nec unquam nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ita procul absit, cum qua nihil rectè fieri, nihil considerate potest. Magna autem ex parte clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adjunctâ, ut severitas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum quod acerbitatis habet objurgatio, significandum est, ipsius causâ, qui objurgetur, susceptum esse. Rectum est autem etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiamsi nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est, de seipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audentium imitari militem gloriosum.

Nè sum quidem referendum maledictum cùm malè audiverimus.

Indecora jactantia Thrasonica.

In ædificiis extruendis qui modus.

ET quoniam omnia persequimur, (volumus quidem certè) dicendum est etiam, qualem hominis honorati & principis domum placeat esse, cujus finis est usus : ad quem accommodanda est ædificandi descriptio, & tamen adhibenda dignitatis commoditatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa familia consul factus est; honori fuisse accepimus; quòd præclaram ædificasset in Palatio, & plenam dignitatis domum : quæ cùm vulgo viseretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, accessionem adjunxit ædibus. Itaque ille in suam domum cònsulatum primus attulit : hic summi & clarissimi viri filius, in domum multiplicatam non repulsam solùm retulit, sed ignominiam etiam & calamitatem. Ornanda est enim dignitas

Ignominiam quòd à consulatu repulsus ; calamitatem quòd repetundarum reus.

dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda. Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et, ut in cæteris habenda ratio non sui solùm, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum cujusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo; & maximè, si aliquando alio domino solita est frequentari: odiosum est enim, cùm à prætereuntibus dicitur:——— *O domus Antiqua, (heu!) quàm domino dominaris dispari!* Quod quidem, his temporibus, in multis licet dicere. Cavendum est etiam (præsertim si ipse ædifices) nè extra modum sumptu & magnificentiâ prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiosè enim pleriq; (præsertim in hac parte) facta principum imitantur: ut L. Luculli, summi viri, virtutem quis? at quàm multi villarum magnificentiam imitati sunt? Quarum quidem certè est adhibendus modus, ad mediocritatémque revocandus; eadémq; mediocritas * ad omnem usum cultúmque vitæ referenda est. Sed hæc hactenus.

Domus optimatum, neque angustæ, neq; vast E poeta quopiam sumptus versiculus videtur. Antiquam *autem nobilem dixit & augustam.*

* Ad communem usum.

Tria omni in vita servanda.

IN omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda. Primum, ut appetitus rationi pareat: quo nihil est ad officia conservanda accommodatius. Deinde, ut animadvertatur, quanta illa res sit quam efficere velimus; néve major, néve minor cura & opera suscipiatur, quàm causa postulet. Tertium est, ut caveamus, nè ea quæ pertinent ad liberalem speciem & dignitatem, immoderata sint. Modus autem est optimus, decus ipsum tenere de quo antè diximus, nec progredi longiùs. Horum autem trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi.

Tria in omni actione suscipienda tenenda sunt.

--μέτρον δ' ὀπὶ πᾶσιν ἄριστον.

Deco-

Decorum à loco & tempore.

DEinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est: hac autem scientia continetur ea, quam Græci εὐταξίαν nominant, non hæc, quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest: sed illa est εὐταξία in qua intelligitur ordinis conservatio. Itaque ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur à Stoicis, ut modestia sit scientia earum rerum quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis & collocationis fore. Nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis & accommodatis locis. Locum autem, actionis; opportunitatem temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum, Græcè εὐκαιρία, Latinè appellaturocca sio. Sic fit, ut modestia hæc, quam interpretamur, ità ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum, Sed potest esse eadem prudentiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc autem loco de moderatione & temperantia, & harum similibus virtutibus quærimus. Itáque quæ erant prudentiæ propria, loco suo dicta sunt; quæ autem harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, pertinent ad verecundiam; & ad eorum approbationem, quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt.

εὐταξία, quæ eadem modestia, quid sit.

Ordo quid sit.

εὐκαιρία, quæ Latinè opportunitas, καιρὸς, occasio, εὔκαιρος, opportunus. ἄκαιρος, importunus.

Quid, quæ loco ac tempore deceant, dedeceátque.

TAlis est igitur ordo actionum adhibendus, ut quemadmodum in oratione constanti, sic in vita sint omnia apta, & inter se convenientia. Turpe est enim valdéque vitiosum, in re severa convivio dignum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles: Cùm haberet collegam in prætura Sophoclem poetam, hique de communi officio convenissent, & casu formosus puer præteriret, dixissetq; Sophocles, O puerum pulchrum! Pericles ait. At enim

Indecorum, aut in re seria nugari, aut in re jocosa serium esse.

enim prætorem, Sophocle, decet non ſolùm manus, ſed etiam oculos abſtinentes habere. Atq; hoc idem Sophocles, ſi in athletarum approbatione dixiſſet, juſtâ reprehenſione caruiſſet. Tanta vis eſt loci & temporis, ut ſi quis cùm cauſam ſit acturus, in itinere, aut in ambulatione ſecum ipſe meditetur, aut ſi quid aliud attentiùs cogitet, non reprehendatur: at hoc idem ſi in convivio faciat, inhumanus videatur inſcitiâ temporis. Sed ea quæ multùm ab humanitate diſcrepant, ut ſiquis in foro cantet, aut ſiqua eſt alia magna perverſitas, facilè apparent, nec magnopere admonitionem & præcepta deſiderant; quæ autem parva videntur eſſe delicta, neque à multis intelligi poſſunt, ab iis eſt diligentiùs declinandum. Ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paulùm diſcrepent, tamen id à ſciente animadverti ſolet: Sic videndum eſt in vita, ne fortè quid diſcrepet: vel multò etiam magis, quò major & melior actionum quàm ſonorum concentus eſt. Itaque ut in fidibus muſicorum aures vel minima ſentiunt: ſic nos, ſi acres ac diligentes judices eſſe volumus, animadverſoréſque vitiorum, magna intelligemus ſæpe ex parvis. Ex oculorum obtutu, ex ſuperciliorum aut remiſſione, aut contractione, ex mœſtitia, ex hilaritate, ex riſu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex ſubmiſſione, ex cæteris ſimilibus facilè judicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio naturâque diſcrepet. Quo in genere non eſt incommodum, quale quodq; eorum ſit, ex aliis judicare: ut ſi quid dedeceat in aliis, vitemus & ipſi. Fit enim, neſcio quomodo, ut magis in aliis cernamus, quàm in nobiſmetipſis, ſi quid delinquitur. Itaq; facillimè corriguntur illi in diſcendo, quorum vitia imitantur, emendandi causâ magiſtri. Nec verò alienum eſt, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines vel etiam uſu peritos, &, quid his de unoquoque officii

Athletæ, qui virtutis exercendæ gratia certant.

Harmonia, ut in fidibus, ita & in vita.

Nè minimis rebus oportet à loco ac tempore diſſentire.

ficii genere placeat, exquirere. Major enim pars eò fere deferri ſolet, quò a natura ipſa deducitur. In quibus videndum eſt, non modo, quid quiſq; loquatur, ſed etiam, quid quiſque ſentiat; atque etiam qua de cauſa quiſque ſentiat. Ut enim pictores, & ii qui ſigna fabricantur, & veri etiam poetæ ſuum quiſque opus à vulgo conſiderari vult, ut, ſi quid reprehenſum ſit à pluribus, id corrigatur; híque & ſecum & cum aliis, quid in eo peccatum ſit, exquirunt: ſic aliorum judicio permulta nobis & facienda & non facienda, & * imitanda & corrigenda ſunt. Quæ verò more aguntur, & inſtitutis civilibus, de iis nihil eſt præcipiendum: Illa enim ipſa præcepta ſunt. Nec quenquam hoc errore duci oportet, ut, ſi quid Socrates, aut Ariſtippus contra morem conſuetudinémque civilem fecerint, locutíve ſint, idem ſibi arbitretur licere. Magnis enim illi, & divinis bonis hanc licentiam aſſequebantur. Cynicorum verò tota ratio eſt ejicienda. Eſt enim inimica verecundiæ, ſine qua nihil rectum eſſe poteſt, nihil honeſtum. Eos autem, quorum vita perſpecta in rebus honeſtis atque magnis eſt, bene de republica ſentientes, ac bene meritos aut merentes, aliquo honore aut imperio affectos, obſervare & colere debemus: tribuere etiam multum ſenectuti; cedere iis, qui magiſtratum habebunt; habere delectum civis & peregrini; in ipſo quoque peregrino, privatímne an publicè venerit. Ad ſummam, nè agam de ſingulis, communem totiùs generis hominum conciliationem & conſociationem colere, tueri, ſervare debemus.

Id de Apelle refert Plin. de Maxone idem. literis proditum.

* mutanda

Socrates reus factus quòd Atheniensium inſtituta contemneret. Horatius. *Omnis Ariſtippum decuit color.*

Cynicorum inſtitutum, quoniam abhorret ab humana verecundia rejiciendum. Quid ergo quemque perſonam deceat.

Quæ artes, & qui quæſtus ſordidi: qui contrà liberales.

JAm de artificiis & quæſtibus, qui liberales habendi, qui ſordidi ſint, hæc ferè accepimus. Primùm improbantur ii quæſtus, qui in odia hominum incurrunt:

runt: ut portitorum, * ut fœneratorum. Illiberales autem & sordidi quæstus mercenariorum, omnium-que, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces, auctoramentum servitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim vendant. Nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. Nec verò quicquam est turpius vanitate: Opificésque omnes in sordida arte versantur. Nec verò quicquam ingenuum potest habere * officina: miniméque artes hæ probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum; cetarii, lanii, coqui, fartores, piscatores, ut ait Terentius, adde his si placet, unguentarios, saltatores, totúmque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia major inest, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum, hæ sunt iis, quorum ordini conveniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est. Sin magna & copiosa, multa undique apportans, multísque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda. Atque etiam, si satiata quæstu vel contenta potiùs, ut sæpe ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros possessionésque contulerit, videtur jure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agriculturâ melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De qua quoniam in Catone majore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

* Et. Auctoramentum. *i.e. præmium aut obligatio. Circitores.*

* Opificina. *Ex Eunucho.*

Artes honestæ Medicina, Architectura, Doctrina rerum honestarum. Mercatura, copiosa, citra vanitatem. Ex alto, id est, è mari. Laus agriculturæ.

Ex duobus honestis utrum honestius.

Sed ab iis partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt; potest incidere sæpe contentio & comparatio, de duobus honestis utrum honestius: Qui locus à Panætio est præter-

prætermissus. Nam cùm omnis honestas manet à partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis: hæ in deligendo officio sæpe inter se comparentur necesse est. Placet ergò aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea quæ ex cognitione ducantur: Idque hoc argumento confirmari potest: Quòd si contigerit ea vita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copiis ditetur; quamvis omnia, quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret & contempletur: tamen si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat è vita. Princépsq; omnium virtutum est illa sapientia, quam σοφίαν Græci vocant: prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ est rerum expetendarum fugiendarúmque scientia. Illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarum atque humanarum scientia: in qua continetur deorum & hominum communitas, & societas ipsorum inter ipsos. Ea si maxima est (ut est certè) necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio, contemplationíque naturæ manca quodammodo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea verò actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani. Ergò hæc cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisque re ipsa ostendit & indicat. Quis est enim tam cupidus in perspicienda cognoscendáque rerum naturâ, ut, si ei tractanti contemplantíque res cognitione dignissimas subitò sit allatum periculum discriménque patriæ, cui subvenire opitularíque possit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiamsi dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? Atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit,

Sapientia, rerum intelligibilium; Prudentia, rerum agendarum.

rit. Quibus rebus intelligitur, ſtud is, officiiſq; ſcientiæ præponenda eſſe officia juſtitiæ, quæ pertinent ad hominum utilitatem, quâ nihil homini debet eſſe antiquius. Atque illi, quorum ſtudia vitáq; omnis in rerum cognitione verſata eſt, tamen ab augendis hominum utilitatibus & commodis non receſſerunt. Nam & erudierunt multos, quò meliores cives, utiliorésque in rebus & ſuis & publicis eſſent, ut Thebanum Epaminondam Lyſias Pythagoreus, Syracuſium Dionem Plato, multíque multos. Nosq; ipſi, quicquid ad rempub. attulimus, (ſi modo aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrinâ inſtructi ad eam, & ornati acceſſimus. Neque ſolùm vivi, atque præſentes, ſtudioſos diſcendi erudiunt, atque docent; ſed hoc idem etiam poſt mortem monumentis literarum aſſequuntur. Nec enim locus ullus prætermiſſus eſt ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad diſciplinam reipub. pertineret; ut otium ſuum ad noſtrum negotium contuliſſe videantur. Ita illi ipſi doctrinæ ſtudiis, & ſapientiæ dediti, ad hominum utilitatem ſuam ſapientiam, prudentiam, intelligentiámque potiſſimum conferunt. Ob eam etiam cauſam eloqui copioſè, modò prudenter, melius eſt, quam vel acutiſſimè ſine eloquentia cogitare; quod cogitatio in ſe ipſo vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuſcum communitate juncti ſumus. Atque, ut apum examina non fingendorum favorum causâ congregantur; ſed, cùm congregabilia naturâ ſint, fingunt favos; ſic homines, ac multò etiam magis, naturâ congregati, adhibent agendi cogitandíq; ſolertiam. Itaque niſi ea virtus, quæ conſtat ex cominibus tuendis, id eſt, ex ſocietate generis humani, attingat rerum cognitionem; ſolivaga cognitio, & jejuna videatur. Itémq; magnitudo animi, remotâ communitate, conjunctionéque humanâ, feritas ſit quædam & immanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis ſtudium

Antiquius, id eſt, *charius.*

Epaminondas Dux Thebanus à Lyſia Tarentino philoſopho Pythagoreo philoſophiæ præceptis inſtitutus; Dion Syracuſanus à Platone.

Eloquentia ad communitatis commoda utilior quàm contemplatio.

Communitatem magis ſecundum naturam hominis eſſe, quam cognoſcendi cupiditatem; ideo enim diſcimus, ut ſocietatem adjuvemus, non ideo conjungimur ut cognoſcamus; idq; acutiſſimâ metaphorâ docet.

consociatio hominum, atque communitas. Nec verum est, quod dicitur a quibusdam, Propter necessitatem vitæ, quòd ea, quæ natura desideraret, consequi sine aliis, atque efficere non possemus, idcirco istam esse cum hominibus communitatem & societatem: quod si omnia nobis, quæ ad victum cultúmq; pertinent, quasi virgulâ divinâ, ut aiunt, suppeditarentur: tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitione & scientiâ collocaret. Non est ita: Nam & solitudinem fugeret, & socium studii quæreret; tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum, & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione & scientiâ continetur.

Virgulâ divinâ, id est, *citra nostram operam*; proverbiale.

Justitiáne, an temperantia potior.

ILlud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maximè est apta naturæ, sit etiam moderationi modestiæq; semper anteponenda. Non placet. Sunt enim quædam partim ita fœda, quædam partim ita flagitiosa, ut ea nè conservandæ quidem patriæ causâ sapiens facturus sit. Ea Possidonius collegit permulta, sed ita tetra quædam, ita obscæna, ut dictu quoq; videantur turpia. Hæc igitur non suscipiet quisquam reipub. causâ; nec respub. quidem pro se suscipi volet. Sed hoc commodiùs se res habet, quod non potest accidere tempus, ut intersit reipub. quicquam illorum facere sapientem. Quare, hoc quidem effectum sit in officiis deligendis, id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. Etenim cognitionem prudentiámque sequetur considerata actio: ita fit, ut considerate agere pluris sit, quam cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus. Patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quid cuique sit præponendum videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum

Ne justum quidem, quod non idem decorum.

Ex ipsius justitiæ officiis aliud alio honestius.

ciorum, ex quibus quid cuique præſtet intelligi poſſit: ut prima diis immortalibus, ſecunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breviter disputatis intelligi poteſt, non ſolum id hominis ſolere dubitare, honeſtúmne an turpe ſit, ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius. Hic locus à Panætio eſt (ut ſupra dixi) prætermiſſus. Sed jam ad reliqua pergamus.

Gradus officiorum vindicant
Dii primum 1
Patriæ 2
Parentes 3
Pupilli nobis creditи 4
Clientes 5
Hoſpites 6
Cognati 7
Affines 8
De his apud Gellium, lib. 5. cap. 13.

M. T. CICERONIS *De OFFICIIS*, Lib. II.

Argumentum per *D. Eraſmum Roterod.*

Superiore libro duas propoſitæ initio diviſionis partes abſolvit, quid honeſtum, quid contra; & in honeſtis utrum honeſtius. In hoc de alteris duabus præmittit, quid utile, quid inutile; tum inter utilia utrum utilius, aut quid utiliſſimum: deinde inconſtantiæ reprehenſionem deprecatur, quod à civili vita, quam ſæpe prætulerat, nunc ad otium ſtudiorum ſe convertit: tum cur ad philoſophiam potiùs, quàm aliud ſtudiorum genus: Poſtremo, cur Academicus de officiis præcipiat, rationem reddit.

QUemadmodum officia ducerentur ab honeſtate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, ſatis explicatum arbitror libro ſuperiore. Sequitur, ut hæc officiorum genera perſequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile; tum ex utilibus quid utilius, aut quid maximè utile.

Propoſitio argumenti totius hujus libri.

De quibus dicere aggrediar, ſi pauca prius de inſtituto ac de judicio meo dixero. Quanquam enim libri noſtri complures non modò ad legendi, ſed etiam ad ſcribendi ſtudium excitaverunt : tamen interdum vereor, nè quibuſdam bonis viris philoſophiæ nomen ſit inviſum, mirentúrque in ea tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem quamdiu reſpub. per eos * regebatur, quibus ſe ipſa commiſerat, omnes meas curas cogitationéſque in eam conferebam. Cùm autem dominatu unius omnia tenerentur, neq; eſſet uſquam conſilio aut autoritati locus; ſocios denique tuendæ reipub. ſummos viros amiſiſſem : nec me angoribus dedidi, quibus eſſem confectus, niſi iis reſtitiſſem, nec rurſum indignis homine docto voluptatibus. Atque utinam reſpub. ſtetiſſet, quo cœperat ſtatu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quam evertendarum cupidos incidiſſet: primùm enim, ut ſtante repub. facere ſolebamus, in agendo plus, quàm in ſcribendo, operæ poneremus : deinde ipſis ſcriptis non ea, quæ nunc, ſed actiones noſtras mandaremus, ut ſæpe fecimus. Cùm autem reſpub. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni ſolebat, nulla eſſet omnino, illæ ſcilicet literæ conticuerunt forenſes, & ſenatoriæ. Nihil autem agere cùm animus non poſſet; in iis ſtudiis ab initio verſatus ætatis, exiſtimavi honeſtiſſimè moleſtias deponi poſſe, ſi me ad philoſophiam retuliſſem. Cui cùm multùm adoleſcens, diſcendi causâ, temporis tribuiſſem; poſteaquam honoribus inſervire cœpi, méque totum reipub. tradidi, tantum erat philoſophiæ loci, quantum ſuperfucrat * ab amicorum & reipub. temporibus; id autem omne conſumebatur in legendo; ſcribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tantum boni aſſecuti videmur, ut ea literis mandaremus, quæ nec ſatis erant nota noſtris, & erant cognitione digniſſima, Quid eſt enim, per deos, optabilius ſapien-

* Gerebatur.

Cæſaris tyrannidem notat.

Socios, Catonem, Milonem.

In agendo, id eſt, *in dicendo.*

Forenſes in judiciis, ſenatoria in conſultationibus.

* Amicorum & reipub. temporis.

ſapientia ? quid præſtantius ? quid homini melius ? quid homine dignius ? Hanc igitur qui expetunt, philoſophi nominantur : nec quicquam aliud eſt philoſophia, ſi interpretari velis, quàm ſtudium ſapientiæ Sapientia autem eſt (ut à veteribus philoſophis deſinitum eſt) rerum divinarum & humanarum, cauſarúmq; quibus hæ res continentur, ſcientia : cujus ſtudium qui vituperat, haud ſanè intelligo quidnam ſit, quod laudandum putet. Nam ſive oblectatio quæritur animi, requiéſque curarum ; quæ conferri cum eorum ſtudiis poteſt, qui ſemper aliquid acquirunt quod ſpectet & valeat ad bene beatéque vivendum ? ſive ratio conſtantiæ virtutíſque quæritur ; aut hæc ars eſt, aut nulla omnino, per quam eas aſſequamur : nullam verò dicere maximarum rerum artem eſſe, cùm minimarum ſine arte nulla ſit, hominum eſt parum conſideratè loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem eſt aliqua diſciplina virtutis ; ubi ea quæretur, cum ab hoc diſcendi genere diſceſſeris ? Sed hæc, cum ad philoſophiam cohortamur, accuratiùs ſolent diſputari : quod alio quidem libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbati reipub. muneribus ad hoc nos ſtudium potiſſimùm contuliſſemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis & eruditis, quærentibus, ſatísne conſtanter facere videamur, qui, cum percipi nihil poſſe dicamus, tamen & aliis de rebus diſſerere ſoleamus, & hoc ipſo tempore præcepta officii perſequamur. Quibus vellem ſatis cognita eſſet noſtra ſententia. Non enim ſumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat unquam, quid ſequatur. Quæ enim eſſet iſta mens ? vel quæ vita potiùs, non ſolùm diſputandi, ſed etiam vivendi ratione ſublata ? Nos autem, ut cæteri, qui alia certa, alia incerta eſſe dicunt ; ſic, ab his diſſentientes, alia probabilia, contrà alia improbabilia eſſe dicimus. Quid eſt ergò

Laus & definitio philoſophiæ.

In hortenſio; qui deſideratur, neque ſolus.

Id quod erat Pyrrhoniorum omni de re ambigentium.

quod me impediat ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi, quæ contra, improbare; atque affirmandi arrogantiam vitantem fugere temeritatem, quæ à sapientia dissidet plurimùm? Contra autem omnia disputatur à nostris, quod hoc ipsum probabile elucere non posset nisi ex utrâque parte causarum esset facta contentio: Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquissima nobilissimáque philosophia Cratippo autore versaris, iis simillimo, qui ista præclara pepererunt: tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

Utilitatem non eam hîc accipi, quam vulgus pecuniario lucro metitur, & commoditate undecunque partâ: sed eam, quæ cum honesto sit conjuncta, & ad vitæ societatem pertineat.

QUinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum duæ ad decus honestatémque pertinent; duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad eligendi judicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis pars perfecta est; quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. In quo verbo lapsa consuetudo deflexit de via, sensímque eò deducta est, ut honestatem ab utilitate secerneret, & constitueret honestum esse aliquid, quod utile non esset; & utile, quod non honestum; quâ nulla pernicies major hominum vitæ potuit afferri. Summâ quidem autoritate philosophi, severè sanè, atque honestè, hæc tria genera confusa cogitatione distinguunt. Quicquid enim justum sit, id utile etiam esse censent; itémque quod honestum, * id esse justum. Ex quo efficitur, ut quicquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parum * prospici-

Confusa, id est, inseparabilia re, Cogitatione, id est, ratione distinguunt.

* Idem.

* Perspiciunt.

ſpiciunt, hi ſæpe verſutos homines & callidos admirantes, eorum malitiam, ſapientiam judicant. Quorum eror eripiendus eſt, omníſque opinio ad eam * ſpem traducenda, ut honeſtis conſiliis, juſtíſq; factis, non fraude & malitiâ, ſe intelligant ea, quæ velint, conſequi poſſe. * Speciem.

Oſtendit quæ quaque ex re commoda aut incommoda capiantur, quæ græci εὐχρηστήματα & δυσχρηστήματα nominant: colligítque quicquid eſt fere in vita commodi, aut incommodi, id homini ab homine naſci.

QUæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim ſunt inanimata; ut aurum, argentum, ut ea quæ gignuntur è terra, & alia ejuſdem generis: partim * animata, quæ habent ſuos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia ſunt, alia ratione utentia. Expertes rationis ſunt equi, boves, reliquæ pecudes, apes, quarum * operâ efficitur aliquid ad hominum uſum atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum deorum, alterum hominum. Deos placatos pietas efficiet, & ſanctitas. Proximè autem & ſecundùm deos, homines hominibus maxime utiles eſſe poſſunt. Earúmque iter rerum, quæ noceant & obſint, eadem diviſio eſt. Sed quia deos nocere non putant; his exceptis, homines hominibus plurimum obeſſe, vel prodeſſe arbitrantur. Ea enim ipſa quæ inanimata diximus, pleraque ſunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, niſi manus & ars acceſſiſſent, nec his ſine hominum adminiſtratiòne uteremur. Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque frugum fructuúmque reliquorum perceptio & conſervatio, ſine opera hominum, ulla eſſe potuiſſet. Jam verò & earum rerum, quibus abundaremus, expertatio, & earum, qui- *Animalia. * Opere. *Dii ſemper benefici piis.* *Homini ab homine plurimum vel commodi, vel incommodi.* *Artes ad uſum vitæ excogitatæ.*

quibus egeremus, invectio certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eadémque ratione nec lapides è terra exciderentur ad usum nostrum necessarii: nec ferrum, aurum, æs, argentum, effoderentur penitus abdita, sine hominum labore & manu. Tecta verò, quibus & frigorum vis pelleretur, & calorum molestiæ sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea iis subveniri, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos; quæ unde sine hominum opere habere possemus? Ex quibus omnibus, multísque aliis perspicuum est, qui fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ sunt inanimatæ, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu atque opere capere potuisse. Qui denique ex bestiis fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adjuvarent, percipi posset? Nam &, qui principes inveniendi fuerunt quem ex quaque bellua usum habere possemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore sine hominum opera, aut pascere *eas, aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex his capere possemus. Ab eis denique & ea quæ nocent, interficiuntur; & quæ usui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem arcium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim ægris subveniret? quæ esset oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes * ministrarentur? quibus rebus exculta hominum vita tantum distitit à victu & cultu bestiarum. Urbes vero sine hominum cœtu non potuissent nec ædificari, nec frequentari. Ex quo leges morésque constituti, tum juris æqua descriptio, certáq; vivendi disciplina per quas bene beatéque vivitur. Quas res, & mansuetudo animorum

* Equos.

* Ministrarent.

Distitit, id est, *distare cœpit; aut longe*, distat

animorum conſecuta, & verecundia eſt : effectúmq; eſt, ut eſſet vita munitior, atque ut dando, & accipiendo, permutandíſque facultatibus & commodis, nullâ re egeremus. Longiores hoc loco ſumus quàm neceſſe eſt. Quis enim eſt, cui non perſpicua ſint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur, Neminem neque ducem in bello, nec principem domi magnas res & ſalutares, ſine hominum ſtudiis gerere potuiſſe? Commemoratur ab eo Themiſtocles, Pericles, Cyrus, Ageſilaus, Alexander; quos negat ſine adjumentis hominum tantas res efficere potuiſſe. Utitur in re non dubia teſtibus non neceſſariis : Atq; ut magnas utilitates adipiſcimur conſpiratione hominum, atque conſenſu : ſic nulla tam deteſtabilis peſtis eſt, quæ non homini ab homine naſcatur. Eſt Dicæarchi liber, De interitu hominum, Peripatetici magni, & copioſi : qui collectis cæteris cauſis, eluvionis, peſtilentiæ, vaſtitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera eſſe conſumpta : deinde comparat, quanto plures deleti ſint homines hominum impetu, id eſt, bellis, aut ſeditionibus, quàm omni reliquâ calamitate. Cùm igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimùm hominibus & proſint, & obſint ; proprium hoc ſtatuo eſſe virtutis, conciliare ſibi animos hominum, & ad uſus ſuos adjungere. Itaque quæ in rebus inanimis, quæq; in uſu & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operoſis. Hominum autem ſtudia ad amplificationem noſtrarum rerum prompta ac parata, virorum præſtantium ſapientiâ & virtute excitantur. Etenim virtus ferè omnis in tribus rebus vertitur : quarum una eſt in perſpiciendo, quid in quaque re verum ſincerúmque ſit, quid conſentaneum cuique, quid conſequens, ex quo quæque gignantur, quæ cujuſque rei ſit cauſa.

Themiſtocles, Pericles, duces Athenienſes. Cyrus, Perſarum Tyrannus. Ageſilaus, Lacedæmoniorum dux. Alexander, Macedonum rex.

Alterum

Alterum cohibere motus animi turbatos, quos Græci, πάθη nominant; appetitionésque, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi. Tertium, iis, quibuscum congregamur, uti moderatè & scienter; quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta cumulatáq; habeamus: per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus; ulciscamúrque eos, qui nocere nobis conati sunt; tantâque pœna afficiamus, quantum æquitas humanitásque patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur, eaque teneamus, dicemus; neque ita multo post: sed pauca ante dicenda sunt. Magnam vim esse in fortuna in utramque partem, vel ad res secundas, vel adversas, quis ignorat? Nam & cùm prospero flatu ejus utimur, ad optatos exitus pervehimur: &, cùm reflavit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariores habet: primùm ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia: deinde à bestiis ictus, morsus, impetus. Hæc igitur (ut dixi) rariora. At vero interitus exercituum, ut proximè trium, sæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper summi ac singularis viri; invidiæ præterea multitudinis, atque *ab eis bene meritorum sæpe civium expulsiones, calamitates, fugæ; rursúsque secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen sine hominum operibus & studiis neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere atque excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur; ità fortassis etiam brevior videbitur.

Quibus rebus commoveantur homines, ut quempiam magistratu dignum putent, eique parere velint.

QUæcunque igitur homines homini tribuunt ad cum augendum, atque honestandum, aut benevolentiæ

Πάθη *tum morbos tum perturbationes, tum affectiones, nonnulli passiones verterunt.*

Trium, *Pompeii in Thes. Petrei in Hisp. filiorum Pomp. Expulsus Camillus. Phocion damnatus, Cessit invidiæ Scipio.*

* Ob eas.

volentiæ gratiâ faciunt, cùm aliqua de cauſa quempiam diligunt: aut honoris, ſi cujus virtutem ſuſpiciunt, & ſi quem dignum fortunâ quàm ampliſſimâ putant: aut cui fidem habent, & bene rebus ſuis conſulere arbitrantur: aut cujus opes metuunt: aut contrà, à quibus aliquid expectant; aut cum reges, populariſve homines largitiones aliquas proponunt; aut poſtremò, pretio, aut mercede ducuntur; quæ ſordidiſſima quidem eſt ratio, & inquinatiſſima, & iis qui eâ tenentur, & illis qui ad eam confugere conantur. Malè enim ſe res habet, cùm, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnunquam hoc ſubſidium neceſſarium eſt, quemadmodum ſit utendum eo, dicemus, ſi prius iis de rebus quæ virtuti propriores ſunt dixerimus. Atque etiam ſubjiciunt ſe homines imperio alterius, & poteſtati, pluribus de cauſis, Ducuntur enim aut benevolentiâ; aut beneficiorum magnitudine; aut dignitatis præſtantiâ; aut ſpe, ſibi id utile futurum; aut metu, nè vi parere cogantur; aut ſpe largitionis promiſſioniſque capti; aut poſtremò (ut ſæpe in noſtra republica videmus) mercede conducti.

Mercenarius honos turpiſſimus.

Utiliſſimum iis, qui cum imperio ſunt, ab omnibus amari: metui tum turpe, tum minimè tutum.

Amor civium tutela magiſtratuum; odium, peſtis.

RErum autem omnium nec aptius eſt quicquam ad opes tuendas ac tenendas, quàm diligi; nec alienius, quàm timeri. Præclarè enim Ennius, *Quem metuunt, oderunt: Quem quiſque odit, periiſſe expetit.* Multorum autem odiis nullas opes poſſe obſiſtere, ſi antea fuit ignotum, nuper eſt cognitum. Nec verò hujus tyranni ſolùm, quem armis oppreſſa pertulit civitas, interitus declarat, quantùm odium hominum valet ad peſtem: ſed reliquorum ſimilis exitus tyrannorum; quorum haud ferè quiſquam interitum ſimilem effugit. Malus enim cuſtos diuturnitatis metus:

Cæſaris tyranni interitus.

Malus diuturnitatis cuſtos metus.

tus: contráque benevolentia fidelis eſt, vel ad perperuitatem. Sed iis, qui vi oppreſſos imperio coercent, ſit ſane adhibenda ſævitia, ut heris in famulos, ſi aliter teneri non poſſunt: qui vero in libera civitate ita ſe inſtruunt, ut metuantur, his nihil eſſe poteſt dementius. Quamvis enim demerſæ ſint leges alicujus opibus, quamvis tremefacta libertas; emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore ſuffragiis. Acriores autem morſus ſunt intermiſſæ libertatis, quam retentæ. Quod igitur latiſſimè patet, neque ad incolumitatem ſolum, ſed etiam ad opes & potentiam valet plurimum, id amplectamur; ut metus abſit, charitas retineatur: Ita facillimè, quæ volumus & privatis in rebus, & in repub. conſequemur. Etenim qui ſe metui volent, à quibus metuuntur, eoſdem metuant ipſi neceſſe eſt. Quid enim cenſemus ſuperiorem illum Dionyſium? quo cruciatu timoris angi ſolitum, qui cultros metuens tonſorios, candenti carbone ſibi adurebat capillum? Quid Alexandrum Phæræum? quo animo vixiſſe arbitramur? qui (ut ſcriptum legimus) cùm uxorem Thebenadmodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum venieus, barbarum, & eum quidem, ut ſcriptum eſt, compunctum notis Threiciis, diſtricto gladio jubebat anteire; præmittebátque de ſtipatoribus ſuis, qui perſcrutarentur arculas muliebres, & ne quod in veſtimentis occultaretur telum exquirerent. O miſerum, qui fideliorem & barbarum, & * ſtigmaticum putaret quàm conjugem! Nec eum fefellit opinio: ab ea eſt enim ipſe propter pellicatûs ſuſpicionem interfectus. Nec vero ulla vis imperii tanta eſt, quæ, premente metu poſſit eſſe diuturna. Teſtis eſt Phalaris, cujus eſt præter cæteros nobilitata crudelitas: qui non ex inſidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander; non à paucis, ut hic noſter; ſed in quem univerſa Agrigentinorum multitudo impetum fecit.

Dioniſius, Syracuſarum tyrannus.

Alexander Phæræus.

Apud Thracas, frons ſtigmatibus compuncta, nobilitatis erat inſigne: apud alios ſervi fugacis indicium.

* Stigmatiam.

Nobilitata adeo, ut etiam in proverbium abierit, Phalaridis imperium.

Cæſar.

Quid

Quid Macedones? Nonne Demetrium reliquerunt, univerſíque ſe ad Pyrrhum contulerunt? Quid, Lacedæmonios injuſtè imperantes, nónne repentè omnes ferè ſocii deſeruerunt, ſpectatoréſque ſe otioſos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? Externa libentiùs in tali re, quàm domeſtica recordor. Veruntamen quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non injuriis; bella aut pro ſociis, aut de imperio gerebantur: exitus erant bellorum aut mites, aut neceſſarii: Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium Senatus. Noſtri autem magiſtratus imperatoréſq; ex una hac re maximam laudem capere ſtudebant; ſi provincias, ſi ſocios æquitate & fide defendiſſent. Itaq; illud, patrocinium orbis terræ verius, quàm imperium poterat nominari. Senſim hanc conſuetudinem & diſciplinam jam antea minuebamus; poſt verò Syllæ victoriam, penitus amiſimus. Deſitum eſt enim videri quicquam in ſocios iniquum, cùm exſtitiſſet etiam in cives tanta crudelitas. Ergo in illo ſecuta eſt honeſtam cauſam non honeſta victoria. Eſt enim auſus dicere, haſtâ poſitâ, cùm bona in foro venderet, & bonorum virorum, & locupletum, & certè civium, prædam ſuam ſe vendere. Secutus eſt, qui in cauſa impiâ, victoriâ etiam fœdiore, non ſolùm ſingulorum civium bona publicaret, ſed univerſas quoq; provincias regionéſq; uno calamitatis genere comprehenderet. Itaque vexatis & perditis exteris nationibus, ad exemplum amiſſi imperii portari in triumpho Maſſiliam vidimus, & ex ea urbe triumphari, ſine qua nunquam noſtri imperatores ex Tranſalpinis bellis triumphârunt Multa præterea commemorarem nefaria in ſocios, ſi hoc uno ſol quicquam vidiſſet indignius. Jure igitur plectimur. Niſi enim multorum impunita ſcelera tuliſſemus, nunquam ad unum tanta perveniſſet licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatem tum eſt. *Cæſar Syllâ crudelior.* Maſſilia, *Galliæ Narbonenſis urbs, P. R. amica cujus imago in triumpho circumlata.* Sol vidiſſet, *proverbialiter.*

Defectio Macedonum à Demetrio rege ſuperbo ad Pyrrhum humanum.

Lacedemonii ob ſuperbiam à ſociis deſerti, contra Thebanos pugnaturi.

P. R. imperium charitate auctum, ſævitiâ amiſſum.

Syllæ victoris crudelitas in Marianos.

Deſitum eſt *pro* deſiit, *elegantèr, ut* cœptum eſt, quietum eſt.

ad

ad multos improbos venit hæreditas. Nec vero unquam bellorum civilium ſemen & cauſa deerit, dum homines perditi haſtam illam cruentam & meminerint, & ſperabunt, quàm P. Sylla cum vibraſſet, dictatore propinquo ſuo, idem ſexto & triceſimo anno poſt à ſceleratiore haſtâ eâdem non receſſit. Alter autem, qui in illa dictatura ſcriba fuerat, in hac fuit quæſtor urbanus. Ex quo debes intelligi, talibus præmiis propoſitis, nunquam defutura bella civilia. Itaq; parietes urbis modò ſtant & manent, iíque ipſi jam extrema ſcelera metuentes. rem vero publicam penitus amiſimus. Atque in has clades incidimus (redeundum eſt enim ad propoſitum) dum metui, quam chari eſſe & diligi maluimus. Quæ ſi populo Rom. injuſte imperanti accidere potuerunt, quid debent putare ſinguli? Quod cùm perſpicuum ſit, benevolentiæ vim eſſe magnam, metûs imbecillem; ſequitur, ut diſſeramus, quibus rebus poſſimus facillimè eam, quam volumus, adipiſci cum honore & fide charitatem. Sed eâ non pariter omnes egemus. Nam ad cujuſque vitam inſtituendam accommodandum eſt, à multíſne opus ſit, an ſatis ſit à paucis diligi. Certum igitur hoc ſit, idque & primum & maxime neceſſarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & noſtra mirantium. Hæc enim eſt una res prorſus, ut non differat multùm inter ſummos & mediocres viros; eáque utriſque propemodum comparanda. Honore, & gloriâ, & benevolentiâ civium fortaſſe non æquè omnes egent: ſed tamen, ſi cui hæc ſuppetunt, adjuvant aliquantum tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum eſt, qui inſcribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria; quanquam ea quoque de re duo ſunt noſtri libri: ſed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus adminiſtrandis adjuvat plurimùm.

Exemplum à majore.

Vide Lælium Cic. de amicitia, & duos libros Cic. de gloriâ.

Tribus maximè rebus adduci multitudinem, ut honore dignum aliquem ducat; benevolentiâ, fide, & admiratione.

SUmma igitur & perfecta gloria conſtat ex tribus his, ſi diligit multitudo; ſi fidem habet; ſi cum admiratione quadam honore nos dignos putat. Hæc autem (ſi eſt ſimpliciter brevitérque dicendum) quibus rebus pariuntur ſingulis, eiſdem fere à multitudine. Sed eſt alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in univerſorum animos tanquam influere poſſimus.

Quæres homini multitudinis benevolentiam concilient.

AC primùm de illis tribus, quæ antè dixi benevolentiæ præcepta, videamus; quæ quidem beneficiis capitur maximé. Secundo autem loco beneficiâ voluntate benevolentia movetur; etiamſi res fortè non ſuppetit. Vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsâ famâ & opinione liberalitatis, beneficentiæ, juſtitiæ, fidei, omniúmq; earum virtutum, quæ pertinent ad manſuetudinem morum ac facilitatem. Etenim illud ipſum, quod decorum honeſtúmque diximus, quia per ſe nobis placet, animóſque omnium naturâ & ſpecie ſuâ commovet, maximéque quaſi perlucet ex iis quas commemoravi virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes eſſe remur, à natura ipſa deligere cogimur. Atque hæ quidem ſunt cauſæ diligendi graviſſimæ: poſſunt enim præterea nonnullæ eſſe leviores.

Liberalitas optima conciliatrix amorum.

Humanitas & benignitas grata populo.

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

FIdes autem ut habeatur, duabus rebus effici poteſt: Si exiſtimabimur adepti conjunctam cum juſtitia prudentiam: nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quam nos arbitramur; quóſq; & futura proſpicere credimus, & (cùm res agatur, in diſcriménque ventum ſit) expedire rem, & conſilium ex tempore capere poſſe. Hanc enim omnes exiſtimant utilem verâmq; prudentiam. Juſtis autem, & fidis hominibus, id eſt, viris

Fides habetur maximè prudentibus & juſtis.

viris bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis injuriæque suspicio: Itaq; his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissimè committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam justitia plus pollet, quippe cum ea sine prudentia satis habeat autoritatis, prudentia sine justitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior & callidior est, hoc invisior & suspectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ justitia conjunctâ, quantum volet habebit ad faciendam fidem virium: justitia sine prudentia multum poterit: sine justitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur, cùm inter omnes philosophos constet, à méque ipso sæpe disputatum sit, *Qui unam haberet, omnes habere virtutes*, nunc ita sejungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, justus esse. Alia est illa, cùm veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis est agèndum, & usitatis, cum loquamur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum revertamur.

aliter in exactis disputationibus, aliter in præcipiendo aut cohortando loquimur.

Quæ res multitudinis admirationem moveat; quæ contra, contemptum.

ERat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab his digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna & præter opinionem suam animadverterent: separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona. Itaque eos viros suspiciunt, maximisq; efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam & singulares virtutes perspicere; despiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi,

nihil

nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus malè existimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de iis malè existimant. Quamobrem (ut antè dixi) contemnuntur ii, qui nec sibi nec alteri prosunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione autem quadam afficiuntur ii, qui anteire cæteros virtute putantur, & cùm omni carere dedecore, tum verò iis vitiis, quibus alii non facilè possunt obsistere. Nam & voluptates, blandissimæ dominæ, sæpe majores partes animi à virtute detorquent, & dolorum cùm admoventur faces; præter modum plerique exterrentur. Vita, mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementissimè permovent. Quæ qui in utramque partem excelso animo, magnóq; despiciunt; cúmque aliqua his ampla & honesta res objecta est, totos ad se convertit & rapit; tum quis non admiretur splendorem pulchritudinémq; virtutis? Ergò & hæc animi despicientia admirabilitatem magnam facit: & maximè justitia, ex qua una virtute viri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini videtur; nec injuriâ. Nemo enim justus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet; aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. Maximéq; admirantur eum, qui pecuniâ non movetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc * dignum spectatu arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia justitia conficit; & benevolentiam, quòd prodesse vult plurimis; & ob eandem causam, fidem, & admirationem, quòd eas res spernit & negligit, ad quas pleriq; inflammati aviditate rapiuntur. Ac, meâ quidem sententiâ, omnis ratio & institutio vitæ adjumenta hominum desiderat; imprimísque ut habeas, quibuscum possis familiares conferre sermones:

Nec sibi nec aliis utiles, proverbium.

ὐδενὸς ἄξιοι.

Admiratio à continentia. Voluptates, dominæ blandissimæ. Admiratio à magnanimitate. Admiratio à justitia.

A pecuniarum contemptu.

* igni spectatum.

Justitiæ opinio ad omnes vitæ partes necessaria. A minore exemplum.

quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. Ergò etiam solitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio Justitiæ necessaria est, eóq; etiam magis, quod, si eam non habebunt, injusti habebuntur; & nullis præsidiis sepți, multis afficientur injuriis. Atque iis etiam qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur, justitia ad rem gerendam necessaria est. Cujus tanta vis est, ut nec isti quidem, qui maleficio & scelere pascuntur, possint sine ulla particula justitiæ vivere. Nam qui eorum cuipiam, qui unà latrocinantur, clàm furatur aliquid aut eripit, is sibi nè in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut occidetur à sociis, aut relinquetur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur; quibus pareant, quas observent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem, & Bargulus Illyricus latro (de quo est apud Theopompum) magnas opes habuit; multò majores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri, imperatoréque cesserunt: quem C. Lælius, is qui sapiens usurpatur, prætor fregit & comminuit, ferocitatémque ejus ità repressit, ut facilè bellum reliquis traderet. Cùm igitur tanta vis justitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat; quantam ejus vim inter leges, & judicia, & instituta reipublicæ fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solùm (ut ait Herodotus) sed etiam apud majores nostros servandæ justitiæ causâ videntur olim bene morati reges constituti: nam cum premeretur initio multitudo ab iis qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant virtute præstantem; qui, cùm prohiberet injuriâ tenuiores, æquitate constituendâ summos cum infimis pari jure retinebat. Eadémque constituendarum legum fuit causa, quæ regum. Jus enim semper quæsitum est æquabile, neque enim aliter

Leges latronum inter ipsos. Bargulus & Viriatus latrones ob æquitatis opinionem ditissimi. Cesserunt verecundè, cùm victos significet. Usurpatur, id est, *vulgò nominatur. Herodotus in Thalia & Clio. Justitiæ opinio primùm reges fecit.*

aliter esset jus. Id si ab uno justo & bono viro consequebantur, eo erant contenti: cùm id minùs contingeret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper unâ atque câdem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos quorum de justitia magna esset opinio multitudinis. Adjuncto vero hoc, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his autoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda & retinenda justitia est, tum ipsa propter sese (nam aliter justitia non esset) tum propter amplificationem honoris & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non solùm ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solùm necessarios, sed etiam liberales: sic gloria & quærenda, & collocanda ratione est. Quanquam præclarè Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quasi compendiariam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis esset. Quod si qui simulatione & inani ostentatione, & ficto non modo sermone sed etiam vultu stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant: Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter tanquam flosculi, decidunt, nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramq; partem; sed brevitatis causâ, familiâ erimus contenti una: Tiberius enim Gracchus, Publii filius, tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At ejus filii nec vivi probabantur à bonis, & mortui obtinent nomen jure cæsorum. Qui igitur adipisci veram gloriam volet, justitiæ fungatur officiis. Ea quæ essent, dictum est libro superiore. Sed, ut facillimè, quales simus, tales esse videamur; etsi in eo ipso vis maxima est, ut simus ii, qui haberi velimus; tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis, & nominis, aut à patre accepiam

Nihil fucatum diuturnum.

Nobilibus curandum, nè quid majorum imaginibus indignum committant.

ptam (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse) aut aliquo casu atque fortunâ: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atq; in eo, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur; &, tanquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest nec dictum ejus esse, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem & obscuritatem, in hominum ignoratione versatur; hi simulac juvenes esse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere. Quod eò firmiore animo facient, quia non modò non invidetur illi ætati, verùm etiam favetur.

Adolescentes quibus rebus populo primùm commendentur.

PRima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, siqua ex bellicis rebus comparari potest; in qua multi apud majores nostros extiterunt: semper enim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parúm. Quo tamen in bello, cùm te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem & à summo viro, & ab exercitu consequebare, equitando, jaculando, omniáque militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. Quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Ut igitur in reliquis rebus multò majora sunt opera animi, quàm corporis: sic hæ res, quas ingenio ac ratione persequimur, gratiores sunt, quàm illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentiâ. Facillimè autem, & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros, bene consulentes reipublicæ contulerunt, quibuscum si frequentes sunt, opinionem asserunt

Cæsariana & Pompeiana. Cic. filius alæ præfectus.

Commendatur in adolescente modestia, pietas in parentes, benevolentia in suos.

afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum, P. Rutilii adolescentiam ad opinionem & innocentiæ, & juris scientiæ, P. Mutii commendavit domus. Nam Lucius quidem Crassus, cùm esset admodum adolescens, non alunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili & glorioſa. Et quâ ætate qui exercentur, laudibus affici solent; ut de Demosthene accepimus: eâ ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optimè jam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cùm duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo, in altera contentio; non est id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam: ea est enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitásque sermonis. Extant epistolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Cassandrum, & Antigoni ad Philippum, trium prudentissimorum; (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benignâ multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, mílitésque, blandè appellando, sermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe universam excitat gloriam. Magna est enim admiratio copiosè sapientérque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & sapere plùs quàm cæteros arbitrantur. Si verò inest in oratione mista modestiæ gravitas, nil admirabilius fieri potest; eóque magis si ea sunt in adolescente. Sed cùm sint plurima causarum genera, quæ eloquentiam desiderant; multíque in nostra repub. adolescentes & apud judices, & apud senatum dicendo laudem assecuti sint: maxima admiratio est in judiciis; quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione & defensione constat:

Familiaritas cum bonis laudatur.

Crassus adolescens accusatione C. Carbonis nobilissimi civis nobilitatus.

Affabilitas.

Eloquentia.

Maxima admiratio eloquentiæ excitatur in judiciis.

ſtat: quarum etſi laudabilior eſt defenſio, tamen etiam accuſatio probata perſæpè eſt. Dixi paulò antè de Craſſo; idem fecit adoleſcens M. Antonius: etiam P. Sulpitii eloquentiam accuſatio illuſtravit, cùm ſeditioſum & inutilem civem C. Norbanum in judicium vocavit.

Rarò accuſandum & quatenus.

Sed hoc quidem non eſt ſæpe faciendum, nec unquam, niſi aut reipublicæ causâ, ut duo Luculli; aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro Sardis, pro * Albutio Julius Cæſar. In accuſando etiam Manlio, L. Fuſii cognita induſtria eſt. Semel igitur, aut non ſæpe certè. Sin erit, cui faciendum ſit ſæpius, reipublicæ tribuat hoc muneris, cujus inimicos ulciſci ſæpius, non eſt reprehendendum: modus tamen adſit. Duri enim hominis, vel potiùs vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id enim cùm periculoſum ipſi eſt, tum etiam ſordidum ad famam, committere, ut accuſator nominetur.

*Contra Albutium.

Brutus accuſator vehemens.

Quod contigit M. Bruto, ſummo genere nato, illius filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum eſt, nè quem unquam innocentem judicio capitis arceſſas. Id enim ſine ſcelere fieri nullo pacto poteſt.

Sceleſtum, accuſare innocentem: humanum, defendere aliquando nocentem.

Nam quid eſt tam inhumanum, quàm eloquentiam, à natura ad ſalutem hominum, & ad conſervationem datam, ad bonorum peſtem pernicémque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum eſt, ità habendum eſt religioni contrarium, nocentem aliquando, & nefarium impiúmque defendere. Vult hoc multitudo, patitur conſuetudo, fert etiam humanitas. Judicis eſt, ſemper in cauſis verum ſequi; patroni, nonnunquam veriſimile, etiamſi minùs ſit verum, defendere. Quod ſcribere (præſertim cùm de philoſophia ſcriberem) non auderem, niſi idem placeret graviſſimo Stoicorum Panætio. Maximè autem & gloria paritur, & gratia defenſionibus; eóque major, ſi quando accidit, ut ei ſubveniatur, qui potentis alicujus

cujus opibus circumveniri, urgeríq; videatur: ut nos & ſæpe aliàs & adoleſcentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sext. Roſcio Amerino fecimus: quæ (ut ſcis) extat oratio.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendum.

SEd expoſitis adoleſcentium officiis, quæ valeant ad gloriam adipiſcendam, deinceps de beneficentia ac liberalitate dicendum eſt. Cujus eſt ratio duplex. Nam aut operâ benignè fit indigentibus, aut pecuniâ. Facilior eſt hæc poſterior, locupleti præſertim: ſed illa lautior, ac ſplendidior, & viro forti claróq; dignior. Quanquam enim in utroque ineſt gratificandi liberalis voluntas; tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur: largitióque, quæ fit ex re familiari, fontem ipſum benignitatis exhaurit; ità benignitate benignitas tollitur, quâ quò in plures uſus eſis, eò minùs in multos uti poſſis. At, qui operâ, id eſt, virtute & induſtriâ, benefici & liberales erunt, primùm quò pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adjutores habebunt: deinde conſuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclarè in epiſtola quadam Alexandrum filium Philippus accuſat, quòd largitione benevolentiam Macedonum conſectetur. Quæ te (malum!) inquit, ratio in iſtam ſpem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecuniâ corrupiſſes? An tu id agis, ut Macedones non te regem ſuum, ſed miniſtrum & præbitorem putent? Bene miniſtrum & præbitorem, quia ſordidum regi: Meliùs etiam, quòd largitionem corruptelam dixit eſſe. Fit enim deterior qui accipit, atq; ad idem ſemper expectandum paratior. Hoc ille filio: ſed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non eſt dubium, quin illa benignitas quæ conſtat ex opera & induſtria, & honeſtior ſit, & latiùs

Largitiones immoderatæ ex re familiari multis de cauſis vitandæ.

pateat, & possit prodesse pluribus. Nunnunquam tamen est largiendum; nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter atque moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt, inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cùm enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. Ità, cum, benevolentiæ comparandæ causâ, benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ità claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ità reseranda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissimè usurpatum, jámq; in proverbii consuetudinem venit, Largitionem fundum non habere. Etenim quis potest esse modus, cùm & iidem qui consueverunt, & illud idem alii desiderent? Omnino duo sunt genera largorum: quorum alteri prodigi dicuntur, alteri liberales. Prodigi, qui epulis & viscerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venationúmq; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam sint relicturi omnino. Liberales autem, qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt; aut æs alienum suscipiunt amicorum causâ; aut in filiarum collocatione adjuvant; aut opitulantur vel in re quærenda, vel augenda. Itaq; miror quid in mentem venerit Theophrasto in eo libro, quem de divitiis scripsit, in quo multa præclarè, illud absurdè. Est enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliúmq; sumptuum facultatem, fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus

Adagium à dolio pertuso translatum quod ut infusâ aqua nunquam impletur; ità nec populus largitionibus.

Prodigi qui.

jus exemplа pauca poſui, multò & major videtur & certior. Quantò Ariſtoteles graviùs & veriùs nos reprehendit, qui has effuſiones pecuniarum * non admiremur quæ fiunt ad multitudinem deliniendam: at ii, qui ab hoſtibus obſidentur, ſi emere aquæ ſextarium minâ cogerentur, hoc primò incredibile nobis videri, omnéſque mirari: ſed, cùm * attenderimus, veniam neceſſitati dare, in his immanibus jacturis, infinitiſque ſumptibus, nihil nos magnopere mirari: cùm præſertim nec neceſſitati ſubveniatur, nec dignitas augeatur; ipſáque illa delinitio multitudinis ad breve tempus, exiguúmque duratura ſit, eâque à leviſſimo quoq; animo, in quo tamen ipſo, unà cum ſatietate, memoria quoque moriatur voluptatis! Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis & ſervis, & ſervorum ſimillimis liberis eſſe grata; gravi verò homini, & ea quæ fiunt judicio certò ponderanti, probari poſſe nullo modo. Quanquam intelligo, in noſtra civitate inveterâſſe jam bonis temporibus, ut ſplendor ædilitatum ab optimis viris poſtuletur. Itaq; & P. Craſſus cùm cognomine dives, tum copiis functus eſt ædilitio maximo munere; & paulò pòſt L. Craſſus, cum omnium hominum moderatiſſimo Q. Mutio, magnificentiſſimâ ædilitate functus eſt; deinde C. Cladius Appii filius: multi pòſt, Lucullus, Hortenſius, Silanus. Omnes autem P. Lentulus, me conſule, vicit ſuperiores. Hunc eſt Scarus imitatus. Magnificentiſſima verò noſtri Pompeii munera ſecundo conſulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen eſt ſuſpicio avaritiæ: Nam Mamerco, hominum ditiſſimo, prætermiſſio ædilitatis, conſulatûs repulſam attulit. Quare &, ſi poſtulatur à populo, bonis viris ſi non deſiderantibus, attamen approbantibus, faciendum eſt; modo pro facultatibus, nos ipſi ut fecimus &, ſi quando aliqua res major aut utilior populari largitione acquiritur; ut

**Non admiremur* cum contemptu, *aut lege* admiremur
*Attenderint.

Honeſtius de cauſis faciendæ nonnunquam largitiones, ſed modicæ.

Mos antiquitus decimam partem Herculi conſecrare, ut diteſcerent: unde decimam Herculanam partem Plautus nominat.

ut Oresti nuper prandia in semitis, decimæ nomine, magno honori fuerunt. Nè Marco quidem Seio vitio datum est quòd in caritate annonæ asse modium populo dedit. Magnâ enim se & inveteratâ invidiâ, nec turpi jacturâ, quando erat ædilis, nec maximâ, liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quòd gladiatoribus emptis reipub causâ, quæ salute nostra continebatur, omnes Publii Clodii conatus furorésque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile, In his autem ipsis mediocritatis regula optima est L. quidem Philippus Q. Fabii filius, magno vir ingenio, inprimísque clarus gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta, Curio. Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudinè honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus, nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modò nominavi, sanè exiguus sumptus ædilitatis fuit, Atque etiam illæ impensæ melioris sunt, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniáque, quæ ad usum reipub. pertinent. Quanquam enim, quod præsens tanquam in manu datur, jucundius est, tamen hæc in posterum gratiora sunt. Theatra, porticus, nova templa, verecundiùs reprehendo, propter Pompeium: sed doctissimi improbant, ut & hic ipse Panætius, quem multùm in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ vituperabat, quod tantam pecuniam in præclara illa Propylæa conjecit. Sed de hoc genere toto in iis libris quos de republica scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessária, & * tamen ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

Qui citra ullas largitiones honorum sunt consecuti.

Nostro anno Emphasis est.

Quibus in rebus sumptus hujusmodi rectiùs collocantur.

Propylæa Minervæ, id est, *vestibula sumptuosius cæpta invidiam attulêre Pericli.*

* Tum.

Privata

Privata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

IN illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiſcitur, non uno modo in diſparibus cauſis affecti eſſe debemus. Alia cauſa eſt ejus, qui calamitate premitur; & ejus, qui res meliores quærit, nullis ſuis rebus adverſis. Propenſior benignitas eſſe debebit in calamitoſos, niſi fortè erunt digni calamitate. In iis tamen, qui ſe adjuvari volent, non ut nè affligantur, ſed ut ad altiorem gradum aſcendant, reſtricti omnino eſſe nullo modo debemus: ſed in deligendis idoneis judicium & diligentiam adhibere. Nam præclarè Ennius,

Ad ſuccurrendum promptiores eſſe oportet, quàm addecet.

Benefacta male locata, malefactis arbitror.

Quod autem tributum eſt bono viro & grato, in eo cùm ex ipſo fructus eſt, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remotâ, gratiſſima eſt liberalitas; eóq; eam ſtudioſiùs pleriq; laudant, quòd ſummi cujuſque bonitas commune perfugium eſt omnium. Danda igitur opera eſt, vt hos beneficiis quàm plurimis affiçiamus, quorum liberis poſteríſque prodatur memoria, ut his ingratis eſſe non liceat. Omnes enim immemorem beneficii oderunt: eámq; injuriam in deterrenda liberalitate ſibi etiam fieri; eumq;, qui faciat communem hoſtem tenuiorum, putant. Atque hæc benignitas etiam reipub. utilis eſt, redimi è ſervitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgò ſolitum fieri ab ordine noſtro; in oratione Craſſi ſcriptum copioſè videmus. Hanc ergò conſuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepono. Hæc eſt gravium hominum, atque magnorum: illa quaſi aſſentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quaſi titillantium. Convenit autem tum in dando munificum eſſe, tum in exigendo non acerbum: in omníq; re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinitatibus & confiniis æquum & facilem, multa multis de jure ſuo con-

Carmen ad nominationibus & contrariorum reciprocatione decentiſſimum.

concedentem; à litibus verò quantum liceat; & ne-
Paululum aliis de suo jure concedere, liberalitatis species.
scio an paulò plus etiam, quam liceat, abhorrentem. Est enim non modo liberale, paulum nonnunquam de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris; quam quidem dilabi sinere, flagitiosum est: sed ita, ut illiberalitatis avaritiæq; absit suspicio. Posse enim liberalitate uti, non spoliantem se patrimonio, nimirum
Hospitalitas publicè privatimq; utilis ad multa.
is est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas: est enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus. Idque etiam reipub. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. Est etiam vehementer utile iis, qui honestè posse multa volunt, per hospites apud externos populos valere opibus &
Cimonis hospitalitas in contribules suos.
gratiâ. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse: ita enim instituisse, & villicis imperâsse, ut omnia præberentur, quæcunque Laciades in villam suam divertisset.

In altero beneficentiæ genere, quod operis constat, multùm valere jurisprudentiam, longe plurimùm eloquentiam.

QUæ autem operâ, non largitione, beneficia dantur; hæc tum in universam rempublicam, tum in singulos cives conferuntur. Nam in jure cavere consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse
Antiquitus in pretio habita jurisprudentia.
quamplurimis vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaque cùm multa præclara majorum, tum quàm optimè constituti juris civilis summo semper in honore fuit cognitio atque interpretatio; quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt: nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hujus scientiæ splendor deletus est: idque eò indignius,

quòd

quòd eo tempore hoc contigit, cùm is eſſet, qui omnes ſuperiores, quibus honore par eſſet, ſcientiâ facilè viciſſet. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficiis adſtringendos homines accommodata. Atq; huic arti finitima eſt dicendi gravior facultas, & gratior, & ornatior. Quid enim eloquentiâ laudabilius & præſtabilius, vel admiratione audientium, vel ſpe indigentium, vel, eorum, qui defenſi ſunt, gratiâ? Huic quoque ergò à majoribus noſtris eſt in toga dignitatis principatus datus. Diſerti igitur hominis, & facilè laborantis, quódque in patriis eſt moribus, multorum cauſas & non gravatè & gratuitò defendentis, beneficia & patrocinia latè patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermiſſionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem; niſi vererer, nè de me ipſo aliquid viderer querì. Sed tamen videmus quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis ſpes, * quantò in paucioribus facultas, quàm in multis ſit audacia. Cùm autem omnes non poſſint, nè multi quidem, aut juriſperiti eſſe, aut diſerti; licet tamen operâ prodeſſe multis, beneficia petentem, commendantem judicibus, aut magiſtratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipſos, qui aut * conſulunt, aut defendunt, rogantem. Quod qui faciunt, plurimum gratiæ conſequuntur, latiſſiméque eorum manat induſtria. Jam illud non ſunt admonendi (eſt enim in promptu) ut animadvertant, cùm alios juvare velint, nè quos offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit: ſi imprudentes, negligentiæ eſt; ſi ſcientes, temeritatis. Utendum etiam eſt excuſatione adverſus eos, quos invitus offendas, quacunque poſſis, quare id, quod feceris, neceſſe fuerit, nec aliter facere potueris: * cæteríſque operis & officiis erit, quod violatum eſt, compenſandum.

Laudat Sulpitium.

Eloquentiæ honor.

Turpis mercenaria eloquentia.

*Quàm.

Ex levioribus quoque operis gratiam conciliari.

* conſuluntur.

Aut vitanda, aut mitiganda offenſio.

*Certiſque.

Operam

Operam apud tenues & bonos rectiùs, quàm apud locupletes collocari; nulli tamen nisi justa in re præstandam esse.

In juvandis hominibus mores spectandi, non fortuna.

SEd cùm in hominibus juvandis, aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictu quidem est proclive, iráque vulgò loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis & optimi viri causæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati & potentis? A quo enim expeditior & celerior remuneratio fore videtur, in eum ferè est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentiùs, quæ natura rerum sit. Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiamsi referre gratiam non potest, habere certè potest. Commodè autem, quicunque dixit, Pecuniam qui habeat, non reddidisse; & qui reddiderit, non jam habère; gratiam autem & qui retulerit, habere; & qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt, quia etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cùm ipsi, quamvis aliquid magnum acceperint, æquè etiam à se aut postulari, aut expectari aliquid suspicantur. Patrocinio verò se usos, aut clientes appellari, mortis instar putant. At verò ille tenuis, cùm quicquid factum sit, se spectatum, non fortunam, putat; non modo illi, qui est meritus, sed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum se videri studet. Neq, verò verbis auget suum munus, si quo fortè fungitur, sed etiam extenuat. Videndúmq; illud est, quòd, si opulentum fortunatúmq; defenderis, in illo uno, aut fortè in liberis ejus manet gratia, sin autem in opem, probum tamen & modestum, omnes non improbi humiles (quæ magno in populo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quàm apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda tamen omnino opera est, ut omni

Gratiam qui retulit habet & in eo quod habet retulit.

Pauper gratus esse potest animo, si non re.

Beneficium apud bonos potiùs, quàm fortunatos collocandum.

generi

neri satisfacere possimus. Sed, si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles est autor adhibendus; qui cùm consuleretur, utrùm bono viro paupertatem, an minùs probato diviti filiam collocaret: Ego, inquit, malo virum, qui pecuniâ egeat, quàm pecuniam, quæ viro. Sed corrupti mores, depravatique sunt admiratione divitiarum; quarum magnitudo quid ad unumquemque nostrûm pertinet? Illum fortasse adjuvat, qui habet; nè id quidem semper. Sed fac juvare; potentior sanè fit, honestior verò quo modo? Quòd si etiam bonus erit vir, nè impediant divitiæ, quo minùs juvetur, modò nè adjuvent; sitque omne judicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficiis, operáque danda est, nè quid contra æquitatem contendas, nè quid per injuriam. Fundamentum enim perpetuæ commendationis & famæ, est justitia; sine qua nihil potest esse laudabile.

Contentionem, id est, consultari, an minùs probato diviti filiam collocaret: Ego, inquit, malo virum, qui pecuniâ egeat, quàm pecuniam, quæ viro. Sed corrupti mores, depravatique sunt admiratione divitiarum; quarum magnitudo quid ad unumquemque nostrûm pertinet?

Liberalitas in universa multitudinem modicè exercenda; exactiones, non nisi in justa necessitate.

Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos pertinent; deinceps iis, quæ ad universos, quæque ad rempublicam pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim ejusmodi sunt, ut ad universos cives pertineant; partim, singulos ut attingant, quæ sunt etiam graviora. Danda est opera omnino, si possit, utrisque; nec minùs, ut etiam singulis consulatur; sed ita, ut ea res aut prosit, aut certè nè obsit reipub. C. Helii & P. Gracchi frumentaria magna largitio fuit: exhauriebat igitur ærarium; modica M. Octavii & repub. tolerabilis & plebi necessaria; ergò & civibus, & reipublicæ salutaris. Imprimis autem videndum erit ei, qui rempublicam administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis privatorum publicè diminutio fiat.

Perni-

Pernicioſè enim Philippus in tribunatu, cùm legem Agrariam ferret; quam tamen antiquari facilè paſſus eſt, & in eo vehementer ſe moderatum præbuit ſed cùm in agendo multa populariter, tum illud malè, Non eſſe in civitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis omnino oratio, & ad æquationem bonorum pertinens, quâ peſte quæ poteſt eſſe major? Hanc enim ob cauſam maximè, ut ſua cuiq; *tenerentur, reſpub. civitatéſq; conſtitutæ ſunt. Nam etſi duce naturâ congregabantur homines; tamen ſpe cuſtodiæ rerum ſuarum, urbium præſidia quærebant. Danda etiam opera eſt, nè, quod apud majores noſtros ſæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem, aſſiduitatémque bellorum, tributum ſit conferendum: ídq; nè eveniat, multò antè erit providendum. Sin qua neceſſitas hujus muneris alicui reipub. obvenerit, (malo enim alteri, quàm noſtræ ominari; neq; tantùm de noſtra, ſed de omni repub. diſputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, ſi ſalvi eſſe velint, neceſſitati eſſe parendum. Atque etiam omnes, qui rempub. gubernabunt, conſulere debebunt, ut earum rerum copia ſit, quæ ſunt neceſſariæ. Quarum qualis comparatio fieri ſoleat & debeat, non eſt neceſſe diſputare; eſt enim in promptu: *tantùm locus attingendus fuit.

Antequari id eſt, *tolli, & abrogari.*

Capitalis, id eſt, *ad extremam perniciem ſpectans.*

*tuerentur.

Exactio tributorum vitanda.

*tamen.

Ad gratiam multitudinis comparandum, maximè valere abſtinentiam: contràque ex invaſione alieni, ſummam exiſtere perniciem.

CAput autem eſt in omni procuratione negotii, & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima ſuſpicio. Utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me ſervâſſet, & tunc eſſem natus, quando Romani dona accipere cœpiſſent! non eſſem paſſus diutius eos imperare. Næ illi quidem multa ſecula expectanda fuerunt: modò enim hoc

hoc malum in hanc rempub. invasit. Itaque facilè patior tunc potiùs Pontium fuisse, siquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni sunt, cùm de pecuniis repetundis a Lucio Pisone lata est lex, nulla antea eum fuisset. At vero postea tot leges, & proximæ quæque duriores, tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum; tanta, sublatis legibus & judiciis, expilatio direptióque sociorum, ut imbecillitate aliorum, non nostra virtute valeamus. Laudet Africanum Panætius, quod fuerit abstinens. Quidni * laudetur? Sed in illo alia majora. Laus enim abstinentiæ non hominis est solùm, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est Paulus: tantum in ærarium pecuniæ invexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum. At hic nihil in domum suam intulit, præter memorism nominis sempiternam. Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Carthagine eversâ. Quid? qui ejus collega in censura fuit Lucius Mummius, nunquid copiosior, cùm copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiam ornare quam domum suam maluit. Quanquam, Italiâ ornatâ, domus ipsa mihi videtur ornatior. Nullum igitur vitium est tetrius (ut eò, unde egressa est, referat se oratio) quàm avaritia, præsertim in principibus, & rempub. gubernantibus. Habere enim quæstui rempub. non modo turpe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. Itaque, quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nullâ re aliâ, nisi avaritiâ esse perituram: id videtur non solùm Lacedemoniis, sed & omnibus opulentis populis prædixisse. Nullâ autem re conciliare faciliùs benevolentiam multitudinis possunt ii qui reipublicæ Præsunt, quàm abstinentiâ & continentiâ. Qui verò populares esse volunt, ob eámque causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus

Ab hoc Tribuno pleb. primum lata lex de repetundis, Censorino & Manilio Coss. Africani abstinentia. Val. Max. de abstinentia.

P. Æmilii in victoria Persei abstinentia. Lega Plutarchum. Scipio Æmilianus, qui Africanus minor.

* Laudet. Mummius Achaicus eversâ Corintho ab omni præda abstinuit. Oraculum Spartæ redditum, Ἀφιλοχρηματία Σπάρτην ὀλεῖ ἄλλο δὲ οὐδέν. Spartam cupiditas expugnabit, aliud nihil.

bus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, ii labefactant fundamenta reipub. Concordiam primum tollunt, quæ esse non potest, cùm aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ, deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet. Id enim est proprium (ut supra dixi) civitatis, atque urbis, ut sit libera, & non solicita suæ rei cujusque custodia. Atque in hac pernicie reipub. nè illam quidem consequentur, quam putant gratuiam. Nam cui res erepta est, est inimicus; cui data, etiam dissimulat se accipere voluisse; & maximè in pecuniis crediris occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse solvendo. At verò ille, qui accipit injuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum. Nec si plures sunt ii, quibus improbè datum est, quàm illi quibus injustè ademptum est, idcirco plus etiam valent: non enim numero hæc judicantur, sed pondere. Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam seculis ante possessum, qui nullum habuit, habeat; qui autem habuit, amittat? At propter hæc injuriæ genus Lacedemonii Lysandrum Ephorum expulerunt: Agin regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, necaverunt. Ex eóque tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & præclarissimè constitura respub. dilaberetur. Nec verò solùm ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ à Lacedemoniis profecta manârunt latiùs. Quid? nostros Gracchos, Tiberii Gracchi summi viri filios, Africani nepotes, nonne agrariæ contentiones perdiderunt? At vero Aratus Sicyonius jure laudatur, qui, cùm ejus civitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus: cumque tyrannum * Nicoclem improvisò oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant ejus civitatis locupletissimi,

ndo-antur remittuntur.

Quæ calamitates ex injustis largitionibus.

Arati salutare exemplum.

* *alias*, Methodeum.

Historia extat apud Polybium.

tissimi, restituit; rémque pub. adventu suo liberavit. Sed, cum magnam animadverteret in bonis & possessionibus difficultatem, quòd & eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum possessiones movere, non nimis æquum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur sine injuria: judicavit, neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecuniâ, Alexandriam se proficisci velle dixit, rémque integram ad reditum suum jussit esse: isque celeriter ad Ptolemæum suum hospitem venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam; cui cùm expossuisset, patriam se liberare velle, causámque docuisset, à Rege opulento vir summus facilè impetravit, ut grandi pecuniâ adjuvaretur. Quam cùm Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, qui sua amiserant: † perfecítque æstimandis Possessionibus, † ut persuaderet aliis, ut pecuniam acciperent, mallent, & possessionibus cederent; aliis, ut commodius putarent, numerari sibi quod tanti esset, quàm suum recuperare. Ita perfectum est, ut omnes, constitutâ concordiâ, sine querela discederent. O virum magnum dignúmque qui in nostra Rep. natus esset! Sic par est agere cum civibus: non (ut bis jam vidimus) hastam in foro ponere, & bona civium voci subjicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit sapientis, & præstantis viri) omnibus consulendum putavit: Eáq; est summa ratio, & sapientia boni civis, commoda civium defendere, non devellere, atque omnes æquitate eâdem continere. Habitant gratis

† præfecit.

† & ut persuaderent.

Stomachatur Cicero nonnihil etiam privato dolore.

in alieno. Quid ita? ut, cùm ego emerim, ædificârim, tuear, impendam, tu, me invito, fruare meo? Quid est aliud, aliis suâ eripere, aliis dare aliena? Tabulæ vero novæ quid habent argumenti, nisi ut emas meâ pecuniâ fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem, ne sit æs alienum, quod reipublicæ noceat, providendum est; quod multis rationibus caveri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum, Nec enim ulla res vehementius rempub. continet, quàm fides, quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditârum. Nunquam enim vehementius actum est, quàm me consule, ne solveretur. Armis & castris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine: quibus ita restiti, ut hoc tantum malum de repub. tolleretur. Nunquam nec majus æs alienum fuit; nec melius, nec facilius dissolutum est: fraudandi enim spe sublatâ, solvendi necessitas consecuta est. At verò hic * noster victor, tunc quidem victus, quæ cogitârat, ea perfecit, cùm ejus jam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare; etiam si causa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii qui rempub. tuebuntur: inprimisque operam dabunt, ut juris & judiciorum æquitate suum quisque teneat; & neque tenuiores propter imbecillitatem circumveniantur; neque locupletibus ad sua vel * tenenda vel recuperanda obsit invidia, Præterea, quibuscunque rebus vel belli, vel domi poterunt, rempub. augeant imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum sunt; hæc apud majores nostros facitata; hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate reipub. magnam sibi adipiscentur, & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatem præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepti

Divisio agrorum indigna.

Exaggerat condonationem æris alieni.

* nunc.

Cæsar acriter taxatus

* tuenda.

cepta censet esse à Panætio prætermissa; valetudinis curationem, & pecuniæ: Quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quod essent faciles: sunt certè utiles. *Panætius à Cicerone defensus contra Antipatrum.*

Quibus rationibus valetudo, & res familiaris tum paranda, tum tuenda.

SEd valetudo sustentatur notitiâ sui corporis, & observatione, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse; & continentiâ in victu omni, atque cultu, corporis tuendi causâ, & prætermittendis voluptatibus; postremò arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudo; conservari autem diligentiâ & parsimoniâ, iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissimè Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur: quem nos istâ ferè ætate cum essemus, quâ es tu nunc, è Græco in Latinum convertimus. *Oeconomicus*, id est, *de familia administranda.*

Quartum genus deliberationis, inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum.

SEd utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermissus) sæpe est necessaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis, corporis, hoc modo comparantur: Valere ut malis, quàm dives esse. Cum corporis, externa, hoc modo: Dives esse potius, quàm maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis camparantur sic: Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut gloria divitiis, vectigalia urbana rusticis. Ex quo genere comparationis illud est Catonis senis: à quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret, respondit, Bene pascere; Quid secun- *Quid in re familiari utilissimum sit, Catonis judicium.*

secundum, Satis bene pascere ; Quid tertium, Bene * vitire ; Quid quartum, Arare. Et cum ille, qui quæsierat, dixisset, Quid fœnerari ? tum Cato, Quid hominem, inquit, occidere ? Ex quo, & multis aliis, intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri, rectéque hoc adjunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius à quibusdam optimis viris, ad medium Janum sedentibus, quam ab ullis philosophis ulla in schola, disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda : pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

* vitire.

M. T. CICERONIS *DE OFFICIIS* Lib. III.

Hic Annibale pulso, Africam fecit tributariam.

PUblium Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato, qui fuit fere ejus æqualis ; Nunquam se minus otiosum esse, quàm cùm otiosus ; nec minus solum, quàm cum solus esset. Magnifica vero vox, & magno viro, ac sapiente digna ; que declarat illum & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine secum loqui solitum ; ut neque cessaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, otium & solitudo. Vellem & nobis hoc idem verè dicere liceret : sed, si minùs imitatione tantam ingenii præstantiam consequi possumus, voluntate certe proximè

Æqualis ad ætatem refertur.

Cessare, pro *otiari* aut *nihil agere*

Acuere, pro *acriorem facere.*

proximè accedimus. Nam & à repub. forenſibúsque negotiis, armis impiis, vique prohibiti, otium perſequimur; &, ob eam cauſam, urbe relicta, rura peragrantes, ſæpe ſoli ſumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc ſolitudo cum illa comparanda eſt. Ille enim, requieſcens à reipub. pulcherrimis muneribus, otium ſibi ſumebat aliquando, & à cœtu hominum frequentiáque interdum, tanquam in portum, ſe in ſolitudinem recipiebat. Noſtrum autem otium negotii inopiâ, non requieſcendi ſtudio, conſtitutum eſt. Extincto enim ſenatu, deletísque judiciis, quid eſt, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere poſſimus? Itaque, qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conſpectum ſceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos quantum licet, & ſæpe ſoli ſumus. Sed quia ſic ab hominibus doctis accepimus, non ſolùm ex malis eligere minima oportere, ſed etiam excerpere ex his ipſis, ſi quid ineſſet boni; propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperiſſet otium civitati; nec eam ſolitudinem languere patior, quam mihi affert neceſſitas, non voluntas. Quanquam Africanus majorem laudem vel meo judicio aſſequebatur: nulla tamen ejus ingenii monumenta mandata literis, nullum opus otii, nullum ſolitudinis munus extat. Ex quo intelligi decet, illum mentis agitatione, inveſtigationéque earum rerum, quas cogitando conſequebatur, nec otioſum, nec ſolum unquam fuiſſe. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita à ſolitudine abſtrahamur, ad hanc ſcribendi operam omne ſtudium curámque convertimus. Itaque plura brevi tempore eversâ, quam multis annis ſtante rep. ſcripſimus. Sed cum tota philoſophia, mi Cicero, frugifera & fructuoſa, nec ulla pars ejus inculta ac deſerta ſit: tamen

Verecunde collationem ingreditur,

Latenter ſuum otium commendat,

Sapiens neque otioſus unquam, neque ſolus.

men nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quàm de officiis, à quibus constanter honestéque vivendi præcepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo nostro, principe hujus memoriæ philosophorum, hæc te assiduè audire atque accipere confido : tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare, nec eas (si fieri possit) quicquam aliud audire. Quod cùm omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant; tum haud scio, an nemini potiùs, quàm tibi. Sustines enim non parvam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea grave & Athenarum, & Cratippi : ad quos cùm tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & urbis autoritatem, & magistri. Quare, quantùm conniti animo potes, quantum labore contendere (si discendi labor est potiùs, quàm voluptas) tantum fac ut efficias : néve committas, ut cùm omnia suppeditata sint à nobis, tutè tibi defuisse videare : Sed hæc hactenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratiâ scripsimus, nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur.

Memoriæ, id est, *ætatis.*

Locum cohortandi primum capit à re, deinde ab expectatione quam à sua Cratippique persona, tum etiam à loco colligit.

Novè dixit discendi, *pro discere.*

Reprehensus Panætius, quod tria genera pollicitus, tertium non exolverit. Aliis item notatus, quòd eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum honestate pugnare utilitas, atque à Cicerone defensus.

PAnætius igitur, qui sine controversia de officiis accuratissimè disputavit, quémque nos correctione quadam adhibitâ potissimùm sequuti sumus tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerent : uno, cùm dubitarent, honestúmne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utiléne, an inutile; tertio, si id quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile

utile videretur, quo modo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicavit; de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec id exolvit quod promiserat. Quod eò magis miror, quia scriptum à discipulo ejus Posidonio est, triginta * annos vixisse Panætium, postquam eos libros edidisset. Quem locum miror à Posidonio breviter esse tractatum in quibusdam commentariis; præsertim cum scribat nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. Minimè verò assentior iis, qui negant eum locum à Panætio prætermissum, sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse; quia nunquam posset utilitas cum honestate pugnare. De quo alterum potest habere dubitationem, adhibendúmne fuerit hoc genus, quod in divisione Panætii tertium est, an plane omittendum: alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum. Nam qui è divisione tripartita duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. Præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eodem testis locuples Posidonius; qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audiverat; ut nemo pictor esset inventus, qui * Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolveret (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea quæ Panætius prætermisisset, & non perfecisset, propter eorum, quæ * perfecisset, præstantiam, neminem esse persecutum. Quamobrem de judicio Panætii dubitari non potest: rectone autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an secùs, de eo fortasse dubitari potest. Nam sive honestum solùm bonum est, ut Stoicis placet; sive quod honestum est, id ita summum bonum est (quemadmodum Peripateticis vestris videtur) ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti instar

* Annis.

* Cœ. *Nobilis illa Venus Apellis, capite tantùm absoluta, reliquè corpore delineata solùm.*

* Fecisset.

instar habeant : dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere. Itaq; accepimus, Socratem solitum execrari eos, qui primum hæc naturâ cohærentia, opinione distraxissent. Cui quidem ita sunt Stoici assensi, ut etiam, quicquid honestum esset, id utile esse censerent; nec utile quicquam, quod non honestum. Quòd si is esset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset; ut ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentiâ metiuntur: liceret ei dicere, honestatem aliquando cum utilitate pugnare. Sed, cum sit is, qui id solum bonum judicet, quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec * decessione pejorem: non videtur hujusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, compararetur. Etenim, quod summum bonum à Stoicis dicitur, Convenienter naturæ vivere, id habet hanc (ut opinor) sententiam, Cum virtute congruere semper; cætera autem, quæ secundum naturam essent, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cùm ita sit, putant quidem hanc comparationem non recte esse introductam, nec omnino de eo genere quicquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod proprie veréque dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute divelli unquam potest: In iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant; & ea communia sunt, & late patent: quæ & ingenii bonitate multi assequuntur, & progressione discendi. Illud autem officium quod rectum iidem appellant, perfectum atque absolutum est: & ut iidem dicunt, omnes numeros habet; nec,

* discessione.

Legere, pro sumere, vel deligere.

Vera virtus, in uno sapiente: simulacra ejus, etiam in mediocribus.

Media & adiaphora.

Omnes numeros habet, id est, *nullas pars de est.*

nec, præter ſapientem, cadere in quenquam poteſt. Cum autem aliquid actum eſt, in quo media officia * compareant, id cumulatè videtur eſſe perfectum: propterea quod vulgus, quid abſit à perfecto, fere non ex toto intelligit; quatenus autem intelligit, nihil putat prætermiſſum. Quod item in poematibus & in picturis uſu venit, in aliiſq; complurib⁹, ut delectentur imperiti, laudéntque ea, quæ laudanda non ſint; ob eam credo cauſam, quod inſit in eis aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quidin una quaque re vitii ſit, nequeant judicare. Itaque cùm ſint docti à peritis, facilè deſiſtunt à ſententia. Hæc igitur officia, de quibus his libris diſſerimus, quaſi ſecunda quædam honeſta dicunt eſſe, non ſapientum modò propria; ſed cum omni hominum genere communia. Itaque his omnes, in quibus eſt virtutis indoles, commoventur. Nec vero, cum duo Decii, aut duo Scipiones, fortes viri, commemorantur; aut cum Fabricius, aut Ariſtides juſtus nominatur; aut ab illis fortitudinis, aut ab his juſtitiæ, tanquam à ſapientibus, petitur exemplum. Nemo enim horum ſic ſapiens eſt, ut ſapientem intelligi hic volumus; nec hi, qui ſapientes habiti ſunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, ſapientes fuerunt: Nec illi quidem ſeptem, ſed ex mediorum officiorum frequentia ſimilitudinem quandam gerebant, ſpeciémque ſapientum. Quocirca nec id, quod vere honeſtum eſt, fas eſt cum utilis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honeſtum, quodq; colitur ab iis, qui bonos viros haberi ſe volunt, cum emolumentis unquam eſt comparandum. Támque id honeſtum, quod in noſtram intelligentiam cadit, tuendum conſervandúmq; eſt nobis, quàm id, quod proprie dicitur, veréq; eſt honeſtum, ſapientibus. Aliter enim teneri non poteſt, ſiqua ad virtutem eſt facta progreſſio. Sed hæc quidem de iis, qui conſervatione officiorum exiſtimantur

* Comparantur.

De artibus neme rectè judicat, niſi artifex: de virtute, non niſi ſapiens. Docti participium.

Decii, pater & filius.

Scipiones fratres.

Fabricius auri contemptor.

Ariſtides Athenienſis, ob abſtinentiam juſti cognomen meruit.

Cato & Lælius ſapientes cognominati.

Epicurei. Exponit quam habeat intellectum, cum honestas dicitur cum utilitate pugnare.

tur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neque ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare; boni viri non solent. Itaque existimo Panætium, cùm dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modò, non etiam oportere. Etenim non modò pluris putare, quod utile videatur, quàm quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare, & in his addubitare, turpissimum est. Quid est ergo, quod nonnunquam dubitationem afferre soleat, considerandúmque videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore fit, ut quod plerunque turpe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causâ, ponatur aliquid quod pateat latiùs: Quod potest esse majus scelus, quàm non modò hominem, sed etiam familiarem occidere? Num igitur se adstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatem, imò verò honestas utilitatem secuta est.

Formula præscripta, nè quando nos falsa utilitatis species ab honestate abducat: ut justitiam, vel solum, vel maximum bonum statuamus; injustitiam malorum maximum: nihilque ad privatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

ITaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile: formula quædam constituenda est, quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum, rationi disciplinæque maximè consentanea; quam quidem in his libris propterea

pterea ſequimur, quòd, quanquam à veteribus Academicis, & Peripateticis veſtris, qui quondam iidem erant qui Academici, quæ honeſta ſunt anteponuntur iis, quæ videntur utilia: tamen ſplendidiùs hæc ab iis diſſeruntur, quibus, quicquid honeſtum eſt, idem utile videtur, nec utile quicquam, quod non honeſtum; quàm ab iis, quibus eſt honeſtum aliquod non utile, aut utile non honeſtum. Nobis autem noſtra Academia magnam licentiam dat, ut quodcunq; maximè probabile occurrat, id noſtro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo ſuum augere commodum, magis eſt contra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cætera, quæ poſſunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principiò tollit convictum humanum, & ſocietatem. Si enim ſic erimus affecti, ut propter ſuum quiſq; emolumentum ſpoliet aut violet alterum; diſrumpi neceſſe eſt eam, quæ maximè eſt ſecundum naturam, humani generis ſocietatem. Ut, ſi unumquodque membrum ſenſum hunc haberet, ut poſſe putaret ſe valere, ſi proximi membri valetudinem ad ſe traduxiſſet; debilitari & interire totum corpus neceſſe eſſet: ſic, ſi unuſquiſque noſtrûm rapiat ad ſe commoda aliorum, detrahátque quod cuique poſſit, emolumenti ſui gratiâ; ſocietas hominum & communitas evertatur neceſſe eſt. Nàm, ſibi ut quiſque malit, quod ad uſum vitæ pertineat, quàm alteri acquirere, conceſſum eſt, non repugnante naturâ. Illud quidem natura non patitur, ut aliorum ſpoliis noſtras facultates, copias, opes augeamus. Neque verò hoc ſolum naturâ, id eſt, jure gentium, ſed etiam legibus populorum, quibus in ſingulis civitatibus reſpub. continentur, eodem modo conſtitutum eſt, ut non liceret ſui commodi causâ nocere alteri. Hoc enim ſpectant leges, hoc volunt, incolumem eſſe ſuum ſuis.

Olim iidem Academici & Peripatetici.

Quod vis incommodum potiùs accipiendum, quam injuſte quid committendum.

Ratio naturæ jus gentium; jus civile, quod hîc leges populorum vocat.

se civium conjunctionem : quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno cœrcent. Atque hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divina, & humana ; cui parere qui velit (omnes autem parebunt, qui secundùm naturam volent vivere) nunquam committit, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multo magis est secundum naturam celsitas animi & magnitudo, itemque * comitas, justitia, liberalitas, quàm voluptas, quàm vita, quàm divitiæ. Quæ quidem contemnere & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi & excelsi est. Detrahere autem alteri, sui commodi causâ, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis ejusdem : Itémque magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus (si fieri possit) conservandis aut juvandis maximos labores molestiásque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in consilio cœlestium collocavit ; quàm vivere in solitudine, non modò sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulchritudine ex viribus. Quocirca optimo quisque splendidissimóque ingenio longe illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem homini nocere non posse. Deinde qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur : aut nihil se existimat contra naturam facere, aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuipiam injuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violandis ; quid cum eo differas, qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidem censet, sed & multò illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem : errat in eo, quod ullum aut corporis, aut fortunæ vitium, animi vitiis

* communitas.

gravius

gravius existimat. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscujusque, & universorum: quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur omnis humana consociatio. Atq; si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicunque sit, ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum velit necesse est, secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ita est, unâ continemur omnes, & eâdem lege naturæ. Idq; ipsum si ita est, certè violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primum: verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos commodi sui causâ; sed aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil juris, & nullam societatem, communis utilitatis causâ, statuunt esse cum civibus: quæ sententia omnem societatem distrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt esse habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis societatem: quâ sublatâ, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur: quæ qui tollunt, etiam adversùs Deos immortales impii judicandi sunt: ab iis enim constitutam inter homines societatem evertunt: cujus societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causâ, quàm omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent justitia. Hæc enim una virtus omnium est domina & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit; Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? Minime verò. Non enim mihi est vita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratiâ. Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, ne ipse frigore

Societatis jus non modò cum propinquis sed etiam cum universis civibus, postremo & cum hospitibus servandum.

Justitia est domina & regina virtutum.

Homini ad nihil utili detrahere licet, si eo spectes, ut societati prosis, non propriè tibi

gore conficiatur, vestitu spoliare possit, nonne faciat? Hæc ad judicandum sunt facillima. Nam si quid ab homine ad nullam partem utili, tuæ utilitatis causâ detraxeris, inhumanè feceris, contráque naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem reipub. atque hominum societati, si in vita remanea, afferre possis; si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: sin autem id non sit ejusmodi, suum cuique incommodum ferendum est potiùs, quàm de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid ejusmodi, quàm detractio atque appetitio alieni; sed communis utilitatis derelictio contra naturam est; est enim injusta. Itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat & continet, decernit profectò, ut ab homine inerti atq; inutili ad sapientem, bonum, fortèmque virum transferantur res ad vivendum necessariæ: qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit; modo hoc ita faciat, ut nè ipse de se bene existimans, sæpèque diligens, hanc causam habeat ad injuriam. Itaq; semper officio fungetur, utilitati consulens hominum, & ei (quam sæpe commemoro) humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile judicium est. Nulla est enim nobis cum tyrannis societas, sed potius summa distractio; neque est contra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum est. Etenim, ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis sic istæ in figura hominis feritas, & immanitas belluæ, à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Hujus generis sunt quæstiones omnes eæ in quibus ex tempore officium exquiritur. Ejusmodi igitur credo

Causam, id est, prætextum, & commentitiam defensionem.

res

res Panætium perſecuturum fuiſſe, niſi aliquis caſus aut occupatio concilium ejus * peremiſſet. Ad quas ipſas conſultationes ex ſuperioribus libris ſatis multa præcepta ſunt, quibus perſpici poſſit, quid ſit propter turpitudinem fugiendum; quid ſit id, quod idcirco fugiendum non ſit, quia omnino turpe non eſt. Sed quoniam operi inchoato, prope tamen abſoluto, tanquam faſtigium imponimus: ut Geometræ ſolent, non omnia docere, ſed poſtulare, ut quædam ſibi concedantur, quò faciliùs, quæ velint, explicent: ſic ego à te poſtulo, mi Cicero, ut mihi concedas, ſi potes; Nihil præter id quod honeſtum ſit, eſſe propter ſe expetendum. Sin hoc non licet per Cratippum: at illud certè dabis, Quod honeſtum ſit, id eſſe maximè propter ſe expetendum. Mihi utrumvis ſatis eſt, & cùm hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quicquam probabile. At primùm Panætius in hoc defendendus eſt, quòd non utilia cum honeſtis pugnare dixerit aliquando poſſe (neq; enim ei fas erat) ſed ea quæ videntur utilia. Nihil verò utile, quod non idem honeſtum, nec honeſtum, quod non idem utile ſit, ſæpe teſtatur: negátque ullam peſtem majorem in vitam hominum invaſiſſe, quàm eorum opinionem, qui iſta diſtraxerint. Itaq; ut non aliquando anteponeremus utilia honeſtis, ſed ut ea ſine errore dijudicaremus, ſi quando incidiſſent, induxit eam, quæ videretur eſſe, non quæ eſſet, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus nullius adminiculis, ſed (ut dicitur) †Marte noſtro. Neque enim quicquam de hac parte poſt Panætium explicatum eſt, quod mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas venerunt.

* præveniſſet.

Faſtigium i. e. ſummam manum: ab ædificiis tranſlatum, quibus perfectis conus aliquis imponitur in ſummo.

†*Marte noſtro, proverbialiter à militia tranſlatum, ubi ſuo Marte rem gerere dicebantur, qui nullis auxiliaribus copiis adjuti committerent.*

Ne qua nos commoditas quantavis, cum ſumma etiam impunitate conjuncta permoveat, ut vel tantillum ab honeſto recedamus, ſine quo nihil non perniciosum.

CUm igitur aliqua ſpecies utilitatis objecta eſt, nos commoveri neceſſe eſt. Sed ſi, cùm animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ ſpeciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda eſt; ſed intelligendum, ubi turpitudo ſit, ibi utilitatem eſſe non poſſe. Quòd ſi nihil eſt tam contra naturam, quàm turpitudo (recta enim, & convenientia, & conſtantia natura deſiderat, aſpernatúrq; contraria) nihilq; tam eſt ſecundùm naturam, quàm utilitas: certè in eadem re & utilitas, & turpitudo eſſe non poteſt. Itémque ſi ad honeſtatem nati ſumus; eáq; aut ſola expetenda eſt, (ut Zenoni eſt viſum) aut certè omni pondere gravior eſt habenda, quàm reliqua omnia, (quod Ariſtoteli placet) neceſſe eſt, quod honeſtum ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum; quod autem bonum, id certè utile: itaq; quicquid honeſtum, id utile. Quare error hominum non proborum, cùm aliquid, quod utile viſum eſt, arripuit, id continuò ſecernit ab honeſto. Hinc ſicæ, hinc venena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur; hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionéſque ſociorum & civium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: poſtremò etiam in liberis civitatibus exiſtunt regnandi cupiditates; quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari poteſt. Emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident: pœnam non dico legum, quas ſæpe perrumpunt, ſed ipſius turpitudinis, quæ acerbiſſima eſt, non vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (eſt enim totum ſceleratum, & impium) qui deliberant, utrùm id ſequantur, quod honeſtum eſſe videant, an ſe ſcientes ſcelere contaminent. In ipſ

Turpis utilitas, omnium ſcelerum parens.

Turpitudo per ſe fugienda, etiam ſummâ impunitate propoſitâ.

ipſa enim dubitatione facinus ineſt, etiamſi ad id non pervenerint. Ergò, ea deliberanda omnino non ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio. Atq; etiam in omni deliberatione, celandi, & occultandi ſpes opinióq; removenda eſt. Satis enim nobis (ſi modò in philoſophia aliquid profecimus) perſuaſum eſſe debet, Si omnes deos hominéſq; celare poſſimus, nihil tamen avarè, nihil injuſtè, nihil libidinosè, nihil incontinenter eſſe faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Plutone, qui, cùm terra diſceſſiſſet, magnis quibuſdam imbribus, in illum hiatum deſcendit, æneúmq; equum (ut ferunt fabulæ) animadvertit; cujus in lateribus fores eſſent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inuſitatâ, annulúmq; aureum in digito, quem ut detraxit, ipſe induit, (erat autem regius paſtor) tum in concilium paſtorum ſe recepit. Ibi cùm palam ejus annuli ad palmam converterat a nullo videbatur, ipſe autem omnia videbat; idem rurſus videbatur, cùm in ‡ lucem annulum inverterat. Itaque hac opportunitate annuli uſus, reginæ ſtuprum intulit: eáque adjutrice regem dominum interemit; ſuſtulítque quos obſtare arbitrabatur. Nec in eis quiſquam eum facinoribus potuit videre: ſic repente annuli beneficio rex exortus eſt Lydiæ. Hunc igitur ipſum annulum ſi habeat ſapiens, nihil plus ſibi licere putet peccare, quàm ſi non haberet. Honeſta enim bonis viris, non occulta quæruntur. Atque hoc loco philoſophi quidam, minimè mali illi quidem, ſed non ſatis acuti, fictam & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone: quaſi verò ille aut factum id eſſe, aut fieri potuiſſe defendat. Hæc eſt vis hujus annuli, & hujus exempli. Si nemo ſciturus, nemo nè ſuſpicaturus quidem ſit cùm aliquid divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causâ feceris, ſi id diis hominibúſque futurum ſit ſemper ignotum

Turpi in re turpis eſſe tiam ipſa deliberatio.

Aurea præceptio & ſemper in pectore geſtanda.

Lib. 2. de Rep. Fabula Gygis Platonici.

Pala,

Maſſa quâ annuli gemma claudi-

‡ locum.

Gygis fabulæ quem ſenſum habeat.

notum, sisne facturus: negant id fieri posse, quanquam potest id quidem. Sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent: Urgent rusticè sanè; negant enim posse, & in eo perstant. Hoc verbum quid valeat, non vident. Cùm enim quærimus, si possint celare, quid facturi sint; non quærimus, possintne celare; sed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut si responderint, se impunitate propositâ facturos quod expediat, facinorosos se esse fateantur: si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum revertamur. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos utilitatis specie, non, cùm hoc deliberetur, relinquendáne sit honestas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum est) sed illud, possitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cùm Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id injustè: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti, & consiliorum etiam adjutor. Cum autem cònsilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, noménque Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendam: quod erat utile patriæ consulere, id erat ità honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem, sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita: Species enim utilitatis animum pepulit ejus, qui cùm visum esset utilius, solum se, quàm cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, assequi posset: & tamen muri causam opposuit, speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

Collatinus propter invidiam nominis ejecti, neq; id injuriâ; quia publicæ utilitati consultum est.

Romulus, ut solus imperaret, Remum fratrem occidit, hanc quidem causam prætexens, quòd mœnia contra legem transiliisset.

Propriis commodis quatenus cuique inservire permissum.

NEc tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisque tradendæ, cùm his ipsi egeamus; sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius injuria fiat, serviendum est. Scitè Chrysippus, ut multa; Qui stadium, inquit, currit, eniti & contendere debet, quàm maximè possit, ut vincat; supplantare eum, quîcum certet, aut manu depellere nullo modo debet; Sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri surripere, jus non est.

Formula in amicitiis, ut semper honestati cedat benevolentia amici, fides præstetur, etiam maximis incommodis propositis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honesti ratio patitur. Cæterùm nè qua res turpis aut petatur ab amico, aut præstetur petenti.

Commodandum amicis sed usque ad aras.

MAximè autem perturbantur officia in amicitiis, quibus & non tribuere, quod rectè possis, & tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. Sed hujus generis totius breve, & non difficile præceptum est. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, & cætera generis ejusdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda sunt. At neq; contra rempub. neque contra jusjurandum ac fidem, amici sui causâ, vir bonus facit, nè si judex quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cùm induit judicis. Tantum dabit amicitiæ, ut veram amici causam esse malit, & ut perorandæ liti tempus, quoad per leges licear, accommodet. Cùm verò jurato dicenda sententia sit, meminerit, Deum se adhibere testem, id est, (ut arbitror) mentem suam, quâ nihil homini dedit ipse Deus divinius. Itaque præclarum à majoribus accepimus morem rogandi

Perorandæ finiendæ. Malim equidem ad amplificationem, quàm ad clepsydrarum numerum referre. Judex quod salvâ fide præstare non possit, nè rogandus quidem est.

di judicis, si eum teneremus, Quæ salvâ fide facere possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò antè dixi, honesta amico à judice posse concedi. Nam si omnia facienda sint, quæ amici velint; non amicitiæ tales, sed conjurationes putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitiis: nam in sapientibus viris atque perfectis nihil potest esse tale. Damonem & Pythiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, ut cùm eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causâ postulavisset, vas factus sit alter ejus sistendi: ut si ille non revertisset, moriendum esset sibiipsi. Qui cùm ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se in amicitiam tertium adscriberent. Cùm igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur, jaceat utilitatis species, valeat honestas. Cùm autem in amicitia, ea quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponatur amicitiæ. Et sic habebitur is quem exquirimus, dilectus officii.

Damon & Pythias, nobile par amicorum.

In Corintho delenda, falsa utilitatis species fefellit Romanos: nihil enim utiliter fit, quod crudeliter.

In publicis consultationibue semper honestum falsâ utilitate potius habendum, neque consilium ullum videri utile oportere, quod cum honesto pugnat. Atque hujus rei utramque in partem exempla.

SEd utilitatis specie in republica sæpissimè peccatur: ut, in Corinthi disturbatione, nostri. Durius etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Æginetis qui classe valebant pollices præciderentur. Hoc visum est utile: nimis enim imminebat propter propinquitatem Ægina Piræo. Sed nihil, quod crudele, utile. Est enim hominum naturæ (quam sequi debemus) maximè inimica crudelitas. Malè etiam qui peregrinos urbibus uti prohibent, eósque exterminant; ut * Pennus apud patres nostros, Papius nu-

Ægina *insula, è regione Atticæ*: Piræus *portus Athenarum.* *Petronius.*

nuper. Nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus & Scævola. Usu verò urbis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra resp. cùm sæpe aliàs, tum maxime bello Punico secundo, quæ, Cannensi calamitate acceptâ, majores animos habuit, quàm unquam rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tantâ vis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. Athenienses cùm Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerúntq; ut, urbe relictâ, conjugibus & liberis Trœzene depositis, naves conscenderent, libertátemque, Græciæ classe defenderent. *Cyrsilum quendam, suadentem ut in urbe manerent, Xerxemque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille sequi utilitatem videbatur: sed ea nulla erat, repugnante honestate. Themistocles post victoriam ejus belli, quod cum Persis suis, dixit in concione, se habere consilium reip. salutare, sed id sciri opus non esse: postulavítq; ut aliquem populus daret, quícum communicaret. Datus est Aristides, Huic ille, classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum, clam incendi posse; quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cùm audivisset, in concionem magnâ expectatione venit, dixitq; perutile esse consilium quod Themistocles afferret, sed minimè honestum. Itaq; Athenienses, quod honestum non esset, id nè utile quidem putaverunt, totámque eam rem, quam nè audiverant quidem, autore Aristide repudiaverunt. Meliùs hi, quàm nos, qui piratas immunes socios vectigales habemus. Maneat ergò, quod turpe sit, id nunquam esse utile; nè tum quidem cùm id quod utile esse putes adipiscare. Hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

Cannenſi, *à Cannis vico Apuliæ, ubi Paulus Æmilius fuit cum innumerabili civium & sociorum Rom. multitudine cæsus.* Trœzen *in Peloponneſo in ſinu Argolico; quæ olim Poſidonia dicta.*

* *Alii* Lucidum *fuiſſe ſcribunt. Hiſtoria eſt apud Demoſthenem* ἐν τῷ περὶ τοῦ στεφάνου λόγῳ.

Sic accipiendi erant qui nunc tyrannis noſtris omnia, vel turpiſſima ſuadent, modò quæſtuoſa. Gytheum nobile navale Lacedæmoniorum.

In contractibus communibus quæ formula honesti & utilis. Fingit autem speciem quandam, jurisconsultorum more, déque ea duos Stoicos diversa sentientes: quorum alter ad Stoicam rationem omnia fent, alter ex hominum consuetudine & jure civili moderatur.

SEd incidunt (ut suprà dixi) sæpe causæ, cùm repugnare utilitas honestati videatur; ut animadvertendum sit, repugnétne planè, an possit cum honestare conjungi. Ejus generis hæ sunt quæstiones: Si (exempli gratiâ, vir bonus, Alexandriâ profectus Rhodum, magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summáque annonæ caritate: si idem sciat complures mercatores Alexandriâ solvisse, navésque in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturúsne sit id Rhodiis, an silentio suum quàm plurimo venditurus. Sapientem, & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione & consultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed dubitet, an turpe non sit. In ejusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & gravi Stoico; aliud Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo: Antipatro, omnia patefacienda, ut nè quid omnino, quod venditor nôrit, emptor ignoret; Diogeni, venditorem, quatenus jure civili constitutum sit, dicere viria oportere, cætera sine insidiis agere, &, quoniam vendat, velle quàm optimè vendere. Advexi, exposui, vendo meum non pluris, quàm cæteri, fortasse etiam minoris, cùm major est copia. Cui fit injùria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte: Quid agis? tute cùm hominibus consulere debeas, & servire humanæ societati; eâque lege natus sis, ut ea habeas principia naturæ, quibus parere, & quæ semper sequi debeas, ut utilitas tua, communis utilitas sit; vicissímq; communis utilitas tua sit; celabis homines, quid

Solvisse *neutraliter*, id est, *navigâsse.*

Festivus dialogismus inter Diogenem & Antipatrum.

iis adſit commoditatis & copiæ? Reſpondebit Diogenes fortaſſe ſic: Aliud eſt celare, aliud tacere: neq; ego nunc te celo, ſi tibi non dico, quæ natura deorum ſit, quis ſit finis bonorum; quæ tibi plùs prodeſſent cognita, quàm tritici utilitas; Sed non, quicquid tibi audire utile eſt, id mihi dicere neceſſe eſt. Imò verò (inquit ille) neceſſe eſt; ſiquidem meminiſti eſſe inter homines naturâ conjunctam ſocietatem. Memini, inquit ille, ſed num iſta ſocietas talis eſt, ut nihil ſuum cujuſque ſit? Quod ſi ità eſt, nè vendendum quidem quicquam eſt, ſed donandum. Vides in hac tota diſceptatione non illud dici; Quamvis hoc turpe ſit, tamen, quoniam expedit, faciam; ſed ità expedire, ut turpe non ſit. Ex altera autem parte, eâ re, quia turpe ſit, non eſſe faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipſe nôrit, cæteri ignorent; peſtilentes ſint, & habeantur ſalubres; ignoretur in omnibus * cubiculis apparere ſerpentes; malè materiatæ, ruinoſæ: ſed hoc præter dominum nemò ſciat. Quæro, ſi hoc emptoribus venditor non dixerit, ædéſque vendiderit pluris multò quàm ſe venditurum putârit; num * id juſtè, an improbè fecerit; Ille, verò (inquit Antipater) improbè facit. Quid enim eſt aliud erranti viam non monſtrare, (quod Athenis execrationibus publicis ſancitum eſt) ſi hoc non eſt, Emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam eſt, quàm viam non monſtrare; nam eſt ſcientem in errorem alterum inducere. Diogenes contrà; Num te emere coegit qui nè hortatus quidem eſt? Ille, quod non placebat, proſcripſit; tu, quod placebat, emiſti. Quod ſi qui proſcribunt villam bonam, ut ipſi aſſerunt, benéque ædificatam, non exiſtimantur fefelliſſe, etiam ſi illa nec bona eſt, nec ædificata ratione; multò minùs, qui domum non laudârunt. Ubi enim judicium emptoris eſt, ibi fraus ven-

* *Quidam cubiculis legunt pro latebris.*

* *Aliàs*, injuſte aut imprôbe. *Publicæ execrationes Athenienſium in eos, qui viam erranti non monſtrarent.*

venditoris quæ poteſt eſſe? Sin autem dictum non omne præſtandum eſt, quod dictum non eſt, id præſtandum putas? Quid verò eſt ſtultius, quàm venditorem ejus rei quam vendat vitia narrare? Quid autem tam abſurdum, quàm ſi domini juſſu ità præco prædicet, Domum peſtilentem vendo? Sic ergò in quibuſdam cauſis dubiis ex altera parte defenditur honeſtas, ex altera ità de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modò facere honeſtum ſit, ſed etiam non facere turpe. Hæc eſt illa, quæ videtur utilium fieri cum honeſtis ſæpe, diſſenſio.

Præco auctionarius.

Superiori altercationi philoſophorum ſuam interponit ſententiam, omnino viro bono neque ſimulandum eſſe quicquam, neque diſſimulandum ſui commodi cauſâ, etiamſi mos, legéſq; civiles quædam reticeri non vetent.

QUæ dijudicanda ſunt: non enim, ut quæreremus, expoſuimus, ſed ut explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium venditor celare emptores debuiſſe. Neque enim id eſt celare, ‡ cùm quid reticeas; ſed cùm, quod tu ſcias, id ignorare, emolumenti tui cauſâ, velis eos, quorum interſit id ſcire. Hoc autem celandi genus quale ſit, & cujus hominis, quis non videt? Certè non aperti, non ſimplicis eſt, non ingenui, non juſti, non viri boni: verſuti potiùs, obſcuri, aſtuti, fallacis, malitioſi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot, & alia plura, nonne inutile eſt vitiorum ſubire nomina? Quòd ſi vituperandi ſunt; qui reticuerunt, quid de iis exiſtimandum eſt, qui orationis vanitatem adhibuerant? Caius Cannius, eques Romanus, homo nec infacetus, & ſatis literatus, cùm ſe Syracuſas otiandi cauſâ, non negotiandi (ut ipſe dicere ſolebat) contuliſſet, dictitabat ſe hortulos aliquos velle emere, quo invitare amicos, & ubi ſe oblectare ſine interpellatoribus poſſet. Quod cùm percrebuiſſet, Pythius

Aliud celare aliud reticere.

‡ quicquid retinent.

Turpe celare quod eſt, turpius mentiri quod non eſt.

ei quidam, qui argentariam faceret Syracuſis, dixit venales quidem ſe hortos non habere, ſed licere uti Gannio, ſi vellet, ut ſuis: & ſimul ad cœnam hominem in hortos invitavit in poſterum diem. Cùm ille promiſiſſet, tum Pythius, ut argentarius qui eſſet, apud omnes ordines gratioſus, piſcatores ad ſe convocavit & ab eis petivit, ut ante ſuos hortulos poſtridie piſcarentur: dixitque quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Cannius: opiparè à Pythio † apparatum erat convivium. Cymbarum ante hortulos multitudo pro ſe quiſque, quod ceperat, afferebat. Ante pedes Pythii piſces abjiciebantur. Tum Cannius, Quæſo, inquit, quid eſt, ô Pythi? tantúmne piſcium? tantúmne cymbarum? Et ille, Quid mirum, inquit, hoc loco eſt, Syracuſis quicquid eſt piſcium: hîc aquatio, hac villa iſti carere non poſſunt. Incenſus Cannius cupiditate, contendit à Pythio, ut venderet. Gravatè ille primó. Quid multa? impetrat. Emit homo cupidus, & locuples, tanti, quanti Pythius voluit & emit inſtructos. Nomina facit, negotium conficit. Invitat Cannius poſtridie familiares ſuos. Venit ipſe maturè, ſcalmum nullum videt. Quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piſcatorum eſſent quòd eos nullos videret. Nullæ (quod ſciam) inquit ille: ſed hîc piſcari nulli ſolent, itaque herì mirabar, quid accidiſſet Stomachari Cannius: ſed quid faceret? nondum enim Aquilius, collega, & familiaris meus protulerat *de dolo malo* formulas: In quibus ipſis, cùm ex eo quæreretur, quid eſſet *Dolus malus*, reſpondebat, cùm eſſet aliud ſimulatum, aliud actum. Hoc quidem ſanè luculenter, ut ab homine perito definiendi. Ergò & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud ſimulantes perfidi, improbi, málitioſi ſunt. Nullum igitur factum corum poteſt utile eſſe, cùm ſit tot vitiis inquinatum. Quod ſi Aquiliana definitio vera eſt, ex omni

Fabulæ perquam amœnæ, quo æſtu Græculus Cannio imposuerit.

† paratum erat.

Gravate, *vel* gravatim, *invitus & vix.*

Nomina facit, debitorum ſe conſtituit.

Formulas juris regulas. Quod dolo malo geſtum eſt, id in integrum reſtituí oportet.

Tabula rerum venalium. Circumscribere, *circumvenire, circumducere* * *Aliàs* Lætoria, * *Aliàs* additur. *Bonæ fidei judicia.* *Inter bonos bene agier,* *Verba sunt solennia, quibus in negotiis bonæ fidei utebantur.* * apponet. *Indicaretur,* id est, *æstimaretur.* *Semel* i. e. *ut statim summum pretium eloqueretur:* *Simile est vendere minoris quàm possis & emere pluris quàm possis.* Μισῶ. σοφιστὴν ὅστις οὐχ αὐτῷ σοφός. *Eurip. in Medea.*

omni vita simulatio, dissimulatióque tollenda est. Ità nec, ut emat melius, nec ut vendat, quicquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus; ut tutela xii tabulis, & circumscriptio adolescentium lege * Latoriâ; & sine lege, judiciis, in quibus *Ex fide bona* * agitur. Reliquorum autem judiciorum hæc verba maximè excellunt; In arbitrio rei uxoriæ; *Melius, Æquius.* In fiducia, ut, *Inter bonos bene agier.* Quid ergó? aut in eo, quod *Melius, Æquius* est, potest ulla pars inesse fraudis? aut, cùm dicitur, *Inter bonos bene agier,* quicquam agi dolosè aut malitiose potest? Dolus autem malus simulatione, & dissimulatione, ut ait Aquilius, continetur: Tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium: Non licitatorem venditor, nec, qui contra se liceatur, emptor * opponet. Uterque si ad eloquendum venerit, non plùs, quàm semel eloquetur. Q. quidem Scævola P. filius, cùm postulâsset, ut sibi fundus, cujus emptor erat, semel indicaretur, ídque venditor ita fecisset, dixit se pluris æstimare: addidit centum millia. Nemo est, qui hoc viri boni fuisse neget; sapientis, negant: ut si minoris, quàm potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa pernicies, quòd alios bonos, aliòs sapientes existimant. Ex quo Ennius, *Nequicquam sapere sapientem, qui sibi ipsi prodésse nequiret*: Verè id quidem, si quid esset prodesse, mihi cum Ennio conveniret, Hecatonem quidem Rhodium discipulum Panætii, video in iis libris, quos de officiis scripsit. Q. Tuberoni, dicere, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solùm nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximéque reipub. Singulorum enim facultates, & copiæ, divitiæ sunt civitatis. Huic Scævolæ factum, de quo paulo antè dixi, placere nullo modo potest.

Ete-

Etenim omnino se negat facturum compendii sui causâ, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. Sed sive & simulatio, & dissimulatio dolus malus est; perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: sive vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, recte istum virum bonum non facilè reperiemus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: Et, quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est utile. Ac de jure quidem prædiorum sancitum est apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori, Nam, cùm ex duodecim tabulis satis esset cautum, ea præstari, quæ essent linguâ nuncupata; quæ qui inficiatus esset, dupli pœnam subiret; à Juris consultis etiam reticentiæ pœna est constituta. Quicquid enim inest prædio vitii id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Ut, cum in arce augurium augures acturi essent, jussissentque Titum Claudium Centimalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspiciis; Claudius Proscripsit insulam, vendidit; emit Publius Calpurnius Lanarius. Huic ab auguribus illud idem denuntiatum est; itaque Calpurnius cùm demolitus esset, cognovissétque Claudium ædes postea proscripsisse, quàm esset ab auguribus demoliri jussus, ad arbitrum illum adegit ‡ quid sibi de ea re facere oporteret *ex fide bona*. M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pater. Ut enim cæteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus. Is igitur judex ità pronuntiavit; Cùm in venundando rem eam sciisset, & non pronuntiâsset, emptori damnum præstari oportere. Igitur *ad fidem bonam* statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nôsset venditor. Quod si rectè judicavit; non rectè frumentarius

Compendium, id est, *lucrum*.

Lingua nuncupata veterum jurisprudentium sermo.

Claudii reticentia pro dolo malo damnata.

‡ quicquid sibi dare, facere oporteret:

rius ille, non rectè ædium peſtilentium venditor tacuit. Sed hujuſmodi reticentiæ jure civili omnes comprehendi non poſſunt, quæ autem poſſunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noſter, C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipſe paucis antè annis emerat. Hæ Sergio ſerviebant: Sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in judicium eſt. Oratam Craſſus, Gratidianum defendebat Antonius, Jus Craſſus urgebat; quod vitii venditor non dixiſſet ſciens, id oportére præſtari: æquitatem Antonius; quoniam id vitium ignotum Sergio non fuiſſet, qui illas ædes vendidiſſet, nihil fuiſſe neceſſe dici; nec eum eſſe deceptum, qui id, quod emerat, quo jure eſſet, teneret. Quorſum hæc? ut illud intelligas, non placuiſſe majoribus noſtris aſtutos: Sed aliter leges, aliter philoſophi tollunt aſtutias: Leges, quatenus manu tenere res poſſunt; Philoſophi, quatenus ratione, & intelligentiâ. Ratio igitur hoc poſtulat, nè quid inſidiosè, nè quid ſimulatè, nè quid fallaciter. Súntne igitur inſidiæ, tendere plagas, etiam ſi excitaturus non ſis, nec agitaturus? ipſæ enim feræ, nullo inſequente, ſæpe incidunt: ſic, tu cùm ædes proſcribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quanquam video propter depravationem conſuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege ſanciri, aut jure civili; naturæ tamen lege ſancitum eſt. Societas eſt enim (quod etſi ſæpe dictum eſt, dicendum tamen eſt ſæpius) latiſſimè quidem quæ pateat ‡ omnium inter omnes; interior eorum, qui ejuſdem gentis ſunt; propior eorum, qui ejuſdem civitatis. Itaque majores aliud jus gentium, aliud jus civile eſſe voluerunt. Quod enim civile, non idem continuò gentium; quod autem gentium, idem civile eſſe debet. Sed nos veri juris germanæq; juſtitiæ ſolidam & expreſſam effigiem nullam tene-

Serviebant id eſt, *debebant ſervitutem. Urgebat*, id, eſt, *premebat.*

Quid in lege & philoſophorum dogmata.

‡ hominum inter homines.

Jus gentium jus civile continet, non contra; juris formula à divina & naturali ratione ducta.

tenemus: umbrâ & imaginibus utimur, eâſq; ipſas utinam ſequeremur! Feruntur enim ex optimis ‡ naturæ & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa! *Uti nè propter te, fidémve tuam captus, fraudatúſve ſim,* Quam illa aurea! Ut, *Inter bonos bene agier oportet, & ſine fraudatione.* Sed qui ſint boni, & quid ſit bene agier, magna quæſtio eſt. Q. quidem Scævola, pontifex maximus, ſummam vim eſſe dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus * adderetur, *Ex fide bona*: fideíque bonæ nomen exiſtimabat manare latiſſimè; ídque verſari in tutelis, ſocietatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ ſocietas continetur. In his magni eſſe judicis, ſtatuere (præſertim cùm in pleriſque eſſent judicia contraria) quid quemque cuique præſtare oporteret. Quocirca aſtutiæ tollendæ ſunt, eáque malitia, quæ vult quidem videri ſe eſſe prudentiam, ſed abeſt ab ea, diſtárque plurimum. Prudentia eſt enim locata in delectu bonorum & malorum: malitia (ſi omnia, quæ turpia ſunt, mala ſunt) mala bonis anteponit. Nec verò in prædiis ſolùm jus civile ductum à natura, malitiam fraudémque vindicat; ſed & in mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis excluditur. Qui enim ſcire debuit de ſanitate, de fuga, de furtis, præſtat edicto Ædilium. Hæredum alia eſt cauſa. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons ſit, hoc ſecundum naturam eſſe. Neminem id agere, ut ex alterius prædetur inſcitia. Nec ulla pernicies vitæ major inveniri poteſt, quàm in malitia ſimulatio intelligentiæ. Ex quo illa innumerabilia naſcuntur, ut utilia cum honeſtis pugnare videantur. Quotus enim quiſque reperietur, qui, impunitate, & ignoratione omnium propoſitâ, abſtinere poſſit injuriâ? Periclitemur (ſi placet) & in iis quidem exemplis in quibus peccari vulgus homi-

‡ naturæ principiis, & Ver.

* *Aliàs,* ageretur ex fide.

In mancipiis, id eſt, *ſervis aut ancillis, quæri ſolet an ſana, an fugitiva, an furacia.*

hominum fortaſſe non putat. Neque enim de ſicariis, veneficis, teſtamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco diſſerendum eſt; qui non verbis ſunt, & diſputatione philoſophorum, ſed vinculis & carcere ‡ fatigandi ‡ caſtigandi: ſed hæc conſideremus, quæ faciunt ii, qui habentur boni. L. Minutii Baſilii, locupletis hominis, falſum teſtamentum quidam è Græcia Romam attulerunt: quod quo faciliùs obtinerent, ſcripſerunt hæredes ſecum M. Craſſum, & Q. Hortenſium, homines ejuſdem civitatis potentiſſimos; qui cùm illud falſum eſſe ſuſpicarentur, ſibi autem nullius eſſent conſcii culpæ, alieni facinoris munuſculum non repudiaverunt. Quid ergò? ſatin' hoc eſt, ut non deliquiſſe videantur? Mihi quidem non videtur: quanquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. Sed cùm Baſilius Marcum Satrium, ſororis filium, nomen ſuum ferre voluiſſet, eúmque feciſſet hæredem, hunc dico patronum agri Piceni, & Sabini: (ô turpem notam temporum illorum!) Num * civitatis. erat æquum principes * cives rem habere, ad Satrium nihil præter nomen pervenire? Etenim ſi is qui non defendit injuriam, neque propulſus à ſuis, cùm poteſt, injuſtè facit, ut in primo libro diſſerui: qualis habendus eſt is, qui non modò non repellit, ſed etiam adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam veræ hæ- *Hæredipetæ turpes.* reditates non honeſtæ videntur, ſi ſint malitioſis blanditiis officiorum, non veritate, ſed ſimulatione * quæſitæ. * acquiſitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honeſtum videri ſolet. Falſo. Nam eadem utilitatis, quæ honeſtatis, eſt regula: qui hoc * *Aliàs* non * prævíderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum perviderit. facinus. Sic enim cogitans; Eſt illud quidem honeſtum, verùm hoc expedit; res à natura copulatas audebit errore divellere; qui fons eſt fraudum, maleficiorum, ſcelerum omnium. Itaque ſi vir bonus habeat hanc vim, ut, ſi digitis concrepuerit, poſſit in locu-

ple-

pletum testamenta nomen ejus irrepere, hâc vi non utetur, nè si exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam suspicaturum. At si dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione hæres posset scriptus esse, qui re verâ non esset hæres; in foro, mihi crede, saltaret. Homo autem justus, & is, quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, qui sit vir bonus, nescire fateatur. At verò si quis voluerit animi sui complicatam notionem evolvere: jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui prosit quibus possit; noceat nemini, nisi lacessitus injuriâ. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut veros hæredes moveat, in eorum locum ipse succedat? Non igitur faciat (dixerit quis) quod utile sit, quodque expediat? Imo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, judicem M. Lutatio Pythiæ fuisse, Equiti Romano sanè honesto, cùm is sponsionem fecisset, *Ni vir bonus esset*: Itaq; ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam judicaturum; nè aut spoliaret famâ probatum hominem, si contrà judicâsset; aut statuisse videretur virum bonum aliquem esse, cùm ea res innumerabilibus officiis & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates noverat, nullo modo videri potest quicquam esse utile, quod non honestum sit. Itaq; talis vir non modò facere, sed nec cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc nonne est turpe dubitare philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? à quibus natum est id, quod jam tritum est vetustate proverbium: cum enim fidem alicujus, bonitatemq; laudant * *Dignum esse*, dicunt, *quicum in tenebris mices*. Hoc quam habet vim nisi illam, Nihil

Notionem *formam & speciem dicit.*

**Lusus genus erat micatio digitis repentè motis Cic. De divinatione. Quid est enim sors? Idem propemodum, quod micare quod tales jacere, quod tesseras. Citat idem adagium & in De secundis finib. lib.*

expedire, quod non deceat, etiamsi id possis nullo refellente obtinere? Videsne igitur hoc proverbio, neq; Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paulo ante fingebam digitorum percussione hæreditates omnium posse * ad se convertere? Ut enim, quod turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, adversante etiam & repugnante naturâ. At enim, cùm permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cùm à spe consulatûs longè abesset, & jam septimum annum post præturam jaceret, neque petiturus unquam consulatum videretur; Q. Metellum, cujus legatus erat, summum virum, & civem, cùm ab eo, imperatore suo, Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est, bellum * illum * producere: si se consulem fecissent, brevi tempore aut vivum, aut mortuum Jugurtham se in potestatem populi Rom. redacturum. Itaque factus est ille quidem consul, sed à fide justitiáq; discessit, qui optimum & gravissimum civem, cujus legatus, & à quo missus esset, in invidiam falso crimine adduxerit. Nec noster quidem Gratidianus officio boni viri functus est tum, cum prætor esset, collegiumq; prætorum tribuni plebis adhibuissent, ut res nummaria de communi sententia constitueretur: jactabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum pœna atq; judicio, constituntq; ut omnes simul in Rostra post meridiem descenderent, & cæteri quidem alius alio: Marius à subselliis in Rostra recta: idq; quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res (si quæris) ei magno honori fuit. Omnibus vicis statuæ factæ sunt, ad eas thus, & cereri. Quid multa? nemo unquam multitudini fuit charior. Hæc sunt, quæ conterbant homines in deliberatione nonnunquam, cùm id, in quo violatur

*converrere.

Notatus Marius, qui consulatûs gratiâ ab officio recesserit.

* illud.

* ducere.

Notatus Gratidianus, qui collegarum communem gratiam ad se propriè transtulit.

violatur æquitas, non habetur ità magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur; ut, Mario præripere collegis & tribunis plebis popularem gratiam, non ita turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc propositum erat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse notissimam; Aut illud, quod utile videtur, turpe ne sit; aut si turpe est, ne videatur esse utile. Quid igitur? possumusne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc? Explica, atque excute intelligentiam tuam; ut videas, quæ sit in ea species, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum, mentiri emolumenti sui causâ, criminari, præripere, fallere? Nihil profectò minus. Est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni & splendorem & nomen amittas? Quid est, quod afferre tantum utilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem, justitiamque detraxerit? Quid enim interest, utrum ex homine se convertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid? qui omnia recta & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam socerum habere voluit eum, cujus ipse audaciâ potens esset; Utile ei videbatur plurimum posse alterius invidiâ; id quàm injustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esse, non videbat. Ipse autem socer in ore semper Græcos versus Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam ut potero, inconditè fortasse, sed tamen ut res possit intelligi;

Nam si violandum est jus, regnandi gratiâ
Violandum est; aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, excepit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Romani, dominúsque omnium gentium

Explica; *nam superiùs complicatam dixit notionem.* *Pompejus notatus, qui turpi consilio Cæsarem affinem adjunxerat ductâ ejus filia. Euripideum carmen à Cæsare usurpatum,* Εἰ γὰρ χρὴ, τυραννίδος περὶ Κάλλιστον ἀδικεῖν τ' ἄλλα δ' εὐσεβῆν χρεών,

tium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem, si quis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum & libertatis interitum: earumque oppressionem tetram & detestabilem, gloriosam putat. Qui autem fatetur, honestum non esse in ea civitate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare; sed ei, qui id facere possit, esse utile: quâ hunc objurgatione, aut quo potius convitio à tanto errore coner avertere? Potest enim, dii immortales, cuiquam esse utile, fœdissimum & teterrimum parricidium patriæ: quamvis is, qui eo se obstrinxerit, ab oppressis civibus Parens nominetur? Honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic ut hæc duo verba inter se discrepare, re tamen unum sonare videantur. Nunc * adeo ad vulgi opinionem. Quæ major utilitas, quàm regnandi, esse possit? Nihil contrà inutilius ei, qui id injuste consecutus sit, invenio, cùm ad veritatem cœpi revocare rationem, Possunt enim cuiquam esse utiles angores, solicitudines, diurni & nocturni metus, vita insidiarum periculorumque plenissima?

Cæsar Pater patriæ *appellatus, sed ab oppressis. At Roma* Patrem patriæ *Ciceronem libera dixit*

* adeo.

Multi iniqui atque infideles regno, paucisunt boni, inquit Accius. At cui regno? quod à Tantalo & Pelope proditum jure obtinebatur. Nam quantò plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipsum Romanum oppressisset, civitatémque non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coegisset? Hunc tu quas conscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ vulnera? Cujus autem vita ipsi potest utilis esse, cum ejus vitæ ea conditio sit, ut qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus sit, & gloria? Quod si hæc utilia non sunt, quæ maximè videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis, satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. Quanquam id quidem cùm sæpe aliàs, tum Pyrrhi bello a C. Fabricio consule iterum, & à senatu nostro judicatum est. Cùm enim rex Pyrrhus

populo

populo Rom. bellum ultro intuliſſet, cumque de imperio certamen eſſet cum rege generoſo ac potente: perfuga ab eo venit in caſtra Fabricii, eique eſt pollicitus, ſi præmium ei propoſuiſſet, ſe, ut clam veniſſet, ſic clàm in Pyrrhi caſtra rediturum, & eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idq; ejus factum à ſenatu laudatum eſt. Atq; ſi ſpeciem utilitatis, opinionemq; quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, & gravem adverſarium imperii ſuſtuliſſet: ſed magnum dedecus, & flagitium, quîcum laudis certamen fuiſſet, eum non virtute, ſed ſcelere ſuperatum. Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Ariſtides Athenis fuit; vel ſenatui noſtro, qui nunquam utilitatem à dignitate ſejunxit, armis cum hoſte certare, an venenis? Si gloriæ causâ imperium expetendum eſt, ſcelus abſit, in quo non poteſt eſſe gloria: ſin ipſæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt eſſe utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi Q. filii ſententia: quas civitates L. Sylla, pecuniâ acceptâ, ex ſenatuſconſulto liberaviſſet, ut hæ rurſus vectigales eſſent; neq; his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Ei ſenatus eſt aſſenſus. Turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quàm ſenatûs. At aucta vectigalia. Utile igitur. Quouſq; audebunt dicere, quicquam utile, quod non honeſtum? Poteſt autem ulli imperio, quod gloria debet fultum eſſe, & benevolentia ſociorum, utile eſſe odium & infamia? Ego etiam cum Catone meo ſæpe diſſenſi. Nimis enim mihi videbatur præfractè ærarium vectigaliáque defendere, omnia publicanis negare, multa ſociis: cùm in hos benefici eſſe deberemus; cum illis ſic agere, ut cum colonis noſtris ſoleremus. Eóque magis, quod illa ordinum conjunctio ad ſalutem reipub. pertinebat. Malè etiam Curio, cum cauſam Tranſpadanorum æquam eſſe dicebat: ſemper autem

Hiſtoriæ à Pyrrhi medico epiſtolam Fabricio miſſam narrant.

Turpis, eoq; nec utilis L. Philippi ſententia.

Cato perſtrictus.

Turpis oratio Curionis, vincat utilitas.

tem addebat, *Vincat utilitas.* Potiùs diceret non esse æquam, quia non esset utilis reipublicæ; quàm, cùm æquam esse diceret, non esse utilem fateretur.

Formulas aliquot, & rogatiunculas colligit non inamœnas, in quibus videtur aliud hortari utilitas, aliud honestas.

PLenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium quæstionum: Sitne boni viri in maxima caritate annonæ, familiam non alere; In utramque partem disputat; sed tamen ad extremum, utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, si in mari jactura facienda sit, equíne pretiosi potius jacturam faciat, * quàm servuli vilis: Hic alio res familiaris, alio ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebítne eam sapiens, si potuerit? Negat, quia sit injurium. Quid dominus navis? eripiétne suum? Minime; non plus, quàm si navigantem in altum ejicere de navi velit, quia sua sit. Quoad enim perventum sit eò, quo sumpta navis est, non domini est navis, sed navigantium. Quid, si in una tabula sint duo naufragi, æquè sapientes? * sibine uterque rapiat, an alter cedat alteri? Cedat verò, sed ei, cujus magis interfit vel suâ vel reipub. causâ vivere. Quid, si hæc paria in utroque? Nullum erit certamen, sed, quasi in sorte, aut * in dimicando victus, alteri cedat alter. Quid, si pater fana expilet, cuniculos agat in ærarium? indicétne id magistratibus filius? Nè fas id quidem est: quia etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstat omnibus officiis? Imo verò: sed ipsi patriæ conducit, pios habere cives in parentes. Quid si tyrannidem aucupare, si patriam prodere conabitur pater? silebítne filius? Imò verò obsecrabit patrem, ne id faciat: si nihil proficiet; accusabit, minabitur etiam: Ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit; patriæ salutem anteponet

* an.

Sumpta, *conducta.*

* *Vetus exemplar,* sibi uter rapiat.

* In micando.

Agere cuniculos, *ut ante, agere fossas.*

ponet saluti patris. Quærit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cum id rescierit, soluturúsne sit eos, si cui debeat, pro bonis: Diogenes ait; Antipater negat, cui potius assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debeátne dicere: Non necesse putat Diogenes; Antipater viri boni existimat. * Hæ sunt quasi controversiæ in jure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendáne vitia: non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili: sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum: alteri dicenda videntur, alteri * non videntur. Si quis aurum vendens, aurichalcum se putat vendere, indicétne ei vir bonus aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denariûm. Perspicuum jam est, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia. Pacta, & promissa sempérne servanda sint, quæ nec vi, nec dolo malo (ut prætores solent dicere) facta sint. Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigerítque ne illo medicamento unquam postea uteretur; si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot pòst inciderit in eundem morbum; nec ab eo, quícum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti; quid faciendum sit: Cùm sit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat injuriæ, vitæ & saluti consulendum est. Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum hæredem faciat, cum ei testamento sestertiûm millies relinquatur, ut antè, quàm hæreditatem adeat, luce palam in foro saltet, idque se facturum promiserit, quod aliter eum hæredem scripturus ille non esset: faciat quod promiserit ille, necne? Promisisse nollem, & id arbitror fuisse gravitatis: sed, quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestiùs mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit, quàm si ceperit: nisi

Fugiens, *quod duraturum non sit.*

* Hæc controversa jura.

* non dicenda.

Aqua intercus, *quæ hydrops, aut hydropisis.*

fortè eam pecuniam in reip. magnum aliquod tempus contulerit ut vel saltare eum, cùm patriæ consulturus sit, turpe non sit. Ac nè illa quidem promissa servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia, quibus illa promiseris. *De Sole & Phaetonte filio.* Sol Phaethonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optâsset: Optavit, ut in currum patris tolleretur: sublâtus est * atque is, antequam constitit, ictu fulminis deflagravit. Quantò melius fuerat in hoc, promissum patris non esse servatum! Quid, quòd Theseus exegit promissum à Neptuno? cui cùm tres optiones Neptunus dedisset, optavit interitum Hyppoliti filii sui, cùm is patri suspectus esset de noverca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. *De Theseo & Neptuno.* Quid Agamemnon? cum devovisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit Iphigeniam, quâ nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. *De Agamemnone, & filia immolata.* Promissum potius non faciendum, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit: Ergò & promissa non facienda nonnunquam neque semper deposita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens: reddere, peccatum sit; non reddere, officium. Quid si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ; reddesne, depositum? Non, credo: Facies enim contra rempub. quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ naturâ honesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta: Facere promissa, stare conventis reddere deposita, commutatâ utilitate, fiunt non honesta. Ac de iis quidem, quæ videntur esse utilitates contra justitiam, simulatione prudentiæ: satis arbitror dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, cùm docebimus ea, quæ videntur esse utilia, neque sunt, quàm sint virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia; itemque de justitia, quæ semper est utilis, disputatum est.

* atq; qua constitit.

De

De Fortitudine.

RElíquæ ſunt duæ partes honeſtatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine & præſtantia cernitur; altera in conformatione, & moderatione continentiæ, & temperantiæ. Utile videbatur Ulyſſi, ut quidam poetæ Tragici prodiderunt: nam apud Homerum, optimum autorem, talis de Ulyſſe nulla ſuſpicio eſt: ſed inſimulant eum tragœdiæ, ſimulatione inſaniæ militiam ſubterfugere voluiſſe. Non honeſtum conſilium. At utile (ut aliquis fortaſſe dixerit, regnare, & Ithacæ vivere otioſè cum parentibus, cum uxore, cum filio. An ullum tu decus in quotidianis periculis & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego verò iſtam contemnendam, & abjiciendam: quoniam, quæ honeſta non ſit, nè utilem quidem eſſe arbitror. Quid enim auditurum putas fuiſſe Ulyſſem, ſi in illa ſimulatione perſeverâſſet? qui cum maximas res geſſerit in bello, tamen hæc audivit ab Ajace:

Cuju' ipſe princeps jurisjurandi fuit,
Quod omnes ſciit is, ſolus neglexit fidem:
Furere aſſimulavit; nè † coiret, inſtitit.
Quod ni Palamedis perſpicax prudentia
Iſtius perſepſet malitioſam audaciam,
Fidei ſacratæ jus perpetuo falleret.

Illi verò non modò cum hoſtibus, verum etiam cum fluctibus (id quod fecit) dimicare melius fuit, quàm deſerere conſentientem Græciam, ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factam, noſtrámque veniamus. M. Atilius Regulus, cùm conſul iterum in Africa ex inſidiis captus eſſet, duce Xantippo Lacedemonio, imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, juratus miſſus eſt ad ſenatum, ut, niſi redditi eſſent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipſe Carthaginem:

Ulyſſes, ne ad Trojam iret, furorē ſimulavit, agrum pronam ſciſſum ſale ſereus. Palamedes odoratus illius aſtutiam, filiū ejus qua ſulcus dutemnendam, & abjiciendam: quoniam, quæ honeſta cendus erat, objecit non ſit, nè utilem quidem eſſe arbitror. Quid enim Uliſſes auditurum putas fuiſſe Ulyſſem, ſi in illa ſimulatione te aratrū perſeverâſſet? qui cum maximas res geſſerit in bello, ſuſpendit, tamen hæc audivit ab Ajace: itaque detecta fraus. Cujus rei memor Uliſſes, poſtea Palamedem falſò criminatus oppreſſit. Ex tragœdia quapiam ſenarii ſunt

† Quo iret.

Is,

Is, cùm Romam veniſſet, utilitatis ſpeciem videbat; ſed eam (ut res declarat) falſam judicavit: quæ erat talis: Manere in patria, eſſe domi ſuæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepiſſet in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere conſularis dignitatis gradum. Quis hæc neget eſſe utilia? Quid cenſes? Magnitudo animi & fortitudo negat. An locupletiores quæris autores? Harum enim eſt virtutum proprium, nil extimeſcere; omnia humana deſpicere; nihil, quod homini accidere poſſit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? In ſenatum venit, mandata expoſuit; ſententiam nè diceret recuſavit; quamdiu jurejurando hoſtium teneretur, non eſſe ſe ſenatorem. Atque illud etiam (O ſtultum hominem, dixerit quiſpiam, & repugnantem utilitati ſuæ!) reddi captivos negavit eſſe utile: illos enim adoleſcentes, & bonos duces eſſe, ſe jam confectum ſenectute. Cujus cum valuiſſet autoritas, captivi retenti ſunt, Ipſe Carthaginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec ſuorum. Neque vero tum ignorabat, ſe ad crudeliſſimum hoſtem, & ad exquiſita ſupplicia proficiſci: ſed jusjurandum conſervandum putabat. Itaque tum cùm vigilando necabatur, erat in meliori cauſa, quàm ſi domi ſenex, captivus, perjurus, conſularis remanſiſſet. At ſtultè, qui non modò non cenſuerit captivos remittendos, verùm etiam diſſuaſerit. Quomodo ſtulte? etiamne ſi reip. conducebat? Poteſt autem quod inutile reip. ſit, id cuiquam civi utile eſſe? Pervertunt homines ea, quæ ſunt fundamenta naturæ, cùm utilitatem ab honeſtate ſejungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eámque rapimur, nec facere aliter ullo modo poſſumus. Nam quis eſt, qui utilia fugiat? aut quis potiùs, qui ea non ſtudioſiſſimè perſequatur? Sed quia nuſquam poſſumus, niſi in laude, decore, honeſtate utilia reperire, propterea il-

là prima & ſumma habemus: utilitatis nomen non tam ſplendidum, quàm neceſſarium ducimus. Quid eſt igitur, dixerit quis, in jurejurando? Num iratum timemus Jovem? At hoc quidem commune eſt omnium philoſophorum, non eorum modo, qui Deum nihil habere ipſum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri, ſed eorum etiam, qui Deum ſemper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec iraſci Dum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plus nocere potuiſſet, quam nocuit ſibi ipſe Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, qui tantam utilitatem præverteret. Anne turpiter faceret? Primùm, *Minima de malis.* Num igitur tantum mali turpitudo iſta habebat, quantum ille cruciatûs? Deinde illud etiam apud * Accium, *Fregiſtine fidem? Neque dedi, neque do infideli cuiquam*; quanquam ab impio rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non ſint; ſic ſe dicere, videri quædam honeſta, quæ non ſint: ut hoc ipſum videtur honeſtum, conſervandi jurisjurandi causâ ad cruciatum revertiſſe; ſed fit non honeſtum, quia, quod per vim hoſtium eſſet actum ratum eſſe non debuit. Addunt etiam, quicquid valde utile ſit, id fieri honeſtum, etiam ſi antea non videretur. Hæc ferè contrà Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Jupiter metuendus, ne iratus noceret: quia neque iraſci ſoler, neq; nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne jusjurandum valet. Sed in jurejurando, non qui metus, ſed quæ vis ſit, debet intelligi. Eſt enim jusjurandum affirmatio religioſa. Quod autem affirmatè, quaſi Deo teſte, promiſeris, id tenendum eſt. Jam enim non ad iram deorum, quæ nulla eſt; ſed ad juſtitiam & ad fidem pertinet. Nam præclare Ennius, *O fides alma, apta pinnis, & jusjurandum Jovis*: Qui igitur jusjurandum.

Minima de malis eligenda.

Ellipſis uſitata in ſermonibus vulgo uſurpatis.

* Attium.

Jusjurandum quid.

Fides in Capitolio Jovi proxima.

dum violat, is Fidem violat: quam in Capitolio vicinam Jovis Opt. Max. (ut in Catonis oratione est) majores nostri esse voluerunt. At enim nè iratus quidem Jupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus. Certe, si nihil malum esset, nisi dolere. Id autem non modò non summum malum, sed nè malum quidem esse, maximâ autoritate philosophi affirmant. Quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulum, nolite, quæso, vituperare. Quem enim locupletiorem quærimus, quàm principem * pop. Ro. qui, retinendi officii causâ cruciatum subierit voluntarium? Nam, quod aiunt *Minima de malis*, id est, ut turpiter potius, quàm calamitosè: An est ullum majus malum turpitudine? Quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa depravatio, & fœditas turpificati animi debet videri? Itaque, nervosius qui ista differunt, solum audent malum dicere id, quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem, *Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam*, idcirco recte à poeta dicitur, quia, cùm tractaretur Atreus, personæ serviendum fuit. Sed si *hoc sibi sumunt, Nullam esse fidem, quæ infideli data sit: videant, ne quæratur latebra perjurio. Est autem jus etiam bellicum, fidesq; jurisjurandi sæpe cum hoste servanda. Quod enim ita juratum est, ut mens deferentis conciperet fieri oportere, id observandum est: quod aliter, id si non feceris, nullum perjurium est. Ut, si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, nè si juratus quidem id non feceris. Nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium. Cum hoc nec fides esse debet, nec jusjurandum commune. Non enim, falsum jurare, pejerare est: sed quod ex animi tui sententia juraveris, sicut verbis concipitur,

Certe *concedentis.*

* Reip.

Nervosius, ut Stoici, remissius, ut Peripatetici.

* Hinc

Justis hostibus pacta præstanda latronibus nihil oportet.

Quid pejerare.

tur, more nostro, id non facere, perjurium est. Scitè enim Euripides :

Juravi linguâ, mentem injuratam gero.

Regulus verò non debuit conditiones pactionésque bellicas & hostiles perturbare perjurio : cum justo enim & legitimo hoste res gerebatur, adversus quem & totum jus feciale, & multa sint jura communia. Quod ni ita essent, nunqam claros viros senatus vinctos hostibus dedidisset. At verò T. Veturius, & Spurius Posthumius, cum iterum consules essent, quia, cum malè pugnatum apud *Caudium esset, legionibus nostris sub jugum missis pacem cum Samnitibus fecerant dediti sunt his : injussu enim populi senatûsque fecerant Eodemque tempore T. Numicius, Q. * Æmilius, qui tum tribuni plebis erant, quod eorum autoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitum repudiaretur. Atque hujus deditionis ipse Posthumius, qui dedebatur, suasor & autor fuit. Quod idem multis annis post C. Mancinus, qui, ut Numantinis, quibuscum sine senatûs autoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam Lucius Furius & Sextus Atilius ex senatusconsulto ferebant : quâ acceptâ, est hostibus deditus. Honestius hic, quàm Q. Pompeius, quo, cum in eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est. Hîc ea, quæ videbatur utilitas, plus valuit, quàm honestas. Apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis autoritate superata est. At non debuit ratum esse, quod erat actum per vim. Quasi vero forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficiscebatur, cum præsertim de captivis dissuasurus esset ? Quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo judicio steterit, sed suscepit causam, ut esset judicium senatûs : cui nisi ipse autor fuisset, captivi profectò Pœnis redditi essent. Ita incolumis in patria Regulus restitisset. Quod quia

In Hyppolito coronato.

Ἡγλῶσσ' ὀμώμοχ', ἡ δ' φρὴν ἀνώμοτος.

*Claudium.

*Mælius.

quia patriæ non utile putavit, idcirco honestum sibi & sentire illa & pati credidit. Nam, quod aiunt, quod valde utile sit, id fieri honestum: imo vero esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum, nec, quia utile honestum est; sed, quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facilè quis dixerit hoc exemplo aut laudibilius aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quod captivos retinendos censuerit. Nam quod rediit, nobis non mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad astringendam fidem jurejurando majores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste devincitur fides: indicant notationes, animadversionésque censorum, qui nulla de re diligentius, quàm de jurejurando judicabant. L. Manlio, Auli filio, cùm dictator fuisset, M. Pomponius tribunus plebis diem dixit, quod is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quòd Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegâsset, & ruri habitare jussisset. Quod cum audivisset adolescens filius, negotium exhiberi patri: accurrisse Romam, & * primâ luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui cùm esset nuntiatum: quod illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo remotísque arbitris, ad se adolescentem jussit venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium distrinxit, juravítque se illum statim interfecturum, nisi jusjurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Juravit hoc terrore coactus Pomponius; rem ad populum detulit; docuit, cur sibi à causa desistere necesse esset; Manlium missum fecit. Tantum temporibus

Quanta antiquitus juris jurandi religio.

Pomponius jusjurandum etiam metu extortum præstandum putavit.

* Cum.

ribus illis jusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem, Gallo, quem ab eo provocatus occiderat, torôque detracto, cognomen invenit: cujus tertio consulatu Latini ad Veserim fusi, & fugati. Magnus vir in primis, & qui * nuper indulgens in patrem, idem * acerbus & severus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conservando jurejurando; sic decem illi, quos post Cannensem pugnam juratos ad senatum misit Annibal, se in castra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captivis impetravissent: si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam Polybius, bonus autor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, novem revertisse à senatu re non impetratâ: unum ex decem qui paulo pòst, quàm egressus erat è castris, rediisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra, liberatum se esse jurejurando interpretabatur: Non recte. Fraus enim adstringit, non dissolvit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas perverse imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille veterator, & callidus, vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: Octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent à Paulo & Varrone consulibus. Eos senatus non censuit redimendos, cum id parvâ pecuniâ fieri potuisset: ut esset insitum militibus nostris, aut vincere, aut emori. Quâ quidem re auditâ, fractum animum Annibalis scripsit idem, quod senatus, populúsque Romanus, rebus afflictis, tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea, quæ videntur utilia, vincuntur. * Acilius autem ille, qui Græcè scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra revertissent, eâdem fraude, ut jurejurando liberarentur, eosque à censoribus, omnibus ignominiis

Torquati cognomen unde.

*Perindulgens.

Indulgens in patrem, quem acerbum in se, sic tamen amavit idem filium securi percussit,

* Acerbe severus.

Atilius.

miniis notatos. Sit jam hujus loci finis. Perſpicuum eſt enim, quæ timido animo, humili, demiſſo fractoque fiant, (quale fuiſſet Reguli factum, ſi aut de captivis, quod ipſi opus eſſe videretur, non quod reipub. cenſuiſſet, aut domi remanere voluiſſet) non eſſe utilia, quia ſunt flagitioſa fœda, turpia.

De Temperantia.

REſtat quarta pars quæ decore, moderatione, modeſtiâ continentiâ, temperantiâ continetur. Poteſt igitur quicquam utile eſſe, quod ſit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Ariſtippo Cyrenaici atque Annicerii philoſophi nominati, omne bonum in voluptate poſuerunt; virtutemque cenſuerunt ob eam rem eſſe laudandam, quod efficiens eſſet voluptatis. Quibus obſoletis, floret Epicurus, ejuſdem fere adjutor auctorque ſententiæ. Cum his, velis equiſque (ut dicitur) ſi honeſtatem tueri ac retinere ſententia eſt, decertandum eſt. Nam ſi non modo utilitas ſed vita omnis beata, corporis firma conſtitutione, ejuſque conſtitutionis ſpe exploratâ (ut à Metrodoro ſcriptum eſt) continetur: certe hæc utilitas & quidem ſumma (ſic enim cenſent) cum honeſtate pugnabat. Nam ubi primùm prudentiæ locus dabitur. An, ut conquirat undique ſuavitates? Quam miſer virtutis famulatus, ſervientis voluptati! Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligenter voluptates? Fac nihil iſto eſſe jucundius: quid cogitari poteſt turpius? Jam, qui dolorem ſummum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ eſt dolorum laborumque contemptio? Quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (ſicut hic dicit) ſatis fortiter de dolore: tamen non id ſpectandum eſt, quid dicat, ſed quid conſentaneum ſit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit,

Cyrenaici, *Epicurei ab Ariſtippo Cyrenaico.*

Annicerii *ab Annicere, qui priorem ſecta emendavit.*

Obſeletis, id eſt, *obſcuratis*

Velis equiſq; *proverbialiter.*

naverit, mala dolore: ut si illum audiam de continentia & temperantia. Dicit ille quidem multa multis locis: sed aquâ hæret, ut aiunt. Nam quî potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? Est enim temperantia libidinum inimica; libidines autem consectatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallidè tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cùm tradunt, rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. Justitia vacillat, vel jacet potiùs, omnesque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus, quàm amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem, utilitatemve referantur. Conferamus igitur in pauca, Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria; sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphontem & Dinomachum judico, qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cùm honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas; aspernatur, repellit. Nec vero finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri & temperari potest. * Sed de hoc hactenus: magna enim res, alio loco pluribus verbis disputata. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam

Aqua hæret. *Proverb.*

* Sed de hoc (magna enim res est) alio loco pluribus.

voluptas habere dicatur, nulla poteſt eſſe ei cum honeſtate conjunctio. Nam, ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortaſſe nonnihil, utilitatis certè nihil habebit.

Peroratio Operis.

HAbes à patre munus, Marce fili, meâ quidem ſententiâ, magnum; ſed perinde erit, ut acceperis: quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hoſpites, erunt recipiendi. Sed ut, ſi ipſe veniſſem Athenas (quod quidem eſſet factum, niſi me è medio curſu clarâ voce patria revocâſſet) aliquando me quoque audires: ſic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea eſt, tribues his, temporis quantum poteris; poteris autem, quantum voles. Cùm verò intellexero, te hoc ſcientiæ genere gaudere: tum & præſens tecum propediem (ut ſpero) &, dum aberis, abſens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibique perſuade, te mihi quidem eſſe chariſſimum: ſed multò fore chariorem, ſi talibus ‡ monumentis præceptiſque lætabere.

‡ *Al. leg.* monitis, *& meliùs.*

Marci Tullii Ciceronis libri tertii
De Officiis

FINIS.

M. T.

M. T. CICERONIS *LÆLIUS,*

Sive de Amicitia Dialogus ad T. Pomponium Atticum.

Præfatio.

QUintus Mucius Scævola augur multa narrare de C. Lælio, ſocero ſuo, memoriter & jucundè ſolebat, nec dubitare illum in omni ſermone appellare ſapientem. Ego autem à patre ita eram deductus ad Scævolam, ſumptâ virili togâ, ut, quoad poſſem, & liceret, à ſenis latere nunquam diſcederem. Itaque multa ab eo prudenter diſputata, multa etiam breviter & commodè dicta, memoriæ mandabam; fierique ſtudebam ejus prudentiâ doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævolam contuli, quem unum noſtræ civitatis & ingenio & † induſtria præſtantiſſimum audeo dicere. Sed de hoc aliàs: nunc redeo ad augurem. Cum ſæpe multa narrare, tum memini, domi in hemicyclo ſedentem (ut ſolebat) cum & ego eſſem unâ, & pauci admodum familiares, in eum ſermonem illum incidere, qui tum fere omnibus erat in ore. Meminiſti enim profecto (ut opinor) Attice, & eo magis, quod P. Sulpicio utebare multùm, cum is tribunus pleb. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat conſul, diſſideret, quicum conjunctiſſimè & amantiſſimè vixerat, quanta hominum eſſet vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cum in eam ipſam mentionem incidiſſet, expoſuit nobis ſermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo ſecum, & cum altero genero C. Fannio, Marci filio, paucis diebus poſt mortem Africani. Cujus diſputa-

Lælius, Scævolæ auguris, & Fannii ſocer.

Toga virilis mores exigebat.

Scævola pontifex

† juſtitia.

Hemicyclus *cathedra in modum medii circuli*

tionis ſententias memoriæ mandavi, quas in hoc libro expoſui meo arbitratu. Quaſi enim ipſos introduxi loquentes, ne *Inquam*, & *inquit*, ſæpius interponeretur. Atque ideo feci, ut tanquam à præſentibus coràm haberi ſermo videretur. Cùm enim ſæpe mecum ageres, Attice, ut de amicitia ſcriberem aliquid; digna mihi res cùm omnium cognitione, tum noſtrâ familiaritate viſa eſt: itaque feci non invitus, ut prodeſſem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone majore, qui eſt ſcriptus ad te de ſenectute, Catonem induxi ſenem diſputantem, quia nulla videbatur aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm ejus, qui & diutiſſimè ſenex fuiſſet, & in ipſa ſenectute præ cæteris floruiſſet: ſic cum accepiſſemus à patribus maximè memorabilem C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem fuiſſe, C. Lælii idonea mihi viſa eſt perſona, quæ de amicitia ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab eo meminiſſet magiſter meus Scævola. Genus autem hoc ſermonum, poſitum in hominum veterum authoritate, & eorum illuſtrium, plus (neſcio quo pacto) videtur habere gravitatis. Itaque ipſe mea legens, ſic afficior interdum, ut Catonem, non me, loqui exiſtimem. Sed, ne tum ad ſenem ſenex de ſenectute, ſic in hoc libro ad amicum amiciſſimus de amicitia ſcripſi. Tum eſt Cato locutus, quo erat nemo fere ſenior temporibus illis, nemo prudentior: Nunc Lælius & ſapiens (ſic enim eſt habitus) & amicitiæ gloriâ excellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me animum parumper avertas, Lælium loqui ipſum putes. C. Fannius & Q. Mucius ad ſocerum veniunt poſt mortem Africani; ab his ſermo oritur: reſpondet Lælius; cujus tota diſputatio eſt de amicitia, quam legens tu ipſe cognoſces. *Fan.* Sunt iſta vera, Læli: nec enim melior vir fuit Africano quiſquam, nec clarior. Sed exiſtimare debes, omnium oculos in te eſſe conjectos: unum te ſapien-

C. Lælii & P. Scipionis familiaritas.

Plus valet gravitatis ſermo poſitus in authoritate veterum & illuſtrium virorum.

sapientem & appellant, & existimant. Tribuebatur hoc modo M. Catoni. Scimus L. * Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem. Sed uterque alio quodam modo: Acilius, quia prudens esse in jure civili putabatur; Cato, quia multarum rerum usum habebat, multaque ejus & in senatu & in foro vel provisa prudenter; vel acta constanter, vel responsa acutè ferebantur; propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. Te autem alio quodam modo dicunt, non solum naturâ, & moribus, verùm etiam studio & doctrinâ esse sapientem: nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem; qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærunt, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanosque casus virtute inferiores putes. Itaque ex me quærunt, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, eoque magis, quod his proximis Nonis, cùm in hortos D. Bruti Auguris, commentandi causâ, (ut assolet) venissemus, tu non affuisti, qui diligentissimè semper illum diem & illud munus solitus esses obire. *Scævola.* Quærunt quidem, C. Læli, multi, ut est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quòd animadverti te dolorem, quem acceperis eùm summi viri, tum amantissimi morte, ferre moderatè, nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ: quòd autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, valetudinem causam, non mœstitiam, fuisse. *Lælius.* Rectè tu quidem, Scævola, & verè. Nec enim ab isto beneficio, quod semper usurpavi cùm valerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut

* Atilium.

Septem Græciæ sapientes.

Socrates Apollinis oraculo sapientissimus judicatus.

ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicè: sed (ut mihi videris) non rectè judicas de Catone. Aut enim nemo (quod quidem magis credo) aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filii tulit? Memineram Paulum, viderem * Caium: sed hi nec comparantur Catoni, maximo, & spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas nè istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit; hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moveri negem; quàm id rectè faciam, viderint sapientes, sed certè mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit, & (ut confirmare possum) nemo certè fuit. Sed non egeo medicina: me ipse consolor, & maximè illo solatio, quòd eo errore careo, quo, amicorum decessu, plerique angi solent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis graviter angi, non amicum, sed seipsum amantis est. Cum illo verò quis neget actum esse præclarè? Nisi enim (quod ille minimè putabat) immortalitatem optare vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? Qui summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuò adolescens incredibili virtute superavit: qui consulatum petiit nunquam, factus est consul bis: primùm, ante tempus; iterum, sibi suo tempore, reipub. pene serò: qui, duabus urbibus eversis, inimicissimis huic imperio, non modò præsentia, verùm etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justitiâ in omnes? Hæc nota sunt vobis. Quàm autem civitati charus fuerit, mœrore funeris indicatum

* Gallum.

Socratem.

Scipionis laus.

Scipionis mors à tota Roma deplorata.

indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? Senectus enim quamvis non sit gravis (ut memini Catonem anno antè, quàm mortuus est, mecum & cum Scipione disserere) tamen aufert eam viriditatem in qua etiam * tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere. Moriendi autem sensum celeritas abstulit: de quo genere mortis difficile dictu est. Quid homines suspicentur, videtis. Hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos lætissimosque viderit, illum diem clarissimum fuisse, cùm senatu dimisso, domum reductus ad vesperam est à patribus conscriptis, à populi Romani sociis, & Latinis, pridie quam excessit è vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur potius, quàm ad inferos perveniisse. Nèque enim assentior iis, qui hæc nuper differere cœperunt, cum corporibus simul animos interire; atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum authoritas valet vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt: quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum qui in hac terra fuerunt, magnamque Græciam (quæ nunc quidem deleta est, tunc florebat) institutis & præceptis suis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus; qui non tum hoc, tum illud, ut in plerisquè, sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, iisque, cum è corpore excessissent, reditum ad cœlum patêre, optimoque & justissimo cuique expeditissimum: quod idem Scipioni videbatur. Qui quidem, quasi præsagiret, perpaucis ante mortem diebus, cùm & Philus & Manlius adessent, & alii plures, tuque etiam, Scævola, mecum venisses, triduum disseruit de republica. Cujus disputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorum:

* nunc.

Quod animæ sit immortalis.

Socratis.

rum: quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cujusque animus in morte facillimè evolet, tanquam è custodia vinculisque corporis: cui censemus cursum ad deos faciliorem fuisse, quam Scipioni? Quocirca mœrere hoc ejus eventu, vereor, nè invidi magis, quàm amici sit. Sin autem illa * vereor, ut idem interitus sit animorum & corporum, nec alius sensus maneat: ut nihil boni est in morte, sic certè nihil mali. Sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum, & nos gaudemus, & hæc civitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (ut supra dixi) actum optimè est; mecum autem incommodiùs: quem fuit æquius, ut prius introieram in vitam, sic prius exire de vita. Sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, ut beatè vixisse videar, quia cum Scipione vixerim: quocum mihi conjuncta cura de republica & de privata fuit, quocum domus, & militia communis; & id, in quo est omnis vis amicitiæ, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaque non tam ista me sapientiæ, quàm modo Fannius commemoravit, fama delectat, falsa præsertim; quàm quòd amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore: idque mihi eò magis est cordi, quod ex omnibus seculis vix tria aut quatuor nominantur paria amicorum. Quo in genere sperare videor Scipionis amicitiam & Lælii notam posteritati fore. *Fan.* Istud quidem Læli, ita necesse est: sed, quoniam amicitiæ mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scævolæ, si, quemadmodum soles de ceteris rebus, cùm ex te quæruntur, sic de amicitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. *Scæ.* Mihi verò pergratum hoc erit: atq; id ipsum cùm tecum agere conarer, Fannius antevertit. Quamobrem utrique nostrùm gratum admodum

* veriora.

Quid sit amicitia.

Ex omnibus seculis vix tria aut quatuor amicorum paria nominantur.

modum feceris, *Læl.* Ego vero non gravarer, ſi mihi ipſe confiderem. Nam & præclara viſa res eſt, & ſumus, ut dixit Fannius, otioſi. Sed quis ego ſum? aut quæ in me eſt facultas? Doctorum eſt illa conſuetudo, eaque Græcorum, ut iis proponatur, de quo diſputent, quamvis ſubito. Magnum opus eſt, egetque exercitatione non parva. Quamobrem, quæ diſputari de amicitia poſſunt, ab eis cenſeo petatis, qui iſta profitentur. Ego vos hortari tantum poſſum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil eſt enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel ſecundas vel adverſas. Sed hoc primùm ſentio, niſi in bonis amicitiam eſſe non poſſe. Neque id ad vivum reſeco, ut illi, qui hæc ſubtilius diſſerunt, fortaſſe verè ſed ad communem utilitatem parùm. Negant enim quenquam virum bonum eſſe, niſi ſapientem. Sit ità ſanè: ſed eam ſapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo eſt conſecutus. Nos autem ea, quæ ſunt in uſu, vitaque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, * ſperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanium, quos ſapientes noſtri majores judicabant, ad iſtorum normam fuiſſe ſapientes. Quare ſibi habeant ſapientiæ nomen, & invidioſum, & obſcurum; concedantq; ut hi boni viri fuerint. Nè id quidem facient: negabunt id, niſi ſapienti, poſſe concedi. Agamus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ita ſe gerunt, ità vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas; nec ſit in eis ulla cupiditas, vel libido; vel audacia; ſintque magnâ conſtantiâ, ut hi fuerunt, quos modò nominavi: hos vîros bonos, ut habiti ſunt, ſic etiam appellandos putemus; qui ſequuntur, quantum homines poſſunt, naturam, optimam rectè vivendi ducem. Sic enim perſpicere mihi videor, ità natos eſſe nos, ut inter omnes eſſet ſocietas quædam: major autem, ut quiſque proximè accederet. Itaque cives

Amicitia omnibus rebus humanis anteponenda.

Amicitia niſi in bonis eſſe non poteſt, declarat autem qui ſint boni.

* ſpectare.

Pingui Minerva *Prov.*

Natura optima rectè vivendi dux.

cives potiores sunt, quàm peregrini; & propinqui quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit, sed ea non satis habet firmitatis. Namq; hoc præstat amicitia propinquitati, quòd ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublatâ enim benevolentîa, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maximè potest, quod ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ità contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum humanarumque rerum, cum benevolentia & charitate, summa consensio. Quâ quidem haud scio an, exceptâ sapientiâ, quicquam melius homini sit à diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. Belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora sunt caduca & incerta, posita non tam in nostris consiliis, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclarè illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit, & continet; nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. Jam virtutem ex consuetudine vitæ, sermonisque nostri interpretemur: nec metiamur eam (ut quidam indocti) verborum magnificentiâ: virosque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, † Caios, Scipiones, Philos: his communis vita contenta est. Eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, ‡ cui potest esse vita vitalis (ut ait Ennius) qui non in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius, quàm haberi, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus

Amicitiæ definitio.

Sine virtute amicitia esse non potest.

† Gallos.

‡ qui potest, *alias*, quis.

fructus

fructus in prosperis rebus, nisi haberes qui illis æquè, ac tu ipse, gauderet? Adversas verò res ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quàm tu, ferret. Denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus ferè singulis: divitiæ, ut utare, opes, ut colare; honores, ut laudere; voluptates, ut gaudeas; valetudo, ut dolore careas; & muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res continet; quoquò te verteris, præstò est; nullo loco excluditur; nunquam intempestiva, nunquam molesta est. Itaq; non aquâ, non igni, non aere (ut aiunt) pluribus locis utimur, quàm amicitiâ. Neque ego nunc de vulgari aut de mediocri, quæ tamen ipsa delectat, & prodest, sed de vera & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res splendidiores facit amicitia, & adversas partiens, communicansque leviores. Cumq; plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bona spe præluceat in posterum, nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verùm enim amicum qui intuetur tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca & absentes adsunt; & egentes abundant; & imbecilles valent; &, quòd difficiliùs dictu est, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria; desiderium prosequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quod si exemeris ex natura rerum benevolentiæ conjunctionem; nec domus ulla, nec urbs stare poterit; nec agri quidem cultus permanebit. Id si minùs intelligitur, quanta vis amicitiæ concordiæq; sit: ex dissentionibus atque ex discordiis percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma civitas est, quæ non odiis atque dissidiis funditus possit everti? Ex quo, quantum boni sit in amicitia, judicari potest. Agrigentinum quidem doctum quendam virum, carminibus Græcis vatici-

Amicitia æque necessaria ac fortia ac clementia.

Omnia sine amicitia corruunt.

vaticinatum ferunt; quæ in rerum natura, totoque mundo constarent, quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & reprobant. Itaque si quando aliquod officium exstitit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis; quis est, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores totâ caveâ nuper, hospites, & amici mei M. Pacuvii fuerunt in nova fabula, cùm, ignorante rege uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret? Stantes plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuisse facturos? Facilè indicabat ipsa natura vim suam; cum homines, quod facere ipsi non possent, id rectè fieri in altero judicarent. Hactenus mihi videor de amicitia, (quid sentirem, potissimè dixisse: si qua præterea sunt (credo autem esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista disputant, quæritote. *Fan.* Nos autem à te potius; quanquam etiam ab istis sæpe quæsivi, & audivi, non invitus equidem: sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. *Scæv.* Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cùm est de republica disputatum, affuisses: qualis tum patronus justitiæ fuit contra accuratam orationem Phili! *Fan.* Facilè id quidem fuit, justitiam justissimo viro defendere. *Scæv.* Quid amicitiam? Nonne facile ei erit, qui ob eam, summâ fide, constantiâ,, justitiâque servatam, maximam gloriam ceperit? *Læl.* Vim hoc quidem est afferre. Quid enim refert, quâ me ratione cogatis? Cogitis certe. Studiis enim generorum, præsertim in re bona, cùm difficile est, tum ne æquum quidem obsistere. Sæpissimè igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem atq; inopiam desideranda sit amicitia; ut in dandis, recipiendisque meritis, quod quisque minus per se

Empedocles, Agrigentinus poeta, dicebat, Omnes res, & mundum totum constare ex amicitia.

M. Pacuvii tragedia de Oreste & Pylade.

se posset, id acciperet ab alio, viciſſimque redderet; an esset hoc quidem proprium amicitiæ; sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset. Amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ coluntur, & obſervantur causâ temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quicquid in ea est, id verum & voluntarium est. Quapropter à natura mihi videtur potiùs, quam ab * imbecillitate, orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in beſtiis quibusdam animadverti potest; quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab iis ita amantur, ut facilè earum sensus appareat. Quod in homine multò est evidentius. Primùm ex ea charitate, quæ est inter natos & parentes; quæ dirimi, nisi deteſtabili scelere, non potest. Deinde, cum similis sensus extitit amoris, si aliquem nacti sumus, cujus cum moribus & natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis & virtutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius virtute, nihil quòd magis alliciat homines ad diligendum, quippe cum propter virtutem & probitatem, eos etiam, quos nunquam vidimus, quodam modo diligimus. Quis est, qui C. Fabricii, M. Curii, cum charitate aliqua & benevolentia, memoriam non usurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquin. Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho & Annibale. Ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus. Alterum, propter crudelitatem ejus, semper hæc civitas oderit. Quod si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel, quod

Antiquior, id est, *nobilior*.

Amicitia à natura potiùs, quam ab imbecillitate orta.

* indigentia.

quod majus est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moveantur, cum eorum, quibuscum usu conjuncti esse possunt, virtutem & bonitatem perspicere videantur? Quanquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adjunctâ: quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit benevolentiæ magnitudo: quam siqui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quam quisque assequatur, quod desideret; humilem sanè relinquunt, & minimè generosum, ut ità dicam, ortum amicitiæ, quam ex inopia atque indigentia natam volunt. Quod si ita esset, ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus: quod longè secùs est. Ut enim quisque sibi plurimum confidit, & ut quisque maximè virtute & sapientiâ sic munitus est, ut nullo egeat, suaque omnia in seipso posita judicet; ità in amicitiis expetendis colendisque maximè excellit. Quid enim? Africanus erat indigens mei? Minimè hercle. Ac ne ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortasse nonnullâ, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quanquam utilitates multæ & magnæ consecutæ sunt; non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ. Ut enim benefici liberalesque sumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium fœneramur, sed naturâ propensi ad liberalitatem sumus) sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed, quòd omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longe dissentimus. Nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam. Quamobrem

Aliàs, ut quisque minimum valetudinis in se.

Non esse fœnerandum beneficium.

Amicitia non spe mercedis, sed ex fructu amoris expetenda est.

rem hoc quidem ab hoc sermone removeamus; ipsi autem intelligamus, â natura gigni sensum diligendi, & benevolentiæ charitatem, factâ significatione probitatis. Quam qui appetiverunt, applicant sese, & propiùs admovent, ut & usu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; sintque pares in amore, & æquales, propensioresque ad bene merendum, quam ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capiuntur, & erit ejus ortus à natura, quàm ab imbecillitate, & gravior, & verior. Nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiæ videtis, nisi quid adhuc fortè vultis. *Fan.* Tu verò perge Læli: pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. *Scæv.* Rectè tu quidem: quamobrem audiamus.

Sicut natura mutari non potest; ità amicitia, quæ à natura est, perpetuo durat.

Lælius.

AUdite verò optimi viri ea, quæ sæpissime inter me & Scipionem de amicitia disserebantur: quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere. Nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe; vel ut de repub. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, alias adversis rebus, aliàs ætate ingravescente. Atque earum rerum exemplum similitudine capiebat ineuntis ætatis: quòd summi puerorum amores sæpe unà cum prætexta † & toga deponerentur. Sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione, ‡ vel luxuriæ, vel conditionis, vel commodi alicujus quòd idem adipisci uterq; non posset. Quod si qui longius in amicitia provecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem inci-

Nihil difficilius. quàm amicitiam usq; ad extremum vitæ diem permanere.

† sumpta toga.

‡ vel luxuriæ conditionis, vel &c.

Nulla major pestis in amicitia quam pecuniæ cupiditas.

incidissent. Pestem enim majorem esse nullam in amicitiis, quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem; in optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse. Magna etiam dissidia, & plerumq; justa nasci, cum aliquid ab amicis quod rectum non esset, postularetur; ut aut libidinis ministri, aut adjutores essent ad injuriam. Quod qui recusarent, quamvis honestè id facerent, jus tamen amicitiæ deserere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsâ profiteri omnia se amici causâ esse facturos: eorum querela inveterata, non modò familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni maxima atque sempiterna. Hæc ità multa, quasi fata, impendere amicitiis, ut omnia subterfugere non modò sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi videri. Quamobrem id primum videamus, si placet quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? Num * Buscelinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium juvare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum, rempub. vexantem, à Q. Tuberone, æqualibusque amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus, hospes familiæ vestræ, Scævola, cùm ad me, qui aderam † cum Lænate & Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venisset; hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quod tanti Tib. Gracchum fecisset, ut, quicquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego, Etiamne, inquam si te in capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem: sed, si voluisset, paruissem. Videtis quam nefaria vox: & hercle ita fecit, vel plus etiam, quàm dixit. Non enim paruit ille Tiberii Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque hac amentia,

Quatenus amor in amicitia progredi debeat.

* Viscellinum.

† Lænati.

Deprecari, id est, *à se crimen removere.*

Nefaria vox C. Blossii.

quæsti-

quæstione novâ perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas reipublicæ graves justásque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causâ peccaveris. Nam, cùm conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute dececeris. Quod si rectum statuerimus, vel concedere amicis quicquid velint, vel impetrare ab amicis quicquid velimus, perfecta quidem sapientia * si simus, nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt. Vidimus * Paulum Emilium, C. Luscinio famisiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis unà consula, & collegas in censura tum etiam cum iis & inter se conjunctissimos fuisse M. Curium, & T. Coruncanium, memoriæ * traditum est. Igitur * proditū nè suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra rempub. esset: nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetraturum non fuisse; cùm illi sanctissimi viri fuerint. Æquè autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tiberium Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minime tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus * inimicus. * hostis.

Nulla est excusatio peccati si amici causa peccaveris.

* sumus si nihil:

* Papum.

HÆc igitur prima lex in amicitia sanciatur, ut neq; rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est, & minimè accipienda, cùm in cæteris peccatis, tum si quis contra rempub. se amici causa feciisse fateatur. Etenim eo loco Fanni & Scævola locati sumus, ut nos longè prospicere oporteat futuros casus reipub. Deflexit enim jam aliquantulum de spatio, curriculóque consuetudo majorum

Prima lex in amicitia, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati.

jorum. Tib.Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Nunquid simile pop. Rom. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui, quid in P. Scipionem Nasicā effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem * quoq; quem modo posuimus, propter recentem pœnam Tib.Gracchi sustinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu quid expectem, non libet augurari. Serpit enim deinde res, quæ proclivis ad perniciem, cum semel cœpit, labitur. Videtis in tabella jam antè, quanta sit facta labes, primo Gabiniâ lege; biennio autē pòst, Cassiâ. Videre jam videor pop.Rom. à senatu disjunctum, multitudinisq; arbitrio res maximas agi. Plures enim discent, quemadmodū hæc fiant, quàm quemadmodū his resistatur. Quorsum hæc? Quia sine sociis nemo quicquàm tale conatur. Præcipiendū est igitur bonis, ut si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, nè existiment ità se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in rempub. peccantibus non discedant. Improbis autē pœna statuenda est; nec minor verò iis, qui secuti erunt alterum, quàm iis qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui, cùm imperator bello Persico servitute Græciā liberasset, proptérq; invidiā in exiliū missus esset, ingratè patriæ * injuriā non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx annis antè apud nos fecerat Cariolanus. His adjutor contra patriam inventus est nemo; itaq; mortem sibi uterq; consciv it. Quare talis improborum consensio, non modò excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potiùs omni supplicio vindicanda: ut nè quis sibi concessum putet, amicum bellum patriæ inferentem sequi. Quod quidem ut res cœpit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis resp. post mortem meam futura sit, quàm qualis hodie sit.

* quoquo modo potuimus.

* *aliàs*, invidiam.

Hæc

HÆc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causâ honesta faciamus: neq; expectemus quidem, dum rogemur; sed studium semper adsit, cunctatio absit; consilium verò dare gaudeamus liberé. Plurimùm in amicitia amicorū bene suadentiùm valeat autoritas: eáque adhibeatur ad monendum non modò aperte, sed etiam acriter, si res poscet; & autoritati adhibitæ pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes fuisse habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam (sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutis) Partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit, unum solicitum esse pro pluribus: Satis superque esse sibi suarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari molestum esse: Cōmodissimum esse, quàm laxissimas habenas habere amicitiæ, quas vel adducas, cùm velis, vel remittas. Caput enim esse ad beate vivendum securitatem; quâ frui non possit animus, si tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multò inhumaniùs; (quem locum breviter perstrinxi paulò ante) Præsidii, adjumentique causâ, non benevolentiæ, neque charitatis, amicitias esse expetendas. Itáque, ut quisquis minimum firmitatis habeat, minimúmque virium, ità amicitias appetere maximé. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quam viri; & inopes, quam opulenti? & calamitosi, quam ii qui putantur beati. O præclaram sapientiam? Solem enim e mundo tollere videntur, qui amicitiam e vita tollunt: quâ â diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. Quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed re ipsâ multis locis repudianda est. Neque enim est consentaneum, ullam honestam rem, actionémve, ne solicitus sis, aut non suscipere, aut susceptā deponere. Quòd si curā fugimus, virtus fugienda est, quæ

Honesta ab amicis petenda; non nisi honesta amicorum causâ facienda.

Solem è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt.

necesse est, cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atq; oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaq; videas rebus injustis justos maxime dolere, imbecillibus, fortes, flagitiosis modestos. Ergò hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor (qui profectò cadit, nisi ex ejus animo extirpatam humanitatem arbitremur) quæ causa est, * ut amicitiam funditus tollamus e vita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter pecudem & hominem, sed inter hominem & saxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram, & quasi ferream esse volunt: quæ quidem est tum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atq; tractabilis, ut & bonis amicis quasi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quāobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantùm valet, ut tollat e vita amicitiam: non plùs, quàm ut virtutes, quia nonnullas curas & molestias afferunt, repudientur. Cùm autem contrahat virtus amicitiam (ut supra dixi) si qua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adjungat: id cùm contingit, amor ibi exoriatur necesse est. Quid enim tam absurdum, quam delectari multis in inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut vestitu cultúque corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (ut ità dicam) redamare possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione benevolentiæ, nihil vicissitudine studiorū officiorúmq; jucundius. Quod si etiam illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullā tam alliciat, & tam attrahat, quàm ad amicitiam similitudo: concedatur profectò verum esse, ut bonos boni diligant, adsciscántque sibi quasi pro-

Proprium animi bene constituti.

* cur.

Stoici.

Morum similitudo amicitiam contrahit: Ὅμοιον ὁμοίῳ φίλον.

propinquitate conjunctos, atque naturâ: nil est enim appetentius simílium sui, nihil rapacius, quàm natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scævola, constat (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse: qui est amicitiæ fons, à natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana virtus, neque immanis, néque superba; quæ etiam populos universos tueri, eísque optime consulere soleat: quod non faceret profecto, si à charitate vulgi abhorreret. Atqui etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causa fingunt amicitias, amabiliſſimum nodum amicitiæ tollere. Non enim tam utilitas, parta per amicum, quàm amici amor ipse delectat: túmque illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum amore & studio est profectum. Tantúmque abest, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus, & copiis, maximéque virtute præditi, in qua plurimum est præsidii, minime alterius indigeant, liberaliſſimi sint, & beneficentiſſimi. Atque haud scio, an nê opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam operâ nostrâ nec domi, nec militiæ Scipio eguisset: Non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiã consequuta est. Non ergò erunt homines divitiis affluentes, audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est (proh deûm fidem atque hominum!) qui velit, ut neque diligat quenquam, nec ipse ab ulla diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est tyrannorum vita; nimirum in qua nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis benevolentiæ potest esse fiducia; omnia semper suspecta atque solicita sunt; nullus locus est amicitiæ. Quis enim aut eum diligat, quem

Tyrannorũ vita qualis.

quem metuit, aut eum, à quo se metui putat? Coluntur tamen simulatione amicitiæ duntaxat ad tempus: quòd si fortè (ut fit plerunque) ceciderint; tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum, Quód Tarquinium dixisse ferunt tum, cùm exul esset. Se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quósque infidos, cùm jam neutris gratiam referre posset. Quanquam miror, in illa superbia & importunitate, si quenquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores, veros amicos parare non potuêre: sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solùm ipsa fortuna cœca est, sed eos etiam plerunque efficit cœcos quos complexa est. Itaque illi efferuntur fastidio fere, & contumaciâ: neque quicquam insipiente fortunato intolerabilius * dari potest. Atque hoc quidem videre licet, eos qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, sperniq; ab iis veteres amicitias, & * indulgeri novis. Quid autem stultius quàm,* ut plurimùm copiis, facultatibus, opibus possint, cætera parare, quæ parant, pecuniam, equos, famulos, vestes egregias, vasa pretiosa; amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ (ut ità dicam) supellectilem? Etenim cætera cùm parant, cui parent nesciunt, nec cujus causâ laborent. Ejus enim est istorum † quicquid est, qui vincit viribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa possessio ut, etiamsi illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis non possit esse jucunda. Sed hæc hactenus. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi termini deligendi. De quibus tres video sententias ferri, quarum nullam probo: Unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos; Alteram, ut nostra in amicos benevolentia illorum erga nos benevolentiæ pariter æqualiterque respondeat:

In adversis cognoscuntur amici.

Fortuna cæca.

Insipiente fortunato nihil intolerabilius.

* fieri.

* indulgere

* cum.

Melius laudabiliúsque est amicos, quàm divitias parare.

† quodque

Quid sit: in an. cit a fines.

deat: Tertiam, ut, quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarū nulli prorsus assentior. Nec enim illa prima vera est, ut quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quàm multa enim, quæ nostrâ causâ nunquam faceremus, facimus causâ amicorum! precari ab indigno, supplicare, tum acerbius in aliquem invehi, insectarique vehementius: quæ in nostris rebus non satis honestè, in amicorum fiunt honestissimè. Multæ quoq; res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, ut iis amici potiùs, quam ipsi, fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exiguè & exiliter ad calculos revocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorū, & datorum. Ditior mihi & affluentior videtur esse vera amicitia: nec observare strictè, né plus reddat, quam acciperit. Neque enim verendum est, nè quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut nè plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius vero ille finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior. Non est igitur amici, talem esse in eum qualis ille in se est: sed * potius initi, & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducátque in spem cogitationémque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ constituendus est, si priùs, quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quam ejus, qui dixisset, Ità amare oportere, ut si aliquando esset osurus. Nec verò se adduci posse, ut hoc (quemadmodum putaretur) à Biante dictum esse crederet, qui sapiens habitus esset unus è septem: sed impuri cujusdam, & ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quonam enim modo

* Potius debet enim.

Οὐ δεῖ φιλεῖν ὡς μισήσοντα, ἀλλὰ μᾶλλον μισεῖν ὡς φιλήσοντα, Arist. *Rhet.*

modo quisnam amicus ejus esse poterit, cujus se putabit inimicum, esse posse? Quin etiam necesse erit cupere, & optare, ut quam sæpissime peccet amicus, quo plures det sibi tanquam ansas ad reprehendendum. Rursum autem rectè factis, commodisque amicorum necesse erit angi, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum, cujuscunque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, ut ne quando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus. Quin etiam si minus felices in deligendo fuissemus; ferendum id Scipio potius, quam inimicitiarum tempus cogitandum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut cùm emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, & voluntatum sine ulla exceptione cummunitas: ut etiam, siqua fortuna acciderit, ut minus justæ amicorum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum aut de capite agatur, aut famâ, declinandum sit de via, modò ne summa turpitudo sequatur. Est enim, quatenus amicitiæ dari venia possit. Nec vero negligenda est fama: nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium; quàm blanditiis & assentationibus colligere turpe est. Virtus, quam sequitur charitas, minime repudianda est. Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem, cujus omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quod in omnibus rebus homines diligentiores essent: capras & oves quot quisque haberet, dicere posse; amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parandis curam adhibere; in amicis eligendis negligentes esse; nec habere quasi signa quædam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes eligendi: cujus generis est magna penuria;

Quousque amicitia producenda sit.

ria; & judicare difficile est sanè, nisi expertum. Experiendū autem est in ipsa amicitia: ità præcurrit amicitia judicium, tollitq; experiendi potestatem. Est igitur prudentis sustinere, ut || cursum sic impetū benevolentiæ, quo utamur, quasi || aquis tentatis, sic amicitiis, aliquâ parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parva pecunia perspiciuntur, quàm sint leves: quidam autem quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna. Si verò erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ sordidum existiment: ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitiæ non anteponat; ut, cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera † vis amicitiæ, non multò, illa malint? Imbecilla enim † natura est ad contemnendam potentiam: quam etiamsi, neglectâ amicitia, consecuti sunt, excusatum iri se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiæ difficillimè reperiuntur in iis, qui in honoribus, réque publica versantur. Ubi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? (hæc ut omittam) quam graves, quam difficiles plerisque videntur calamitatum societates! ad quas, non est facile inventus, qui descendat. Quanquam Ennius recte.

Difficile est amicum fidum & constantem invenire.

|| Currum.

|| Equis temperatis.

† Jus.

|| *Alias*, humana natura.

Amicus certus in re incerta cernitur.

Graves plerisque videntur calamitatum societates.

Tamen hæc duo lævitatis & infirmitatis plerosque convincunt: aut si in bonis rebus contemnunt amicos, aut si in malis deserunt. Qui igitur utraq; in re gravem constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime raro hominum genere judicare debemus, & pene divino. Firmamentum autem stabilitatis constantiæque ejus, quàm in amicitia quærimus fides est. Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem præterea & communem, & consentientem, † & qui rebus iisdem moveatur, eligi

Fides, stabilis amicitiæ fundamentum.

† *Alias*, id est, qui rebus.

ligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neq; enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortuosum: neque verò, qui non iisdem rebus moveatur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendum eôdem est, ut nè criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat † illatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, constantiam. Ità fit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia. Primum, nè quid fictum sit, néve simulatum: Aperte enim vel odisse magis † ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam. Deinde, non solum ab aliquo illatas criminationes repellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas quædam oportet sermonum, atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiæ. Tristitia autem, & in omni re severitas absit. Habet illa quidem gravitatem, sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilitatémque proclivior. Exstit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis? Nunquaudo amici novi, non indigni amicitiâ, veteribus sint anteponendi; ut equis vetulis, teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio. Non enim amicitearum esse debent, ficut aliarum rerum, satietates. Veterrimæ quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissimæ: verúmque illud est, quod vulgò dicitur: Multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiæ munus expletum sit. Novitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conservanda est: Maxima est enim vis vetustatis & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cujus modò mentio-

† Oblatis.

† Ingenui

Tristitia & severitas abesse debent ab amicitia.

Novi amici non sunt veteribus anteponendi

Notandum proverbum.

mentionem feci) ſi nulla res impediat, nemo eſt, qui non eo, quo conſuevit, libentius utatur, quam intrectato & novo. Nec modò in hoc, quod eſt animal, ſed in iis etiam, quæ ſant inanimata, conſuetudo valet: cum locis etiam ipſis montuoſis delectemur, & ſylveſtribus, in quibus diutius commorati ſumus. Sed maximum eſt in amicitia, Superiorem parem eſſe inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam ſunt: qualis erat Scipionis, in noſtro (ut ità dicam) grege. Nunquam ſe ille Philo, nunquam † Rutilio, nunquam Mummio ante poſuit, nunquam inferioris ordinis amicis: Q. verò Maximum fratrem, egregium virum, omnino ſibi nequaquam parem, quòd is anteibat ætate, tanquam ſuperiorem colebat; ſuóſq; omnes per ſe eſſe poſſe ampliores volebat. Quod faciendum, imitandúmque eſt omnibus; ut, ſi quam præſtantiam virtutis, ingenii, fortunæ conſecuti ſunt, impertiant eam ſuis, communicéntque cum proximis: ut, ſi parentibus nati ſint humilibus, ſi propinquos habeant imbeciliores vel animo, vel fortunâ, eorum augeant opes, eíſque honori ſint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam ſtirpis & generis, in famulatu fuerint cùm cogniti ſunt, & aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen charitatem in paſtores, quos patres ſuos multos annos eſſe duxeruut. Quod quidem eſt multò profectò magis in veris patribus certíſque faciendum. Fructus enim ingenii, & virtutis, omníſque præſtantiæ tum maxime capitur, cùm in proximū quemq; confertur. Ut igitur ii, qui ſunt in amicitiæ conjunctioníſque neceſſitudine ſuperiores, exæquare ſe cum inferioribus debent: ſic inferiores dolere non debent, ſe à ſuis amicis aut ingenio, aut fortunâ, aut dignitate ſuperari. Quorum pleríque aut queruntur ſemper aliquid, aut etiā exprobrant: eóque magis, ſi aliquid habere ſe putat, quod officioſe,

† Rupilio.

Superior ætate, colendus eſt.

Meminisse debet is, in quem collatū est beneficium, non commemorare, qui contulit.

Κάριν λαβὼν μέμνησο· δὸς δ' ὲπιλάθου. *Proverb.*

† Rupilium.

† Lælium

Amicitiæ ætate provectâ judicandæ sunt.

Dispares mores disparia studia sequuntur.

ficioſe aut amicè, & cum labore ſuo aliquo factum queant dicere. Odioſum ſanè genus hominum, officia exprobrantium: que meminiſſe debet is, in quem collata ſunt; non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut ii, qui ſuperiores ſunt, ſubmittere ſe debent in amicitia: ſic quodammodo inferiores extollere. Sunt enim quidam, qui moleſtas amicitias faciunt, cum ipſe ſe contemni putant: quod non ferè contingit niſi iis, qui etiam contemnendos ſe arbitrantur: qui hac opinione non modò verbis, ſed etiam opere levandi ſunt. Tantum autem cuique tribuendum eſt primùm, quantū ipſe efficere poſſis: deinde etiam, quantum ille, quem diligas, atq; adjuves, poſſit ſuſtinere. Non enim tu poſſis (quantumvis licèt excellas) omnes tuos ad honores ampliſſimos perducere: ut Scipio P. † Rutilium potuit conſulem efficere, fratrem ejus † Lucicium non potuit. Quod ſi etiam poſſis quidvis deferre ad alterum, vivendū eſt tamen, quid ille poſſit ſuſtinere. Omnino amicitiæ, corroboratis jam confirmatiſque & ingeniis, & ætatibus, judicandæ ſunt. Nec, ſiqui ineunte ætate venandi, aut pilæ ſtudioſi fuerint, eos habere neceſſarios oportet, quos tum eodem ſtudio præditos dilexerunt. Iſto enim modo nutrices & pædagogi jure vetuſtatis plurimum benevolentiæ poſtulabunt: qui negligendi quidem non ſunt, ſed alio quodam modo colendi. Aliter enim amicitiæ ſtabiles permanere non poſſunt. Diſpares enim mores diſparia ſtudia ſequuntur, quorū diſſimilitudo diſſociat amicitias: nec ob aliā cauſa ullā boni improbis, improbi bons amici eſſe non poſſunt, niſi, quòd tanta eſt inter eos, quanta maxima poteſt eſſe morum ſtudiorúmque diſtantia. Rectè etiam præcipi poteſt in amicitiis, nè quis intemperatā quadam benevolentiā (quod perſæpe fit) impediat magnas utilitates amicorum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam Neop-

Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impedientem, audire voluisset. Et sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quòd desideriū non facile ferat, is & infirmus est, mollísq; naturâ, & ob eam ipsa causam in amicitia parùm justus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, quid patiare à te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitiis dimittendis nonnunquam necessaria. Jam enim à sapientum familiaribus, ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiæ sunt remissione usûs elevandæ, & (ut Catonem dicere audivi) dissuendæ magis quam discindendæ sunt: nisi quædam admodum intolerabilis injuria exarserit; ut neq; rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio, disjunctióque facienda sit. Sin autem morum aut studiorum commutatio quædam (ut fieri solet) facta erit, aut in republicæ partibus dissensio interceserit: loquor enim, ut paulò ante dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitiis) cavendum erit, ne non solum amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ videantur. Nihil enim turpius, quam cum eo bellum gerere, quîcum familiariter vixeris. Ab amicitia *Q.* Pompeii meo nomine se removerat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in rep. alienatus est à collega nostro Metello. Utrumq; egit graviter, autoritate, & offensione animi non acerbâ. Quamobrem primùm danda opera est, ne qua amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid evenerit, ut extinctæ potiùs amicitiæ, quàm oppressæ esse videantur. Cavendum verò est, ne etiam in graves inimicitias con-

Neoptolemus. Lycomedes.

Considerandum est quid ab amicis petatur, quid nos petamus.

Dissuendæ magis, quam discindendæ.

convertant se amicitiæ, è quibus jurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. Quæ tamen si tolerabiles erunt, ferendæ sunt: & hic honos veteri amicitiæ tribuendus est, ut in culpa sit qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio est, atq; una provisio, ut ne nimis citò diligere incipiamus, névę indignos. Digni autem sunt amicitiâ, quibus in ipsis inest causa cur diligantur. Rarum istud genus (& quidē omnia præclara rara) nec quicquam difficilius, quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed plerique; neque in rebus humanis quicquā bonum nōrunt, nisi quod fructuosum: & amicos, tanquam pecudes, eos potissimùm diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrimâ illâ & maxime naturali carent amicitiâ, per se, & propter se expetendâ: nec ipsi sibi exemplo sunt hæc vis amicitiæ qualis & quanta sit. Ipse enim se quisq; diligit, non ut aliquam à se ipse mercedē exigat charitatis suæ, sed quòd per se sibi quisq; charus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus numquam reperietur. Est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quod si hoc apparet in bestiis volucribus, agrestibus, natantibus, cicuribus, feris; primùm, ut se ipsæ diligant: (id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde, ut requirant atq; appetant, ad quas se applicent, ejusdem generis animantes: idque faciunt, cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani: quanto id magis in † homine fit naturâ, qui & se ipse diligit, & alterum acquirit cujus animū ità cum suo commisceat, ut efficiat pene unum ex duobus? Sed plerique perverse, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem, primùm ipsum esse verum bonum,

Fide, sed cui vide.

Βραδέως μὲν φίλος γίνε καὶ τὰ ἑξῆς, Isocrat.

Amicus alter idem.

†Hominis sit natura.

Arist. de fin. Amicitiam, μίαν ψυχὴν δυοῖν σωμάτοιν εἶναι φασιν. Hinc.

Ovid. de Pyl. & Oreſt. Qui duo corporibus, mentibus unus erant.

num, tum alterum ſimilem ſui quærere. In talibus ea, quam jamdudum tractamus, ſtabilitas amicitiæ confirmari poteſt, cùm homines benevolentiâ conjuncti, primùm cupiditatibus iis, quibus cæteri ſerviunt, imperabunt: deinde æquitate juſtitiáq; gaudebunt, omniáq; alter pro altero ſuſcipiet; neq; quicquam unquam niſi honeſtum & rectum, alter ab altero poſtulabit; neq; ſolùm colent ſe ínter ſe, ac diligent, ſed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentū amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in iis pernicioſus eſt error, qui exiſtimant libidinum peccatorúmque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adjutrix à natura data eſt, non vitiorum comes: ut quoniam ſolitaria non poſſet virtus ad ea, quæ ſumma ſunt pervenire, conjuncta & † ſociata cum altera perveniret: quæ ſi quos inter ſocietas aut eſt, aut fuit, aut futura eſt, eorum eſt habendus ad ſummum naturæ bonū optimus beatiſſimúſq; comitatus. Hæc eſt, inquam, ſocietas, in qua omnia inſunt, quæ putant homines expetenda, honeſtas, gloria, tranquillitas animi, atq; jucunditas: ut, cùm hæc adſint, beata vita ſit, & ſine his eſſe non poſſit. Quod cùm optimum maximúmq; ſit, ſi id volumus adipiſci, virtuti opera danda eſt, ſine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam conſequi poſſumus. Eâ verò neglectâ, qui ſe amicos habere arbitrantur, tum ſe deniq; erráſſe ſentiunt, cùm eos gravis aliquis caſus experiri cogit. Quocirca (dicendum eſt enim ſæpius) cùm judicaveris, diligere oportet; non cùm dilexeris, judicare. Sed, cum multis in rebus negligentiâ plectimur, tum maximè in amicis & deligendis, & colendis. Præpoſteris enim utimur conſiliis, & acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicati ultro & citro, vel uſu diuturno, vel etiam officiis, repentè in medio curſu amicitias, exortâ aliquâ offenſione

Nihil præter honeſtū & rectum ab amicis pretendum eſt.

Non debet verecundia ab amicitia abeſſe.

† Conſociata.

Apothegma Judicandū eſt prius, quàm diligamus.

Actum agere, *Proverb.*

sione, dirumpimus. Quò etiam magis vituperanda est rei maxime necessariæ tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt: quanquam a multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque ostentatio esse dicitur. Multi divitias despiciunt, quos parva contentos tenuis victus cultúsque delectat: honores vero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius esse, nihil levius existiment! Itemque cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad remp. se contulerunt, & ii, qui rerum cognitione doctrinaque delectantur, & ii qui suum negotium gerunt otiosi: postremò ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modò velint aliqua ex parte liberaliter vivere. Serpit enim nescio quo modo per omnium vitam amicitia: nec ullam ætatis degendæ rationē patitur esse expertem sui. Quinetiam, si quis asperitate eâ est, & immanitate naturæ, ut congressus & societatem hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitatis suæ. Atq; hoc maximè judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in solitudine uspiam collocaret; atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatē eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum igitur illud est quod a Tarentino Archyta (ut opinor) dici solitum, nostros senes commemorare audivi, ab aliis senibus auditum: Si quis cœlum ascendisset, naturamque

Timon Athenienſis, Anthropomiſus.

ramq; mundi & pulchritudinem syderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei fore: quæ jucundissima fuisset, si aliquem, cui narraret, habuisset. Sic natura solitarium nihil amat: semperque ad aliquod tanquam adminiculum annititur, quod in amicissimo quoque dulcissimum est. Sed cum tot signis eadem natura declaret, quid velit, ac quærat, quid desideret: obsurdescimus tamen nescio quomodo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Est enim varius & multiplex usus amicitiæ, multæq; causæ suspicionū, offensionumq; dantur, quas tum evitare, tum elevare, tum ferre sapientis est. Una illa sublevanda offensio est, ut & * veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici sæpe sunt, & objurgandi: & hæc accipienda amicè, cùm benevolè fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit; *Obsequium amicos, veritas odium parit.* Molesta veritas est, si quidē ex ea nascitur odiū, quod est venenum amicitiæ: sed obsequium multò molestius, quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudē obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio & diligentia est: primùm, ut monitio acerbitate, deinde objurgatio contumeliâ careat. In obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter utimur) comitas adsit: assentatio vitiorum adjutrix procul amoveatur, quæ non modò amico, sed ne libero quidem digna est. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures clausæ veritati sunt, ut ab amico verum audire nequeat, hujus salus desperanda est. Scitum est enim illud Catonis, Multo melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpe dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quod ii scilicet, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere,

Natura nihil solitarium amat.

* utilitas.

An verum sit Terentianum illud, Obsequium amicos veritas odium parit,

Fugienda est assentatio.

Audienda est veritas.

pere, non capiunt: eam capiunt, quâ debent carere. Peccâsse enim se, non anguntur; objurgari, molestè ferunt, quod contrà oportebat; delicto dolore, objurgatione gaudere. Ut igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitiæ; & alterum liberè facere, non asperè; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitiis pestem esse majorem, quàm adulationem, blanditias, assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum atque falsorum, ad || voluptatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cùm autem omnium rerum simulatio est vitiosa, (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiæ repugnat maximè: delet enim veritatem, sine qua nomen amicitiæ valere non potest. Nam cùm amicitiæ vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus; qui id fieri poterit, si ne in uno quidem unus animus erit, idémq; semper, sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam fluxum, tam devium, quàm animus ejus, qui ad alterius non modò sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur? *Negat quis? nego: ait? aio. Postremò imperavi egomet mihi, omnia assentari*, ut ait idem Terentius; sed ille sub Gnathonis persona: quod amici genus adhibere, omnino levitatis est. Multi autem Gnathonum similes cùm sint loco, fortunâ, famâ superiores: horum est assentatio molesta, cùm ad vanitatem accessit autoritas. Secerni autem blandus amicus, à vero, & internosci tam potest adhibitâ diligentiâ, quam omnia fucata & simulata à sinceris atque veris. Concio quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid interfit inter popularem, id est assentatorem & levè civem, & inter constantem, severum & gravem. Quibus blanditiis C. Papyrius consul nuper inluebat in aures conciones, cùm ferret legem de tribunis

Assentatio amicitiæ pestis.

Amicitia unum quasi animum ex pluribus facit.

Papyrius consul blanditiis in aures concionis influebat.

pleb.

pleb. reficiendis? Dissuasimus nos, Sed nihil de me, de Scipione dicam libentiùs. Quanta illi (Dii immortales) fuit gravitas! quanta in oratione majestas! ut facile ducem populi Rom. non comitem diceres; sed assuistis, & est in manibus oratio. Itaq; lex popularis suffragiis populi repudiata est, atque (ut ad me redeam) meministis Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino consulibus, quàm popularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi || videbatur: cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atq; is primùm instituit in forum || versibus agere cum populo. Tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facilè vincebat. Atque id actum est prætore me, quinquennio antequam consul sum factus. Itaque re magis, quàm auctoritate, causa illa defensa est. Quòd si in scena, id est, in concione, in qua rebus fictis & umbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modò id patefactum & illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua nisi (ut dicitur) || apertum pectus videas, tuúmq; cognoras, nihil fidum, nihil exploratum habeas: nè amare quidem, aut amari possis, cùm, id quàm verè fiat, ignores. Quánquam ista assentatio, quamvis periculosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque eâ delectatur. Ità fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maximè qui ipse sibi assentetur, & se maximè ipse delectet. Omnino est amans sui virtus: optimè enim se ipsa novit, quámque amabilis sit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Virtute enim ipsâ non tam multi prædili sunt, quam videri volunt. Hos delectat assentatio: his fictus ad eorum || voluntatem sermo cùm adhibetur, orationem illam vanam, testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cum alter verum

|| jubebatur.

|| versus.

Veritas in scena valet multò magis in amicitia.

|| apertum amici pectus.

Assentationem amat, qui ipse sibi assentatur.

|| voluptatem.

rum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi. *Magnas verò agere gratias, Thaïs mihi?* Satis erat respondere, Magnas: *Ingentes*, inquit. Semper auget assentatio id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allectant & invitant: tamen etiam graviores, constantioresq; admonendi sunt, ut animadvertant, nè callidâ assentatione capiantur. Apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille, & occultus nè se insinuet, studiosè cavendum est: nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpe assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vinciq; se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus vicisse videatur. Quid autem turpius, quàm illudi? Quod nè accidat, magis cavendum est, ut in Epicurco:

Semper auget assentatio.

Nota.

Hodie me ante omnes comicos stultos senes
Versaris, atque luseris lautissimè:

Hæc enim in fabulis stultissima persona est, improvidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id est, sapientum (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias ‖ deflexit oratio. Quamobrem ad illam primam redeamus, eámque ipsam concludamus aliquandò. Virtus, virtus inquā, C Fanni, & tu Q. Muci, conciliat amicitias, & conservat. In ea est enim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia. Quæ cùm se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnovitque in alio, ad id se admovet, vicissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exardescit sive amor, sive amicitia; utrumque enim dictum est ab amando. Amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem

‖ *Alias*, defluxit.

Epilogus disputationis de amicitia.

Virtus conciliat amicitias & conservat.

Quid sit amare.

ames

ames, nullâ indigentiâ, nullâ utilitate quæsitâ. Quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minùs secutus sis. Hâc nos adolescentes benevolentiâ senes illos, L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri socerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales: ut inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rutilium, Sp. Mummium. Vicissim autem senes in adolescentium charitate acquiescimus: ut ego in vestra & in Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adolescens, P. Rutilii & A. Virginii familiaritate delector. Quandoquidem enim ita Ratio comparata est vitæ, naturæq; nostræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maximè quidē optandum est, ut cum æqualibus possis vivere, quibusquam tanquam è carceribus emissus, cum iisdem ad calcem (ut dicitur) pervenire possis. Sed quoniam res humanæ fragiles caducæque sunt, semper aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, & a quibus diligamur. Charitate enim benevolentiâque sublatâ, omnis est è vita sublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quanquam est subitò ereptus, vivit tamen, semperque vivet. Virtutem enim semper amavi illius viri, quæ extincta non est; nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui; sed etiam posteris erit clara & insignis. Nemo unquam animo aut spe majora suscipiet, qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de republica consensus, in hac rerum privatarum consilium, in eadem requies plena oblectationis fuit: nunquam illum, nè minimâ quidem re, offendi, quod quidem senserim; nihil audivi ex eo ipse, quod nollem. Una domus erat, idem victus, isque communis: neque solùm militia, sed etiam peregri-

---Amicitias tu tibi junge pares. Ovid.

Virtus ignara sepulchri est.

rationes, rusticationesq; communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne otium cum pulsque contrivimus. Quarum rerum recordatio & memoria si una cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi viri, atque amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, alunturque potius, & augentur cogitatione, & memoriâ. Et si planè illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem brevia tolerabilia esse debent, etiamsi magna sint. Hæc habui de amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis (sine qua amicitia esse non potest) ut, eâ exceptâ, nihil amicitiâ præstabilius esse putetis.

M. T. C. Lælii, seu De Amicitia, finis.

M. T.

M. T. Ciceronis Cato Major, *seu* De Senectute ad T. Pomponium Atticum.

Dialogi Personæ.

Scipio, Cato, Lælius.

Præfatio.

Tite, ſi quid ego adjûro, curámve levâſſo,
Quæ nunc te coquit, & verſat ſub pectore fixa,
Ecquid erit ‖ *pretii?* ‖ Præmi.

Licet enim verſibus iiſdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Flaminium ille vir haud magna in re, ſed fidei plenus: quanquã certò ſcio non, ut Flaminium.

Sollicitari te, Tite, ſic, noctéſque, diéſque. *Attice.*

Novi enim moderationem animi tui, & æquitatem; téque non cognomen ſolùm Athenis deportâſſe, ſed humanitatem & prudentiam intelligo. Et tamen ſuſpicor iiſdem rebus te, quibus meipſum ſentio interdum, gravius commoveri: quarum conſolatio & major eſt, & in illud tempus differenda. Nunc autem mihi viſum eſt, de ſenectute aliquid ad te ſcribere: hoc enim onere, quod mihi tecum commune eſt, aut jam urgentis, aut certè adventantis ſenectutis, & te, & meipſum levari volo: etſi te quidem id modeſtè, ac ſapienter, ſicut omnia, & ferre, & laturum eſſe certò ſcio. Sed mihi, cùm de ſenectute aliquid vellem ſcribere; tu occurrebas dignus eo munere, quo

uterque noſtrûm communiter uteretur. Mihi quidem ità jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modò omnes abſterſerit ſenectutis moleſtias, ſed effecerit mollem etiam & jucundam ſenectutem. Nunquam igitur ſatis laudari dignè poterit philoſophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis ſine moleſtia poſſit degere. Sed de cæteris & diximus multa & ſæpe dicemus. Hunc verò librum de ſenectute ad te miſimus. Omnem autem ſermonem tribuimus, non Tithono, ut Ariſto Chius, ne parùm eſſet autoritatis, tanquam in fabula: ſed M. Catoni ſeni, quo majorem autoritatem haberet oratio. Apud quem, Lælium & Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facilè ſenectutem ferat; iiſque eum reſpondentem. Qui ſi eruditius videbitur diſputare, quàm conſuevit ipſe in ſuis libris, attribuito Græcis literis: quarum conſtat eum perſtudioſum fuiſſe in ſenectute. Sed quid opus eſt plura? Jam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram omnem de ſenectute ſententiam.

Perſonarum dignitas addit orationi autoritatem.

Dialogus.

P. Scipio, C. Lælius, & Cato interlocutores.

Scipio.

SÆpenumero admirari ſoleo cum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectámque ſapientiam, tum vel maximè, quod ſenectutem tuam punquam tibi gravem eſſe ſenſerim. Quæ pleriſq; ſenibus ſic odioſa eſt, ut onus ſe Ætnâ gravius dicant ſuſtinere. *Cato.* Rem haud ſanè, Scipio & Læli, difficilé admirari videmini. Quibus enim nihil opis eſt in ipſis ad bene beatéque vivendum, iis omnis gravis eſt ætas: qui autem omnia

bona

bona à seipsis petunt; iis nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere in primis est senectus: quam ut adipiscantur, omnes optant; eandem accusant adepti: Tanta est inconstantia, stultitia atq; perversitas. Obrepere aiunt eam citiùs, quam putâssent. Primùm, quis coegit eos falsum putare? Qui enim citiùs adolescentiæ senectus, quàm pueritiæ adolescentia, obrepit? Deinde, qui minùs gravis esset iis senectus si octingentissimum annum agerent quàm si octogessimum? præterita enim ætas quamvis longa, cùm effluxisset, nulla consolatione permulcere posset stultam senectutem. Quocirca, si sapientiam meam admirari soletis (quæ utinam digna esset opinione vestrâ, nostróque cognomine!) in hoc sumus sapientes, quòd naturam optimam ducem tanquam deum sequimur eíque paremus: A qua non verisimile est, cùm cæteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inerti poeta, esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, &, tanquam in arborum baccis, terræque frugibus maturitate tempestivâ, quasi vietum & caducum: quod ferendum est molliter sapienti. Quid enim est aliud, gigantum more bellare cum diis, nisi naturæ repugnare? *Læl.* Atqui Cato gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si quoniam volumus, & speramus quidem certè senes fieri, multò antè a te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingravescentem ætatem ferre possimus. *Cato.* Faciam verò, Læli, præsertim si utriq; vestrûm gratum (ut dicis) futurum sit. *Scip.* Volumus sanè, nisi molestum est. Cato, tanquam aliquam viam longam confeceris, quâ nobis quoq; ingrediendum sit, istuc, quo pervenisti, videre quale sit. *Cato.* Faciam, ut potero, Læli: sæpe enim interfuit querelis meorum æqualium (*Pares autem cum paribus, veteri proverbio, facillimè congregantur.*) † quæ

Γῆρας ὅταν μὲν ἀπῇ πᾶς εὔχεται. ἢν δέ ποτ' ἔλθῃ, Μέμφεται.

Cato sapiens dicebatur.

ἔπου θεῷ.

Quid sit gigantes cum diis bellare.

Θεομαχεῖν.

Proverb.

† quas.

C. Sali-

C. Salitor, quæ Spu. Albinus, homines consulares, nostri fere æquales, deplorare solebant: tum, quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent; tum, quòd sperneretur ab iis, à quibus essent coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum. Nam si id culpâ senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquisque omnibus majoribus natu, quorum ega multorum cognovi senectutem querela, qui, se & à libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec a suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutem: importunitas autem, & inhumanitas omni ætate molesta est.

In moribus est culpa, non in ætate.

Læl. Est ut dicis, Cato: sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes & copias, & dignitatem tuam tolerabilem senectutem videri; id autem non posse multis contingere.

Cato. Est illud quidem, Læli, aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in jurgio respondisse, cùm ille dixisset, non eum suâ, sed patriæ gloriâ splendorem assecutum: Nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis? nec, si tu Athenienfis esses, clarus unquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis esse senectus potest ne sapienti quidem; nec infipienti, etiam in summa copia, non gravis. Aptissima omnino sunt, Scipio & Læli, arma senectutis, artes exercitationésque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cùm multùm diùq; viveris, mirificos afferunt fructus; nec solum quia nunquam deserunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, (quanquam id maximum est) verùm etiam, quia conscientia bene actæ vitæ, multorúmq; beneficiorum recordatio jucundissima est. Ego quidem Q. Maximum, cum, qui Tarentum recepit, adolescens

Themistoclis responsio ad Seriphium quendam.

Ὅτι οὐκ ἂν αὐτὸς Σεριφιεὺς ὢν ὀνόμαστος ἐγένετο οὐδ' ἐκεῖνος Ἀθηναῖος.

Plut.

Senectutis arma.

scens ità delexi senem, ut æqualem: Erat enim in illo viro comitate condita gravitas; nec senectus mores mutaverat. Quanquā cum colere cœpi non admodū grandē natu, sed tamen jam ætate provectum. Anno enim post, quàm primùm consul fuerat, ego natus sum; cúmque eo quartum consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam; quintóq; anno pòst ad Tarentum quæstor; deinde ædilis; quadriennio pòst factus sum prætor: quem magistratum gessi consulibus Tuditano & Cethego. Tum quidem ille admodum senex, suasor legis Cinciæ de donis & muneribus fuit. Hic & bella gerebat ut adolescens, cùm plane grandis esset; & Annibalem, juveniliter exultantem, patientiâ suâ molliebat: de quo præclare familiaris noster Ennius:

Capua Apuliæ civitas.

Cincia lex.

Unus homo nobis cunctando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem:
Ergò póstque magísque viri nunc gloria claret.

Cunctator Fabius.

Tarentum verò quâ vigilantiâ quo consilio recepit? cùm quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque ità dicenti, Meâ operâ (Q. Fabi) Tarentum recepisti: Certè, inquit, ridens; nam nisi tu amisisses, ego nunquam recepissem. Nec verò in armis præstantior, quàm in toga; qui consul iterum, Sp. Carvilio collegâ quiescente, C. Flaminio tribuno plebis, quoad potuit, restitit, agrum Picenum & Gallicum viritim contra senatûs autoritatem dividenti. Augurque cùm esset, dicere ausus est, optimis auspiciis ea geri, quæ pro reipub. salute gererentur; quæ contra remp. fierent, contra auspicia fieri. Multa in eo viro præclara cognovi: sed nihil est admirabilius, quam quomodo ille mortē M. filii tulit, clari viri, & consularis. Est in manibus viri laudatio, quam cùm legimus, quem philosophū non contemnimus? nec verò ille in luce modò, atq; in oculis civium magnus; sed intus, domiq; præstan-

Q. Fabii responsio ad Salinatorem, de recepto Tarento.

Εἷς οἰονὼς ἄριστος, ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης.
Hom.

stantior. Qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia juris augurandi? multæ etiam, ut in homine Romano, literæ: omnia memoriâ tenebat, non domestica solùm, sed etiam externa bella. Cujus sermone ità tum cupidè fruebar, quasi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto, unde discerem, fore neminem. Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? Quia profectò videtis, ni fas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalésque pugnas, ut bella à se gesta, triumphósque recordentur. Est etiam quietè, & purè, & eleganter actæ ætatis placida ac lenis senectus: qualem accepimus, Platonis, qui uno & octogesimo anno scribens mortuus est: qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea: cujus magister Leontinus Gorgias, centum & septem complevit annos: neq; unquam in suo studio atq; opere cessavit. Qui cùm ex eo quæreretur, cur tamdiu vellet esse in vita: Nihil habeo, inquit, quod accusem senectutem. Præclarum responsum, & docto homine dignum. Sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is cujus modò mentionem feci, Ennius:

Not. uno *pro* primo.

Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectu' quiescit.

equi fortis & victoris senectuti comparat suam: quem quidem probè meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post ejus mortem, hi consules, T. Flaminius & M. ‖ Atilius facti sunt: ille autem † Cæpione & Philippo iterum consulibus mortuus est, cùm ego quidem V & LX annos natus, legem Voconiam voce magnâ & bonis lateribus suasissem. Sed annos LXX natus (tot enim vixit Ennius) ità ferebat duo, quæ

‖ Acilius. † Scipione. *Lex Voconia.*

quæ maxima putantur onera, paupertatem, & senectutem, ut eis penè delectari videretur. Etenim, cùm complector animo, quatuor causas reperio, cur senectus miserâ videatur: unam, quòd avocet à rebus gerendis; alteram, quòd corpus faciat infirmum; tertiam, quòd privet omnibus ferè voluptatibus; quartam, quòd haud procul absit à morte. Earum, si placet, causarum quantùm quæque valeat, quantúmque justa sit unaquæque, videamus. A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? an iis, quæ geruntur juventute & viribus? Nullænè igitur res seniles sunt, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrentur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus, pater tuus, Scipio, socer optimi viri, filii mei? Cæteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cùm rempub. consilio & autoritate defendebant, nihil agebant? Ad Appii Claudii senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset: tamen is, cùm sententia senatûs inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius.

Cur senectus misera videatur.

Quo vobis mentes, rectæ quæ stare solebant
Antehac, ‖ dementi sese flexêre viâ?

Senectutẽ impedimento non esse rebus gerendis.

Appius cæcus.

‖ dementes.

cæteráque gravissime. Notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appii extat oratio: atq; hanc ille egit septem & decem annis post alterum consulatũ, cùm inter duos consulatus anni x interfluxissent, censórque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt qui in re gerenda versari senectutem negant: similésq; sunt, ut si qui gubernatorem in navigando nihil agere dicant, cum alii malos scandant, alii per foros cursitent, alii sentinam exhauriant; ille autem clavum tenens, sedeat in puppi quietus. Non facit ea quæ juvenes: at verò multò majora & meliora facit.

Non

Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio, auctoritate, sententiâ: quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet. Nisi fortè ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cùm bella non gero; at senatui, quæ sunt gerenda, præscribo; & quomodo Carthagini, malè jamdiu cogitanti, bellum inferatur, multo antè denuntio: de qua non antè vereri desinam, quam illâ excisâ esse cognovero. Quam palmam utinam immortales dii tibi, Scipio, reservent! ut avi reliquias persequare: cujus a morte hic tertius & tricesimus est annus: sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me censorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, cùm consul iterum, me consule creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec enim excurrione, nec saltu, nec eminus hastis, aut cominus gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententiâ. Quæ nisi essent in senibus, non summum consilium majores nostri appellâssent senatum. A pud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur senes. Quod si legere & audire voletis externa, maximas respub ab adolescentulis labefactatas, à senibus sustentatas & restitutas reperietis.

Senatus a senio.

Γέροντες senes, unde γερουσία, summum concilium apud Lacedæmonios.

Credo, qui vestram remp. tantam amisit tam citò?

Iambicus tetrameter

sic enim percontanti, ut est in Nævii poetæ ludo, respondentur & alii, & hæc in primis,

Provenichant oratores novi, stulti, adolescentuli.

Memoriam in senectute non minui.

Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senectutis. At memoria minuitur, Credo, nisi exerceas eam aut etiam si sis naturâ tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat: num igitur censetis eum, cùm ætate processisset, qui Aristides esset,

Themistocles memoria.

Lysi-

Lysimachum salutare solitum? Equidem non modò eos, qui sunt, novi; sed eorum patres etiam, & avos. Nec sepulcra legens, vereor (quod aiunt) ne perdam memoriam: his enim ipsis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec verò quenquam senem audivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset: omnia, quæ curant, meminerunt, vadimonia constituta, qui sibi, quibus ipse debeant. Quid jurisconsulti? Quid pontifices? Quid augures? Quid Philosophi senes? quam multa meminerunt! Maneant ingenia senibus, modò permaneant studium & industria. Nec ea solùm in claris & honoratis viris, sed in vita etiam privata & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit: qui propter studium, cùm rem familiarem negligere videretur, à filiis in judicium vocatus est; ut, quemadmodum nostro more, male rem gerentibus patribus, bonis interdici solet; sic illum quasi desipientem, à re familiari removerent judices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proximè scripserat, Oedipum Coloneum recitâsse judicibus, quæsisséque num illud carmen desipientis videretur? Quo recitato, sententiis judicum est liberatus. Num igitur hunc, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num quos antè dixi; Isocratem, Gorgiam, num Homerum, num philosophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Socratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoicum coegit in suis studiis obmutescere senectus? An non in omnibus iis studiorum agitatio vitæ æqualis? Agè, ut ista divina studia omittamus. possum nominare ex agro Sabino rusticos * vicinos & familiares meos, quibus absentibus numquam ferè ulla in agro majora opera fiunt, non serendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quanquam in illis hoc

Sophocles senex tragœdiis fenecit. In judicium à filiis vocatus, ut qui esset desipiens. Sententia judicum liberatus.

Ejus apologia, Εἰ μὲν ἐμὲ Σοφοκλῆς ὢν παραφρονῶ· εἰ δὲ παραφρονῶν Σοφοκλῆς ἐκ ἐμοῦ.

Catalogus senum studiosorum.

* Romanos

hoc minùs miruin: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere. Sed iidem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere:

Serunt arbores, quæ alteri sæculo prosint,

Statii duo fuerunt. ut ait Statius noster in Synephebis. Nec verò dubitat agricola, quamvis senex, quærenti, cui serat, respondere. Diis immortalibus, qui me non accipere modò hæc à majoribus voluerunt, sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de sene alteri sæculo prospiciente, quam illud.

Statius Cæcilius.

Ædepol, senectus, si nil quicquam aliud vitii
Apportet secum, cùm advenit, id unum est satis,
Quòd quæ vivendo multa, quæ non vult, videt:

Et multa fortasse, quæ vult. Atq; in ea quidem quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosiùs:

Tum etiam in senecta hoc reputo miserrimum,
Sentire eâ ætate esse se odiosum alteri.

Jucundum potiùs quam odiosum. Ut enim adolescentibus bonâ indole præditis, sapientes senes delectantur, leviórque fit eorum senectus, qui a juventute coluntur & diliguntur: sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minùs intelligo me vobis, quàm vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus, non modò languida, atq; iners non sit, verùm etiam sit operiosa, & semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cujusq; studium in superiore vita fuit. Quid quòd etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus; qui se, quotidie aliquid addiscentẽ, senem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas literas senex didici. Quas quidem sic avidè arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens; ut ea ipsa mihi nota essent quibus me nunc exemplis uti videtis. Quòd cùm fecisse Socratem in fidibus audirem; vellem equidem & illud: (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certè elaboravi.

Solonis versus, Γηράσκω δ' αἰεὶ πολλὰ δι-δασκόμενος.

Cato senex Græcas literas didicit, quas puer contempserat.

Nec

NEc nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim locus erat alter de vitiis senectutis) non plus, quam adolescens etiam vires tauri aut elephantis desiderabam. Quod enim homini naturaliter insitum est, eo uti deceat: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quam Milonis Crotoniatæ? qui cum senex esset, athletasque se in curriculo exercentes videret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansque dixisse, *At hi quidem jam mortui sunt.* Non verò tam isti, quam tu ipse, nugator: neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil Sextus * Æmilius tale, nihil multis annis ante T. Coruncanius, nihil modò P. Crassius: à quibus jura civibus præscribebantur; quorum usque ad extremum spiritum provecta est prudentia. Orator, metuo, ne languescat senectute: est enim munus ejus non ingenii solum, sed laterum etiam, & virium. Omnino canorum illud in voce splendescit etiam, nescio quo pacto, in senectute; quod equidem non amisi adhuc, & tamen videtis annos meos: sed tamen decorus est sermo senis, quietus & remissus; facitque persæpe ipsa sibi audientiam diserti senis compta & mitis oratio. Quod si ipse exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim est jucundius senectute, stipatâ studiis juventutis? Anne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? Quo quidem opere, quid potest esse præclarius? Mihi verò Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius & P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires, atque defecerint: etsi ista ipsa defectio virium, adolescentiæ vitio efficitur sæpius, quàm senectutis. Libidinosa etenim, & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit

Secunda vituperatio senectutis.

Senectutem eo nomine miseram non esse, quod corpus infirmum reddat.

Milonis querimonia.

* Ælius.

Senectutem non officere oratori.

Cyri senis fortitudo.

tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cùm admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecilliorem factam, quàm adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer (qui cùm quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset, viginti & duos annos ei sacerdotio præfuit) ita bonis viribus esse in extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de meipso dicere, quanquam est id quidem

Seipsum laudare senex quis potest.

senile, ætatique nostræ conceditur. Videtisne, ut apud Homerum sæpissime Nestor de virtutibus suis prædicet? Tertiam enim jam ætatem hominum vixerat; nec erat ei verendum, nè vera de se prædicans, nimis videretur aut insolens aut loquax. Etenim (ut

Nestoris senectus & eloquentia in Iliad. primo.

ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus. Et tamen ille dux Græciæ nunquam optat, ut Ajacis similes decem habeat, at ut Nestoris quandoque: quod si acciderit, non dubitat quin brevi Troja sit peritura. Sed redeo ad me. Quar-

Decem Nestoris similes optat Agamemnon in secundo Ilia.

tum annum ago & octogesimum; equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles Punico bello, aut quæstor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cùm tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, *M.* * Attilio Glabrione consule: sed tamen, ut

* Acilio.

vos videtis, non plane me enervavit, non affixit senectus: non curia vires meas desiderat; non rostra, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim unquam sum assensus illi veteri laudatoque proverbio, quod monet, Mature fieri senem, si diu velis esse senex. Ego vero me minus diu senem esse mallem, quàm esse senem antequam essem. Itaque ne-

Proverb.

me adhuc convenire me * valuit, quin fuerim occupa-

* voluit.

cupatis. At minus habeo virium quam vestrûm uter vis. Nec vos quidem T. Pontii centurionis vires habetis. Num idcirco ille est præstantior vobis? Moderatio modo virium adsit, & tantum, quantum quisque potest, nitatur: næ ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cùm humeris sustineret bovem: utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari! Denique isto bono utare dum adsit; cum absit, ne requiras: nisi forte adolescentes pueritiam, paululum ætate progressi adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & via una naturæ, eáque simplex; suaque cuique parti ætatis tempestivitas est data. Ut enim infirmitas puerorũ est, & ferocitas juvenum, & gravitas jam constantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, hospes tuus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cùm ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere; cùm equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis officia & munera. Potest igitur exercitatio, & temperantia etiam in senectute conservare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute vires. Nec postulantur quidem vires à senectute: ergo & legibus & institutis, vacat ætas nostra muneribus iis, quæ non possunt sine viribus sustineri. Itaque non modò, quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur. At ita multi sunt imbecilli senes, ut nullum officii, aut omnino vitæ munus exequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quàm fuit imbecillus Pub. Africani filius, is, qui te adoptavit? quam tenui, aut nullâ potiùs valetudine?

T. Pontii robur.

Milo.

Maturitas senectutis.

Masinissæ Numidarũ regis robur & tolerantia in senectute.

tudine? quod nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Læli & Scipio, senectuti est, & ejus vitia diligentiâ * compensanda sunt. Pugnandum tanquam contra morbum est, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis: utendum exercitationibus modicis. Tantum cibi & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori solum subveniendum est, sed etiam menti atque animo multò magis: nam hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instillēs, extinguuntur senectute. Et corpora quidem defatigatione & exercitatione ingraveſcunt: animi autem se exercendo levantur. Nam, quos ait Cæcilius comites ttultos senes, hos significat credulos, oblivioſos, dissolutos: quæ vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis. Ut petulantia, ut libido magis est adolescentum, quàm senum; nec tamen omnium adolescentum, sed non proborum: sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellari solet. senum levium est, non omnium. Quatuor robustos filios, & filias quinque, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex, & cæcus. Intentum enim animum, tanquam arcum, habebat, nec languescens succumbebat senectuti, Tenebat non modò autoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant eum servi verebantur liberi, charum omnes habebant; vigebat in ea domo patrius mos & disciplina. Ità enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini mancipata est, si usque ad extremum spiritum dominatur in suos. Ut enim adolescentem, in quo senile aliquid; sic senem, in quo adolescentis est aliquid, laudamus: quod qui sequitur, corpore senex esse

* corrigenda.

Documenta ad resistendum senectuti.

Corpus exercitatione ingraveſcit, animus levatur.

Deliratio.

Appius cæcus.

esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quascunq; defendi, nunc quam maxime conficio orationes: jus augurum, pontificum, civile tracto: multum etiam Græcis literis utor; Pythagoreorumque more, exercendæ memoriæ gratiâ, quid quoque die dixerim, audiverim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis. In his desudans atque elaborans, corporis vires non magnopere desidero. Adsum amicis, venio in senatum frequens, ultroque affero res multum & diu cogitatas, easque tueor animi, non corporis viribus. Quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: sed, ut possim, facit acta vita. Semper enim in iis studiis laboribusque viventi, non intelligitur, quando obrepat senectus. Ita sensim sine sensu ætas senescit, nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

Originum libri à Catone scripti. Pythagoreorum mos. Μηδ' ὕπνον μαλακοῖσιν ἐπ' ὄμμασι προδέξεσθαι Πριν τῶν ἡμερινῶν ἔργων τρὶς ἕκαστον ἐπελθεῖν, Pythag.

SEquitur tertia vituperatio senectutis, quòd eam carere dicunt voluptuatibs. O præclarum munus ætatis! siquidem id aufert à nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum. Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis, & præclari viri; quæ mihi tradita est cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo: Nullam caditaliorem pestem, quàm corporis voluptatem, hominibus dicebat à Natura datam: cujus voluptatis avidæ libidines, temere & effrænate ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc rerumpublicarum eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra vero, adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis illece-

Tertia vituperatio senectutis. Senectutem miseram non esse, quod privet voluptatibus. Oratio Archytæ contra voluptatem. Ἡ ἡδονὴ δέλεαρ τῶν κακῶν.

illecebris excitari, nisi voluptatis. Cumque homini sive natura, sive quis deus, nihil mente præstabilius dedisset; huic divino muneri ac dono nihil tam esse inimicum, quam voluptatem. Nec enim, libidine dominante, temperantiæ locum esse omnino, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere: Quod quò magis intelligi posset, fingere animo jubebat tanta incitatum aliquem voluptate corporis, quanta percipi posset maxima: nemini censebat fore dubium, quin tamdiu dum ità gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil esse tam detestabile, tamque pestiferum, quam voluptatem; Siquidem ea, cùm major esset, atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite patre ejus, à quo Caudino prælio Sp. Posthumius & T. Veturius consules superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanserat, se à majoribus natu accepisse dicebat: cùm quidem ei sermoni interfuisset Plato Athenienſis, quem Tarentum venisse L.* Emilio, Appio Claudio consulibus, reperio. Quorsum hæc? ut * intelligatis, si voluptatem aspernari ratione & sapientiâ non * possumus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ * effecerit, ut id non liberet, quod non oporteret; impedit enim consilium voluptas rationi inimica, ac mentis (ut ita dicam) perstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidem feci, ut fortissimi viri T. Flaminii fratrem, L. Flaminium è senatu ejicerem septem annis postquam consul fuisset: sed notandam libidinem putavi. Ille enim cum esset consul in Gallia, exoratus est in convivio à scorto, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis. Hic Tito, fratre suo, censore (qui proximus ante me fuerat) elapsus est: mihi vero & Flacco neutiquam

Menti voluptas inimica.

Plato quo tempore Tarentum venerit.

* Camillo, * intelligeretis. * possemus. * efficeret.

Detestabile scelus à L. Flaminio factum ob voluptatem.

tiquam probari potuit tam flagitiosa & tam perdita libido, quæ cum probro privaro conjungeret imperii dedecus. Sæpe a majoribus natu audivi, qui se porrò pueros à senibus audivisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quod, cum apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset a Thessalo Cinea, Athenis quendam esse qui se sapientem profiteretur, eumq; dicere, Omnia, quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda. Quod ex eo audientes, M. Curium & Titum Coruncanium aptare solitos, ut id Samnitibus ipsiq; Pyrrho persuaderet; quò facilius vinci possent, cùm se voluptatibus dedissent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum consulem se pro republica quarto consulatu devoverat. Nôrat eundem Fabricius, nôrat Coruncanius: qui cum ex sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii, facto, judicabant esse profecto aliquid naturâ pulchrum atque præclarum, quod suâ sponte peteretur; quodque, spretâ & contemptâ voluptate, optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? Quia non modo vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quod ea voluptates nullas magnopere desiderat. Caret epulis, extructisque mensis, & frequentibus poculis: caret ergo vinolentiâ, cruditate, & insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facile obsistimus (divinus enim Plato escam malorum appellat voluptatem, quod eâ videlicet homines capiantur, ut hamo pisces) quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis conviviis tamen potest delectari. C. Duillium M. filium, qui primus classe devicerat, redeuntem à cœna senem sepe videbam puer: delectabatur cereo funali, & tibicine: quæ sibi, nullo exemplo, privatus sumpserat: tantùm licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipsum jam revertor. Primùm habui

Epicurus philosophus.

P. Decius se pro repub. devovit.

Voluptas malorum escа.

Δέλεαρ κακῶν ἡδονή.

C. Duillius primus Pœnos classe devicit.

Semper sodales. Sodalitates autem, me quæstore, constitutæ sunt sacris Idæis Magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus, omnino modicè; sed erat tamen quidam fervor ætatis, quâ progredierer, omnia fiunt etiam indies mitiora. Neque enim ipsorum conviviorum delectationem, corporis voluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus, metiebar. Bene enim majores nostri accubationem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominârunt: melius quam Græci, qui hoc idem tum compotationem, tum concœnationem vocant; ut, quod in eo genere minimum est, id maxime probare videantur. Ego verò, propter sermonis delectationem, tempestivis conviviis delector, nec cùm æqualibus solum, qui pauci jam admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum; habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potionis & cibi sustulit. Quod si quem etiam ista delectant, nè omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est etiam fortasse quidam naturalis * motus: non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me vero & magisteria delectant à majoribus instituta: & is sermo, qui, more majorum, à summo magistro adhibetur in poculo: & pocula, sicut in Symposio Xenophontis, minuta, atque rorantia: & refrigeratio æstate, * & vicissim aut sol, aut ignis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo; conviviumque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem, quam maxime possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo, sed nec desideratio quidem. Nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam jam confectâ ætate quæreret, utereturne rebus Venereis, Dii meliora, inquit; libenter vero istinc, tanquam

Convivium dicitur a *convivendo* συμπόσιον a συνπίνειν, id est, a *compotando*.

* modus.

Συμποσιαρχίαι. *Xenophontis Symposium.*

* vicissim in hyeme, aut sol.

Pulchra Sophoclis responsio.

à

à domino agresti, ac furioso, profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere: satiatis verò & expletis jucundius est carere, quàm frui. Quanquam non caret is, qui non desiderat. Ergo, non desiderare, dico esse jucundius, quam frui. Quod si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentius: primum parvulis fruitur rebus, ut diximus; deinde iis, quibus senectus, etiamsi non abundè potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: sic adolescentia, voluptates prope intuens, magis fortasse lætatur, sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans, tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum, tanquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumq; (ut dicitur) vivere! Si verò habet aliquod tanquam pabulum studii, atque doctrinæ, nihil est otiosâ senectute jucundius. Mori videbamus in studio dimittendi pene cœli atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux, noctu aliquid describere ingressum; quoties nox oppressit, cùm cœpisset manè! Quàm delectabatur, cùm defectiones solis & lunæ multò nobis ante prædiceret! Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis! Quam gaudebat bello suo Punico Nævius! quàm Truculento Plautus! quàm Pseudolo! Vidi etiam senem Livium, qui, cùm septem annis antequam ego natus sum, fabulam * edidisset. Cethego, Tuditanoque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit, ætate. Quid de P. Licinii Crassi, & pontificii, & civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atqui eos omnes quos commemoravi, his studiis flagrantes senes vidimus: M. verò Cethegum, quem recte Suadæ medullam dixit

Proverbium.
Senectus studiosæ jucunda.
Gallus astrologus.
Livius Andronicus.
* docuisset *legit Gaza.*
Suadæ medulla.
M. Cethegus dictus.

Ennius

Ennius, quanto ſtudio exerceri in dicendo videbamus etiam ſenem? Quæ ſunt igitur epularum, aut ludorum, aut ſcortorum voluptates, cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem ſtudia ſunt doctrinæ, quæ quidem prudentibus & benè inſtitutis pariter cum ætate creſcunt: ut honeſtum illud Solonis ſit, quod ait verſiculo quodam (ut ante dixi) ſeneſcere ſe multa indies addiſcentem: quâ voluptate animi nulla certe poteſt eſſe major. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur ſenectute, & mihi ad ſapientis vitam proximè videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recuſat imperium: nec unquam ſine uſura reddit quod accepit, ſed aliàs minore, plerumque majore cum fœnore. Quamquam me quidem non fructus modò, ſed etiam ipſius terræ vis, ac natura delectat: quæ cùm gremio mollito ac ſubacto ſemen ſparſum excepit, primum id occatum cohibet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata eſt: deinde tepefactum vapore & complexu ſuo diffundit, & elicit herbeſcentem ex eo viriditatem; quæ nixa fibris ſtirpium ſenſim adoleſcit, culmoque erecta geniculato, vaginis jam quaſi pubeſcens includitur: è quibus cùm emerſerit, fundit frugem ſpicæ ordine ſtructam, & contra avium minorum morſum munitur vallo ariſtarum. Quid ego vitium ſatus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non poſſum, ut meæ ſenectutis * requiem oblectamentumq; noſcatis. Omitto enim vim ipſam omniū, quæ generantur, è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarū frugū aut ſtirpiū minutiſſimis ſeminibus tantos truncos ramoſq; procreat: malleoli, plantæ, ſarmenta, viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis non ſine admiratione delectent? Viris, quæ naturâ caduca eſt, &, niſi fulta ſit, ad

Vid. ſup. verſic. Græc. Solonis.

Agriculturæ laus.

* Requietem, *legit Priſcianus lib. 2.*

ad terram fertur; eadem, ut se erigat, claviculis suis, quasi manibus, quicquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne sylvescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque incunte vere in iis, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum, ea quæ gemma dicitur; à qua oriens uva sese ostendit; quæ & succo terræ, & calore solis augescens, primò est peracerba gustatu? deinde maturata dulcescit, vestitaque pampinis, nec modico tepore caret, & nimios solis * defendit ardores. Quâ quid potest esse cùm fructu lætius, tum aspectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me solum (ut ante dixi) sed etiam cultura, & ipsa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum conjugatio, religatio, propagatio vitium, sarmentorumque ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immissio. Quid ego irrigationes, quid agri fossiones, repastinationesque proferam, quibus fit multò terra fœcundior? Quid de utilitate loquar stercorandi? dixi in eo libro quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus nè verbum quidem fecit, cum de cultura agri scriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, ante seculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum & eum stercorantem facit. Nec vero segetibus solum, & pratis, & vineis, & arbustis res rusticæ lætæ sunt, sed pomariis etiam & hortis, tum pecudum pastu, & apum examinibus, tum florum omnium varietate. Nec consitiones modò delectant, sed etiam insitiones; quibus nihil invenit agricultura solertius. Possum persequi multa oblectamenta rerũ rusticarum, sed ea ipsa, quæ dixi, sentio fuisse longiora. Ignoscetis autem, nam & studio rerum rusticarum provectus sum, & senectus est naturâ loquacior, ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare.

* defugit, *legit Gaza.*

Cato de re Rustica.

Homerus ante Hesiodum.

vindicare. Ergo in hac vita Man. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphâsset, consumpsit extremum tempus ætatis: cujus quidem villam ego contemplans (abest enim non longè à me) admirari satis non possum vel ipsius hominis continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cùm attulissent, repudiati ab eo sunt. Non enim aurum habere, præclarum sibi videri dixit: sed iis, qui haberent aurum, imperare. Potérátne tantus animus non jucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, ne à meipso recedam. In agris erant tum

Senatores *senes.*

senatores, id est, senes, siquidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nuntiatum est, eum dictatorem esse factum: cujus dictatoris jussu magister equitum C. Servilius Ahala, S. p. Melium, regnum appetentem, & occupare volentem interemit. A villa in senatum accersebantur & Curius, & cæteri senes: ex quo qui eos accersebant, viatores nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se * agricolatione oblectabant? Meâ quidem sententiâ, haud scio hâc an ulla vita beatior esse possit: neq; solum officio, quod hominum generi universo cultura agrorum est salutaris, sed & delectatione quam dixi, & saturare, copiâque omnium rerum, quæ ad victum hominum, & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni assiduique domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penaria est, villaque tota locuples est: abundat porco, hœdo, agno, gallinâ, lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi agricolæ succiduam alteram appellant: tum conditiora facit hæc etiam, supervacanei operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum olivetorumque specie dicam? Brevi expediam.

A villa in senatum accersebantur senes.

Viatores *unde.*

* *No Marcellus legit,* agri cultione, *duobus dictionibus; an vitio scriptoris nesio.*

diam. Agro bene culto nihil potest esse nec usu uberius, nec specie ornatius; ad quem fruendum non modò non retardat, verùm etiam invitat atque allectat senectus. Ubi enim potest illa ætas aut melius, aut æque calescere, vel apricatione, vel igni? vel vicissim umbris, aquisve refrigerari salubrius? Habeant igitur alii sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, & pilam, sibi natationes & cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant & tesseras: id ipsum tamen, ut libebit: quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt, quos legite, quæso, studiosè ut facitis. Quam copiosè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur! Atque, ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quam studium agri colendi; Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo; Cyrum minorem, Persarum regem, præstantem ingenio, atque imperii gloriâ, cùm Lysander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset ad eum Sardis, eique dona à sociis attulisset, & cæteris in rebus comem erga Lysandrum atque humanum fuisse, & ei quendam conseptum agrum, diligenter consitum, ostendisse. Cùm autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum subactam, atque puram, & suavitatem odorum, qui afflorentur è floribus: tum eum dixisse, mirari se non modò diligentiam, sed etiam solertiam ejus, à quo esset illa dimensa atque descripta: Et ei Cyrum respondisse, Atqui ego sum omnia ista dimensus; mei sunt ordines, mea descriptio; multæ etiam istarum arborum meâ manu sunt satæ: Tum Lysandrum, intuentem purpuram ejus, & nitorem corporis, ornatumque Persicum multo auro, multisque gemmis, dixisse, Recte vero te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta est. Hâc igitur fortunâ

Ἀγρὸν γὰρ τε λέγουσιν. Ἀμαλθείης κέρας ἔιναι.

Ager bene cultus quanti sit.

Laudat Xenophontis libros, omnes Xenophontis Oeconomicum laudat.

Cyrus minor agriculturæ studiosus.

nâ frui licet senibus: nec ætas impedit, quò minùs & cæterarum rerum, & in primis agri colendi studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. M. quidem Valerium Corvinum accepimus ad centesimum annum vitam perduxisse, cùm esset actâ jam ætate in agris, eosque coleret: cujus inter primum & sextum consulatum, sex & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum spatium ætatis majores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit: atque ejus extrema ætas hoc beatior, quam media, quod autoritatis plus habebat, laboris verò minus. Apex autem senectutis est autoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello! quanta in Attilio Calatino! in quem illud elogium unicum,

Elogium. *Uno ore plurimæ consentiunt gentes, populi primarium fuisse virum.*

Πρῶτος ἀνὴρ ὁδ' ἔην ὅστε ὁ ὀυρυόχλου.

Notum est ejus carmen incisum in sepulcro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem virum P. Crassium, nuper pontificem maximum! quem postea M. Lepidum, eodem sacerdotio præditum, vidimus! Quid de Paulo aut Africano loquar? aut, ut jam antè, de Maximo? quorum non in sententia solùm, sed etiam in nutu residebat autoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam autoritatem, ut ea pluris sit, quàm omnes adolescentiæ voluptates. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi, Miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. Non cani, non rugæ repentè autoritatem afferre possint: sed honestè acta superior ætas fructus capit autoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur lævia atq; communia; salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci,

ci, conſuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optimè morata, ita diligentiſſimè obſervantur. Lyſandrum Lacedæmonium (cujus modo mentionem feci) dicere aiunt ſolitum, Lacedæmone eſſe honeſtiſſimum domicilium ſenectutis: nuſquam enim tantum tribuitur ætati, nuſquam eſt ſenectus honoratior. Quin etiam memoria proditum eſt, cùm Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu veniſſet, in magno conceſſu locum ei a ſuis civibus nuſquam datum: cùm autem ad Lacedæmonios acceſſiſſet, qui, cum legati eſſent, in loco certo conſederant, conſurrexiſſe omnes illi dicuntur, & ſenem illum * ſeſſum recepiſſe. Quibus cum a cuncto conſeſſu plauſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex iis quendam, Athenienſes ſcire, quæ recta eſſent, ſed facere nolle. Multa in noſtro collegio præclara ſunt: ſed hoc de quo agimus in primis, quod, ut quiſq; ætate antecellit, ita ſententiæ principatum tenet. Neque enim ſolum honore antecedentibus, ſed iis etiam, qui cum imperio ſunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ ſunt igitur voluptates corporis cum autoritatis præmiis comparandæ? quibus qui ſplendidè uſi ſunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregiſſe; nec, tanquam inexercitati hiſtriones, in extremo actu corruiſſe. At ſunt moroſi, & anxii, & iracundi, & difficiles ſenes: ſi quærimus, etiam avari. Sed hæc morum vitia ſunt, non ſenectutis. At moroſitas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excuſationis, non illius quidem juſtæ, ſed quæ probari poſſe videatur. Contemni ſe putant, deſpici, illudi: præterea in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt, quæ tamen omnia dulciora fiunt & bonis moribus, & artibus: idque tum in vita, tum in ſcena intelligi poteſt ex iis fratribus, qui in Adelphis ſunt: quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic ſe res habet. Ut enim non omne vinum, ſic non omnis ætas vetuſtate coacerſit.

Apud Lacedæmonios honeſtiſſimum erat ſenectutis domicilium.

* ſeſſum.

Athenienſes ſciunt quæ recta ſint, ſed facere nolunt.

ceſtit. Severitatem in ſenectute probo, ſed eam (ſicut alia) modicam; acerbitatem nullo modo. Avaritia vero ſenilis quid ſibi velit, non intelligo: poteſt enim quicquam eſſe abſurdius, quam, quo minus viæ reſtat, eo plus viatici quærere?

Senectutem hoc meliorem non eſſe, quod haud procul abſit à morte.

QUarta reſtat cauſa, quæ maximè angere, atq; ſolicitam habere noſtram ætatem videtur: appropinquatio mortis, quæ certè à ſenectute non poteſt longe abeſſe. O miſerum ſenem, qui mortem contemnendam eſſe in tam longa ætate non viderit! quæ aut planè negligenda eſt, ſi omnino extinguit animum; aut etiam appetenda, ſi aliquò eum deducit, ubi ſit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inveniri poteſt. Quid igitur timeam, ſi aut non miſer poſt mortem, aut beatus etiam futurus ſum? Quamquam quis eſt tam ſtultus (quamvis ſit adoleſcens) cui ſit exploratum, ſe ad veſperum eſſe victurum? Quinetiam ætas illa multò plures, quam noſtra, mortis caſus habet. Facilius in morbos incidunt adoleſcentes, graviùs ægrotant, triſtius curantur. Itaque pauci veniunt ad ſenectutem. Quod niſi ita accideret, meliùs & prudentiùs viveretur. Mens enim, & ratio, & conſilium in ſenibus eſt, qui ſi nulli fuiſſent, nullæ omnino civitates fuiſſent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud eſt crimen ſenectutis, cum illud videatis cum adoleſcentia eſſe commune? Senſi ego tum in optimo filio meo, tum in exſpectatis ad ampliſſimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem eſſe communem. At ſperat adoleſcens diu ſe victurum: quod ſperare idem ſenex non poteſt. Inſipienter ſperat. Quid enim eſt ſtultius, quam incerta pro certis habere, falſa pro veris? At ſenex ne, quod ſperet, habet quidem. At eſt eo meliore conditione, quam adoleſcens; cum id, quod ſperat ille, hic jam aſſecutus eſt. Ille vult diu vivere hic

Οἱ πρεσβύται τῶν νέων τὰ μὲν πολλὰ χοσέουσιν ἧσσον. Hippocrat.

Omni ætati mortem eſſe communem.

Melior ſenis quam adoleſcentis conditio.

hic diu vixit. Quanquam (ô dii boni) quid est in hominis vita diu? Da enim supremum tempus; expectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim (ut scriptum video) Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi nè diuturnum quidem quicquam videtur, in quo est aliquid extremum: cum enim id advenerit, tunc illud, quod præterierit, effluxit; tantum remanet ti quod virtute & rectè factis sis consecutus. Horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni; nec præteritum tempus unquam revertitur; nec, quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet contentus esse. Neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula; modo, in quocunque fuerit actu, probetur: nec sapienti usque ad Plaudite, * vivendum. Breve enim tempus ætatis satis est longum ad bene honeste que vivendum. Sin processeris longiùs, non magis dolendum est, quàm agricolæ dolent, præterita veri temporis suavitate, æstatem, autumnúmque venisse. Ver enim tanquam adolescentiam significat, ostenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, & percipiendis accommodata sunt. Fructus autem senectutis est (ut sæpe dixi) in antè partorum bonorum memoria & copia. Omnia verò quæ secundùm naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundùm naturam, quàm senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, adversante & repugnante natura. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cùm aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut sua sponte, nullâ adhibitâ vi, consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi avellantur; si matura & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas. Quæ mihi quidem tam jucunda est, ut quò propius ad mortem

Tartessiorum rex, regnavit annos 80, vixit 120.

* veniendum.

Veri simili adolescentia.

A adolescentis acerba, senis verò matura mors.

tem accedam, eò citiùs quasi terram videar videre, aliquandóque in portum ex longa navigatione esse venturus. Omnium ætatum certus est terminus; senectutis autem nullus certus est terminus; rectéq; in ea vivitur, quoad munus officii exequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia, & fortior. Hoc est illud, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est: cùm illi quærenti, Quâ tandem spe fretus, sibi tam audacter obsisteret, respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cùm, integrâ mente, cæterísque sensibus, opus ipsa suum, eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit. Ut enim navem, ut ædificium idem destruit facillimè, qui construxit: sic hominem eadem optimè, quæ conglutinavit, natura dissolvit. Nam omnis conglutinatio recens, ægrè; inveterata, facilè divellitur. Ita fit, ut illud breve vitæ reliquum, nec avidè appetendum senibus, nec sine causa deserendum sit. Vetátque Pythagoras, injussu Imperatoris, id est, Dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum, lamentísque vacare. Vult se charum, credo, suis esse. Sed haud scio, an maliùs Ennius:

Nemo melacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit. Cur? Volito vivu' per ora virûm.

Non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur. Jam, sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni. Post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certè est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis possit animo consistere? De qua non ità longâ disputatione-

Mors sene contemnenda.

Solonis responsum.

Herodis Sophist. non dissimile responsum apud Philostr.

Γέρων ὀλίγα φοβαῖται

Solonis elogium extat apud Plutarchum.

Ennii versus.

Non est lugenda mors, quam immortalitas consequatur.

tione opus esse videtur, cùm recordor non solùm L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus; non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt; non M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt; non avum tuum L. Paulum, qui morte suâ luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cujus interitum nè crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est: sed legiones quidem nostras (quod scripsi in Originibus) in eum locum sæpe profectas alacri animo & erecto, unde se nunquam rediturus arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ii quidem non solùm indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino (ut mihi quidem videtur) rerum omnium satietas, vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea jam constans requirit ætas quæ dicitur media? Sunt etiam hujus ætatis: nè ea quidem in senectute quæruntur? Sunt autem extrema quædam studia senectutis. Ergò ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quod cùm evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere vobis: quòd eò meliùs cernere mihi videor, quò ab ea propiùs absum. Ego vestros patres, P. Scipio, túque C. Læli, viros clarissimos, mihique amicissimos, vivere arbitror, & eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi opere perfungimur. Est enim animus cœlestis ex alto domicilio depressus & quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ, æternitatique contrariam

Qui pro patria mortui sint.

Οἱ ἀνθρωποι ἐν τῇ δεσμωτηρίῳ ἐσμὲν τὸν χρόνον τοῦτον, ὃς δὴ ὀνομάζεται βίος. *Appollonius apud Philost. Animæ est cœlestis origo.*

Quare animus immortalis in corpora humana infusus sit.

rium. Sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent qui terras tuerentur, quique cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum, vitæ modo atque constantiâ. Nec me solùm ratio, ac disputatio impulit, ut ita crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & autoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreósque, incolas penè nostros, qui essent Italici Philosophi quondam nominati, nunquam dubitâsse, quin ex universa mente divina delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates, supremo vitæ die, de immortalitate animorum disseruisset, is, qui esset sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorumq; prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cúmque animus semper agitetur, nec principium motûs habeat, quia ipse se moveat; nec finem quidem habiturum esse motûs, quia nunquam se ipse sit relicturus. Et, cùm simplex animi natura sit, neque habeat in se quicquam admistum, dispar sui, atque dissimile, non posse eum dividi; quòd si non possit, non posse interire: magnóq; esse argumento, homines scire pleraque, antequam nati sint, quòd jam pueri, cùm artes difficiles discant, ità celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primùm accipere videantur, sed reminisci & recordari. Hæc Platonis sunt ferè. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus majora hìc dicit: Nolite arbitrari, ô mihi charissimi filii, me, cùm à vobis discessero, nusquam, aut nullum fore: nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis; sed, eum esse in hoc corpore, ex iis rebus quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur esse creditote, etiamsi nullum videbitis. Nec verò clarorum virorum

Σοφὸς Σοφοκλῆ, σοφώτερος Εὐριπίδης, πάντων δ' σοφώτατος Σωκράτης.

Verba oraculi. Animorum immortalitas probatur.

Verba Cyri moriensis, ostavo Pædiæ, apud Xenophontem.

rum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quò diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, vivere; cùm exîssent ex iis, emori: nec verò tum animum esse insipientem, cùm ex insipienti corpore evasisset: sed cùm omni admistione corporis liberatus, purus & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cùm hominis natura morte dissolvitur, cæterarum rerum perspicuum est quò quæque discedant: abeunt enim illuc omnia unde orta sunt; animus autem solus, nec cùm adest, nec cùm discedit, apparet. Jam verò videtis nihil morti tam esse simile, quàm somnum. Atqui dormientium animi maximè declarant divinitatem suam; multa enim, cum remissi & liberi sint, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cùm se planè corporis vinculis relaxaverint. Quare si hæc ita sunt, sic me colitote, inquit, ut deum: sin unà interiturus est animus cum corpore, vos tamen deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinē tuentur, & regunt, memoriam nostrî piè inviolatéque servabitis. Cyrus quidem hæc moriens. Nos (si placet) nostra videamus. Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos Paulum & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare necesse non est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. An censes (ut de meipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos nocturnósque domi militiæque suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? Nonne melius multò fuisset, otiosam ætatem & quietam, sine ullo labore & contentione, traducere? Sed nescio quomodo animus

Σῶμα μὲν ἐκ γαίης ἔχομεν καὶ πάντες εἰς αὐτὴν Λυόμενοι κόνις ἐσμεν. Phocyl.

Nihil tam morti simile, quàm somnus.

Stulte, quid est somnus gelidæ nisi mortis imago? Ovid

mus erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cùm excessisset è vita, tum denique victurus esset. Quod quidem ni ita se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maximè ad immortalem gloriam niteretur. Quid, quòd sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat, & longiùs, videre se ad meliora proficisci; ille autem, cujus obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros, quos colui & dilexi, videndi. Neque eos verò solùm convenire aveo, quos ipse cognovi: sed illos etiam, de quibus audivi, & legi, & ipse conscripsi. Quo quidem me proficiscentem haud sanè quis facile retraxerit, néve tanquam Peliam recoxerit. Quòd si quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, & in cunis vagiam, valde recusem: nec verò velim, quasi decurso spatio, à calce ad carceres revocari. Quid enim habet vita commodi? quid non potiùs laboris? Sed habeat sanè: habet certè tamen aut satietatem aut modum. Non libet enim mihi deplorare vitam: quod multi, & hi docti, sæpe fecerunt. Nec me vixisse pœnitet: quoniam ità vixi, ut frustrà me natum non existimem; & ex vita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo; commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi, dedit. O præclarum diem, cùm ad illud divinorum animorum concilium cœtúmq; proficiscar, & cùm ex hac turba & colluvione discedam! proficiscor enim non ad eos solùm viros, de quibus antè dixi, sed etiam ad Catonem meum; quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior: cujus à me corpus crematum est; quod contrà decuit ab illo meum. Animus verò non me deserens, sed respectans, in ea profectò loca discessit, quò mihi ipsi cernebat esse veniendum. Quem ego

Stulti iniquo animo mortem ferunt, sapientes verò æquissimo.

Sic vixit Cato, ut frustrà se natum non existimaret.

Commorandi, non habitandi diversorium habemus.

Ὦ ἡδεῖα ἡμέρα. Apollon. ad tyran. mort. minitant.

ego meum casum fortiter ferre visus sum; non quod æquo animo ferrem: sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solùm non molesta, sed etiam jucunda. Quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam; libenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: sin mortuus (ut quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam; non vereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ: cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjunctâ satietate. Habui hæc de senectute, quæ dicerem, ad quam utinam perveniatis! ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

Senectus peractio ætatis est tanquam fabulæ.

M. T. Ciceronis De Senectute finis.

O 4 M. T.

M. T. Ciceronis Paradoxa, ad Marcum Brutum.

Animadverti, Brute, sæpe Catonem avunculum tuum, cum in senatu sententiam diceret, locos graves ex philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi & publico: sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eo majus est illi, quàm aut tibi, aut nobis, quia nos eâ philosophia plùs utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multùm discrepant ab opinione populari. Cato autem perfectus (meâ sententiâ) Stoicus, & ea sentit, quæ non sanè probantur in vulgus: & in ea est hæresi, quæ nullum sequitur florem orationis, neq; dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis, & quasi punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. Quod cùm ità putarem, feci etiam audaciùs, quàm ille ipse de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis, de diis immortalibus, de charitate patriæ, Stoicè solet, nullis oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. Ego autem illa ipsa, quæ vix in gymnasiis & in otio Stoici probant, ludens conjeci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia contráque opinionem omnium, ab ipsis etiam παράδοξα appellantur: tentare volui, possentne proferri in lucem, id est, in forum, & ità dici, ut probarentur; an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eóque scripsi libentiùs, quòd mihi ista παράδοξα quæ appellantur,

Paradoxa, id est, præter opinionem.

lantur, maximè videntur esse Socratica, longéq; veriſſima. Accipies igitur hoc parvum opuſculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Deguſtabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus uti conſuevi, cùm ea quæ dicuntur in ſchoſis. Serina ad noſtrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut proferas, nihil poſtulo: non enim eſt tale, ut in arce poni poſſit, quaſi illa † Minerva Phidiæ; tale tamen eſt, ut ex eadem officina exiſſe appareat.

† Ex ebore. *Plin. l. 34. cap. 8.*

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν τὸ καλόν. id eſt,
Quòd ſolum bonum honeſtum.

VEreor, nè cui veſtrûm ex Stoicorum hominum diſputationibus, non ex meo ſenſu, deprompta hæc videatur oratio. Dicam tamen, quod ſentio, & dicam breviùs, quàm res tanta dici poſſit. Nunquam mehercule ego neq; pecunias iſtorum, neq; tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maximè adſtricti ſunt, voluptates, in bonis rebus, aut expetendis, duxi: quippe cùm viderem, homines rebus his circumfluentes, ea tamen deſiderare maximè, quibus abundarent. Neq; enim unquam expletur, nec ſatiatur cupiditatis ſitis; neq; ea ſolùm, quæ habent, libidine augendi cruciantur, ſed etiam amittendi metu. In quo equidem continentiſſimorum hominum, majorum noſtrorum, ſæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecillia & commutabilia pecuniæ membra, ſolo verbo bona putaverunt appellanda; cùm re ac factis longè aliter judicaviſſent. Poteſtne bonum cuique malo eſſe? aut poteſt quiſquam in abundantia bonorum ipſe eſſe non bonus? Atqui iſta omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant & obſint probis. Quamobrem, licet irrideat, ſi quis vult: plùs apud me tamen vera ratio valebit,

Pecunia & id genus alia non ſunt in bonis numeranda † eſſe numerandas duxi.

Πλοῦτον δ' οὐδὲν τέρμα. Theog.

Ὀνόματα πράγματος ξένια. Πολλοὶ μὲν πλούσιοι, κακοὶ, ἀγαθοὶ δ' πένονται. Theog.

valebit, quàm vulgi opinio. Neq; ego unquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecus aut supellectilem amiserit. Nec non sæpe laudabo sapientem illum Biantem ut opinor, qui enumeratur inter septem sapientes: cujus cum patriam. Prienim cepisset hostis, cæterique ità fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent, cùm esset admonitus à quodam, ut idem faceret: Ego vero, inquit, facio; nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ, nè sua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, bonum? Si quid rectè fit, & honestè, & cum virtute, id benè fieri verè dicitur, &, quod rectum & honestum, & cum virtute est, id solum opinor bonum. Sed hæc videri possunt obscuriora, cum sine appositione exemplorum lentiùs disputantur: vitâ atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtilius, quàm satis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc rempublicam tam præclarè fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad avaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates. Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis incipiam à Romulo? vultis, post liberam civitatem, ab iis ipsis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in cœlum? jisne, quæ isti bona appellant? an rebus gestis atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minúsne gratas diis immortalibus capedines, ac sictiles urnulas fuisse, quam * filicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos, sunt enim omnes pares inter se, præter Tarquiniũ Superbum. Brutum verò si quis roget, quid egerit in patria liberanda; si quis item reliquos ejusdem consilii socios quid spectaverint, quid secuti sint: num quis existat cui voluptas, cui divitiæ, cui denique, præter officium

Epiphonema, quo concludit Biantis sententiam.

Inductione probat divitias à veteribus Romanis non habitas in albo bonorum.

* delicatas

Enumeratio vehemens & copiosa.

cium fortis & magni viri quicquam aliud propositū fuisse videatur? Quæ res ad necem Porsenæ. Q. Mucium impulit sine ulla spe salutis suæ? Quæ vis Horatium Cocliten contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? Quæ vis patrem Decium, qui filium devovit ac immisit in armatas hostiū copias? Quid continentia C. Fabricii? Quid tenuitas victūs M. Curii sequabatur? Quid duo propugnacula belli Punici Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginiensium adventum corporibus suis intercludendum putavorunt? Quid Africanus minor? quid major? Quid inter horum ætates interjectus Cato? Quid innumerabiles alii? Nam domesticis exemplis abundamus. * An cogitasse quicquam putamus in vita sibi expetendū, quod laudabile esse & præclarum videretur? Veniant igitur in hujus orationis ac sententiæ; & jam vel ipsi judicent, utrum se horum alicujus, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cælato auro & argento, qui Corinthiis operibus abundant, an C. Fabricii, qui nihil horum habuit; nihil habere voluit, similes esse malint. Atque hæc quidem, quæ modò huc, modò illuc transferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arctè tenent, accuratèque defendunt voluptatem esse summum bonum. Quæ quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. Tu, cùm tibi, sive deus, sive mater (ut ità dicam) rerum omnium natura dederit animum, quo nihil est præstantius, neq; divinius, sic te ipse abjicies, atque prosternes, ut nihil inter te, atq; inter quadrupedem putes interesse? Quicquamne bonum est, quod non eum, qui possidet, meliorem facit? ut enim quisque est maximè boni particeps, ita & laudabilis maximè; neq; est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honestè possit gloriari. Quid autem est florū in voluptate? Meliorémne efficit, aut laudabiliorem virum?

* *Aliàs*, An putabimus quenquam horum cogitasse quicquam in vita sibi expetendum.

Voluptas non est summum bonum.

Repugnat bono meliorem non facere.

virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloriâ
‖ extollit. se, & prædicatione ‖ effert? Atqui si voluptas (quæ plurimorum patrociniis defenditur) in rebus bonis habenda non est, cáq; quò est major, eò magis mentem è sua sede & statu dimovet; profectò, nihil est
Conclusio. aliud bene & beatè vivere, nisi honestè & rectè vivere.

Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν, id est,
Quòd ipsa contenta virtus ad beatè vivendum.

NEc verò ego M. Regulum ærumnosum, nec infelicem, nec miserum unquam putavi. Non enim magnitudo animi ejus cruciabatur à pœnis, non gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus, non denique animus ipse, qui tot virtutum præsidio munitus, tantóque comitatu circumseptus, cùm corpus ejus caperetur, capi certè ipse non potuit. C. verò Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus, in adversis unus ex summis viris videbatur: quò beatius esse mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis, quantas vires virtus habeat; nomen tantum Virtutis usurpas; quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se uno ponit omnia. Cujus autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil potest esse certi, nihilque quod exploratum habeat permansurum sibi, nè unum quidem diem. Eum tu hominum terreto, si quem eris nactus istiusmodi, mortis aut exilii minis: mihi verò quicquid acciderit in tam ingrata civitate, nè recusanti quidem evenerit, non modò non repugnanti. Quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverunt curæ & cogitationes meæ, siquidem nihil peperi tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu essem, quem neq; fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret injuria? Mortémne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus, an exilium, ut ad improbis

demi-

demigrandum sit? Mors terribilis est iis, quorum cum vita omnia extinguuntur; non iis, quorum laus emori non potest. Exilium autem terribile est iis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem esse ducunt. Te miseriæ, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctésque cruciaris, cui nec satis est, quod est & id ipsum, quod habes, nè non diuturnum sit futurum, times. Te conscientiæ stimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimant judiciorum atq; legum. Quocunq; aspexisti; ut furiæ, sic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quamobrē ut improbo, & stulto, & inerti nemini bene esse potest: sic vir bonus, & sapiens, & fortis miser esse non potest. Nec verò, cujus virtus, moréſq; laudandi sunt, ejus non laudanda vita est; neque porrò fugienda vita est, quæ laudanda est: esset autem fugienda, si esset misera. Quamobrem, quicquid est laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

Mors terribilis malis tantùm, non bonis.

Cosmopolitis exilium non est grave.

Conscientia mille testes.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα· id est, Quod æqualia peccata.

PArva, inquit, res est: atqui magna culpa. Nec enim peccata rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio majus esse, aut minus: ipsum quidem illud peccare, quoquò te verteris, unum est. Auri navem evertat gubernator, an paleæ, in re aliquantum, in gubernatoris insicitia nihil interest. Lapsa est alicujus libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quàm si etiam petulans fuisset in aliqua generosa ac nobili virgine; peccavit verò nihilominus: siquidem est peccare, tanquam transire lineas. Quod cùm feceris, culpa commissa est: quàm longè progrediare cùm semel transieris ad augendam transeundi culpam nihil pertinet,

Æqualia peccata esse declarat à simili.

A definitione.

pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autē non licet. id hoc uno tenetur, si arguitur non licere. Id siquidem nec majus, nec minus unquam fieri potest: quoniam in eo est peccatum, si non licuit. Quod semper unum & idem est, quæ ex eo peccato nascuntur, æqualia sint oportet. Quòd si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiorē posse fieri, facillimè potest perspici. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cùm lucrari impunè posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus pondo auri non idē fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus est consentiens cum ratione & perpetua constantia. Nihil huic addi potest quò magis virtus sit: nihil demi, ut virtutis nomen relinquatur. Etenim si benè facta rectè facta sunt, & nihil recto rectius est: certè nec bono quidem melius quicquam inveniri potest. Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria: si quidem pravitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui, quoniam pares virtutes sunt; rectè etiam facta, quando à virtutibus proficiscuntur paria esse debent. Itémque peccata, quoniam ex vitiis manant sint æqualia necesse est. A philosophis, inquis, ista sumis. Metuebam, nè à lenonibus diceres Socrates disputabat isto modo. Bene hercule narras: nam, istum doctum & sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) utrùm potiùs de bonis est quærendum, quid bajuli atque operarii, an quid homines doctissimi senserint, præsertī cùm hac sententiâ non modò verior, sed nè utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla possit. Quævis est enim, quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quam si sense-

Probat peccata æqualia.

A contraris.

A conjugatio.

ſenſerint, nullum in delictis eſſe diſcrimen? & æquè peccare ſe ſi privatis, ac ſi magiſtratibus manus inferant? quamcunque in domum ſtuprum intulerint, eandem eſſe labem libidinis? Nihilne igitur intereſt (nam hoc dicet aliquis) patrē quis necet, an ſervum? Nuda iſta ſi ponas; judicari, qualia ſint, non facilè poſſunt. Patrē vitâ privare, ſi per ſe ſcelus eſt; Sagunrini, qui parentes ſuos liberos emori, quàm ſervos vivere, maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam adimi vita ſine ſcelere poteſt; & ſervo ſæpe ſine injuria non poteſt. Cauſa igitur hæc, non natura, diſtinguit: quæ quando alteri acceſſit, id ſit propenſius: ſi utrique adjuncta ſit, paria fiant neceſſe eſt. Illud tamen intereſt, quòd in ſervo necando, fiadſit injuria, ſemel peccatur: in patris vita violanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreavit; is qui aluit; is qui erudivit; is, qui in ſede, ac domo, atque in repub. collocavit. Multitudine peccatorum præſtat, eóque pœnâ majore dignus eſt. Sed nos in vita, non quæ cuiq; peccato pœna ſit, ſed, quantum cuiq; liceat, ſpectare debemus. Quicquid non oportet, ſcelus eſſe; quicquid non licet, neſas putare debemus. Etiámne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum † fingere non poſſumus, animorum tenere poſſumus. Hiſtrio, ſi paulò ſe movit extra numerum, aut ſi verſus pronuntiatus eſt ſyllabâ unâ brevior aut longior, exibilatur & exploditur: In vita, quæ omni geſtu moderatior, omni verſu aptior eſſe debet, ut in ſyllaba te peccare dices? Poenam non audio in nugis: in vitæ ſocietate audiam civem, digitis peccata dimetientem ſua? quæ ſi viſa ſint breviora, leviora qui poſſint videri? cùm quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbata autem ſemel ratione, & ordine, nihil poſſit addi, quo magis peccari poſſe videatur.

† figere. *Ab exemplo.*

Qui

Ὅτι πάντες οἱ μαινοὶ μαίνονται· id est, *Quòd omnes stulti insaniunt.*

Invehitur in P. Claudium.

EGo verò te non stultum, ut sæpe, non improbũ, ut semper; sed dementẽ & insanum ‖ rebus † addicam necessariis. Sapientis animus magnitudine consilii, tolerantiâ rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus deniq; omnibus, ut mœnibus, septus, vincetur, & expugnabitur, qui nè civitate quidem pelli potest? Quæ est enim civitas? Omnísne conventus ferorum, & immanium? Omnísne etiam fugitivorum ac latronum congregata unum in locum multitudo? Certè negabis. Non igitur erat illa tum civitas, cùm leges in ea nihil valebant; cùm, judicia jacebant; cùm mos patrius occiderat; cùm, ferro pulsis magistratibus, senatûs nomen in repub. non erat. Prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquiæ conjurationis a Catilinæ furiis ad tuum scelus furoremque conversæ, non civitas erat. Itaque pulsus ego civitate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in civitatem sum, cùm esset in republica consul, qui tum nullus fuerat; esset senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi liberi; cùm esset juris & æquitatis (quæ vincula sunt civitatis) repetita memoria. At vide, quàm illa tui latrocinii tela contempserim. Jactam & immissam à te nefariam in me injuriam semper duxi; pervenisse tamen ad me nunquam putavi: nisi fortè, cum parietes disturbabas, aut cùm tectis sceleratas faces inferebas: tunc meorum aliquid ruere aut deflagrare arbitrabare. Nihil neque meum est, neque cujusquam, quòd auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses * divinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, * quibus respub. invicta stat; si hujus æterni beneficii immortalem memoriam delevisses: multò etiam magis, si illam mentem, unde hæc

‖ *Vide num* rationibus *sit legendũ* † *id est*, probabo, vincam.

* diuturnam.

* quibus te invitissimo stat respub.

hæc consilia manârunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti, reditum mihi gloriosum tua dedit injuria, non exitum calamitosum. Ergo ego semper civis eram, & tum maxime, cùm meam salutem senatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat. Tu nè nunc quidem es civis: nisi forte idem hostis, & civis esse * potest. An tu civem ab hoste naturâ, ac loco, non animo factisq; distinguis? Cædem in foro fecisti; armatis latronibus templo tenuisti; privatorum domos, ædesq; sacras incendisti. Cur hostis Spartacus, si tu civis? Potes autem esse tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? Et me exulem, tuo nomine, appellas, cum omnes meo discessu exulâsse rempub. putent? nunquamne, homo amentissime, te circumspicies? nunquamne quid facias considerabis, nec quid loquare? nescis exilium scelerum esse pœnam? meum illud iter, ob præclarissimas res à me antegestas, esse susceptum? Omnes scelerati atque impii, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules sunt, etiam si solum non mutârunt. An, cum omnes leges te exulem esse jubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus, *Qui cum telo fuerit?* ante senatum tua sica deprehensa est: *Qui hominem occiderit?* tu plurimos occidisti: *Qui incendium fecerit?* ædes Nympharum manu tuâ deflagrârunt: *Qui templa deorum occupaverit?* in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? Familiarissimus tuus Cornificius de te privilegium tulit, ut, si in opertum Bonæ Deæ accessisses, exulares. At, te id fecisse, etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exilium ejectus, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis: & tu quidem in * operto fuisti. Non igitur ibi quisque erit, ejus loci jus tenebit, si ibi eum legibus * esse non oportebit.

Conclusio à contraria.

* potes.

Argumentum à definitione exulis, & á legum autoritate.

* *aliàs*, portu. *aliàs* ponto

* esse subjectum non

Ὅτι πάντες οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μωροὶ δοῦλοι· id est,

Quòd omnes sapientes, liberi; & stulti, servi.

Invehitur in M. Antonium.

LAudetur verò hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo? aut cui tandem hic libero imperavit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrænet primùm libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coerceat avaritiam, cæteras animi labes repellat; tum incipiat aliis imperare; cùm ipse improbissimis dominis, dedecori, ac turpitudini, parêre desierit. Dum quidē his obediet, non modò imperator, sed liber habendus omnino non erit. Præclare enim est hoc usurpatum à doctissimis, quorum autoritate non uterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio: cùm verò apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt; cur ego similem me, si quid in his studiis operæ posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem. Quid est enim libertas? potestas vivendi, ut velis. Quis igitur vivit, ut vult, nisi profectò qui recta sequitur, qui gaudet officio, cui vivendi via considerata atque provisa est? qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur, atq; colit, quia id salutare maximè esse judicat? qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat deniq; nisi libenter, ac liberè? cujus omnia consilia, resq; omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodemq; referuntur, nec est ulla res, quæ plus apud eum polleat, quam ipsius voluntas, atq; judicium? Cui quidem etiam (quæ vim habere maximam dicitur) fortuna ipsa cedit: quæ, sicut sapiens poeta dixit, *Suis cuiq; fingitur moribus.* Soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etsi ita esse pluribus verbis disserendum est: illud tamen * brevi confitendum est, nisi qui ità sit affectus,

Nemo liber qui suis cupiditatibus non imperat.

Nemo liber nisi sapiens.

* brevi conficiendum est.

affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi, servi. Nec hoc tam re est, quam dictu inopinatū, atque mirabile. Non enim ita dicunt eos esse servos, ut mancipia, quæ sunt dominorum facta, nexu, aut aliquo jure civili: sed si servitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abjecti, & arbitrio carentis suo; quis neget omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos esse servos? An ille mihi liber videatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? poscit? dandum est: vocat? veniendum: ejicit? abeundum; minatur? extimescendum: Ego verò istum non modò servum, sed nequissimum servum, etiamsi in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque, ut in magna familia * stultorum, sunt alii lautiores (ut sibi videntur) sed tamen servi, atrienses, topiarii: pari stultitiâ sunt, quos signa, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At sumus, inquiunt, principes civitatis. Vos vero ne conservorum quidem vestrorum principes estis. Sed, ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum servitutis tenet: sic in civitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius civitatis locum penè infimum obtinent. Magna, inquis, bella gessi: magnis imperiis & provinciis præfui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti. Omitto, unde sustuleris, & quomodo habeas: intuentem te, admirantem, clamores tollentem cùm video, servum te esse ineptiarum omnium judico. Nonne igitur sunt illa festiva? Sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ità venusta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si

Epiphonema, quo claudit sententiam.
Similitudo.
* servorū.

L. Mummius aliquem istorum videret matellionem Corinthium cupidissimè tractantem, cum ipse totam Corinthum contempsisset, utrum illum civem excellentem, an aurienſem ſervum diligentem putaret? Reviviſcat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil ſplendidum, nihil ornatum fuit, præter ipſos; & videat aliquem, ſummis populi beneficiis uſum, barbatulos mullulos * exceptantem de piſcina, & pertractantem, & murenarum copiâ gloriantem: nonne hunc hominem ita ſervum judicet, ut nè in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum ſervitus dubia eſt, qui cupiditate peculii nullam conditionem recuſant duriſſimæ ſervitutis? Hæreditatis ſpes, quid iniquitatis in ſerviendo non ſuſcipit? quem nutum locupletis orbi ſenis non obſervat? loquitur ad voluntatem; quicquid denuntiatum ſit, facit; aſſentatur, aſſidet, miratur: quid horum eſt liberi? quid denique non ſervi inertis? Quid jam illa cupiditas, quæ videtur eſſe liberior, honoris, imperii, provinciarum? quam dura eſt domina? quam imperioſa! quam vehemens! Cethego, homini non probatiſſimo, ſervire coegit eos, qui ſibi eſſe ampliſſimi videbantur, munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique ſupplicare: Quæ ſervitus eſt, ſi hæc libertas exiſtimari poteſt? Quid? Cum cupiditatum dominatus exceſſit, & alius eſt dominus exortus, ex conſcientia peccatorum, timor; quam eſt illa miſera, quam dura ſervitus! Adoleſcentibus paulo loquacioribus eſt ſerviendum: omnes, qui aliquid ſcire videntur, tanquam domini timentur. Judex vero quantum habet dominatum! quo timore nocentes afficet! An non eſt omnis metus ſervitus? Quid valet igitur illa, eloquentiſſimi viri, L. Craſſi copioſa magis quam ſapiens oratio! *Eripite nos ex ſervitute.* Quæ eſt iſta ſervitus tam claro homini, tamque nobili? Omnis animi debilitati,

* captantem. *Murænam lampredam vocavit.*

Servitus quid ſit.

bilitati, & humilis, & fracti timiditas, ſervitus eſt. *Nolite ſinere nos cuiquam ſervire.* In libertatem vindicari vult? Minime. Quid enim adjungit? * *Niſi vobis univerſis.* Dominum mutare, non liber eſſe, vult. *Quibus & poſſumus, & debemus.* Nos verò, ſiquidem animo excelſo, & alto, & virtutibus exaggerato ſumus, nec debemus, nec poſſumus. Tu poſſe te dicito, quandoquidem potes; debere nè dixeris: quoniam nihil quiſquam debet, niſi quod eſt turpe non reddere. Sed hæc hactenus. Ille videat, quomodo imperator eſſe poſſit: cùm, eum nè liberum quidem eſſe, ratio, & veritas ipſa convincat.

* Sic forte melius. *Niſi vobis univerſis, quibus & poſſumus & debemus.* *Redit ad Antonium & abruptè concludit.*

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος' i. e.
Quod ſolus ſapiens dives.

QUæ eſt iſta in commemoranda pecunia tua tam inſolens oſtentatio? Solúſne tu dives? Proh dii immortales! egone me audiviſſe aliquid, & didiciſſe non gaudeam? Solúſne tu dives? Quid, ſi nè dives quidem? Quid, ſi pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta poſſeſſio eſt, ut ad liberaliter vivendum facilè contentus ſit: qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet ampliús. Animus enim tuus oportet ſe judicet divitem, non hominum ſermo, neque poſſeſſiones tuæ. Qui ſi nihil ſibi deeſſe putat, nihil curat amplius, ſatiatus eſt, aut contentus etiam pecuniâ; concedo, dives eſt. Sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum queſtum turpem putas, cum iſti ordini ne honeſtus quidem eſſe poſſit ullus; ſi quotidie fraudas, decipis, poſcis, paciſceris, aufers, eripis; ſi ſocios ſpolias, ærarium expilas; ſi teſtamenta amicorum expectas, aut nè expectas quidem, ac ipſe ſupponis: hæc utrum abundantis, an egentis ſigna ſunt? Animus homines dives, non arca, appellari ſolet. Quamvis illa ſit plena, dum

Contra M. Craſſum omniam Romanorū ditiſſimum.

Ὁ πλούτῳ οὐκ ἐν τῷ βαλαντίῳ, ἀλλ' ἐν τῇ ψυχῇ. Xenoph.

te inanem videbo, divitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique satis est, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecuniâ est opus: duas? majore: plures? majore etiam. Si, ut aiunt, Danai quinquaginta sint filiæ: tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique * opus est, ad id accommodatur, ut ante dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaurire possint, hunc quomodo ego appellabo divitem, cùm ipse egere se sentiat? Multi ex te audiêrunt, cum diceres, Neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus Romanus ex tantis vectigalibus jam pridem vix potest. Igitur, hoc proposito, nunquam eris dives, antequam tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones, & magna equitum ac peditum auxilia possis. Jam fateris igitur non esse divitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas. Itaque istam paupertatem, vel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscurè tulisti. Nam, ut iis, qui honestè rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito: si qui videt domi tuæ pariter accusatorum atque judicum consociatos greges; qui nocentes & pecuniosos reos, eodem te autore, corruptelam judicii molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrociniis * intercessiones pecuniarum in * concionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad fœnerandas, diripiendasq; provincias; qui expulsiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllam temporis messem recordatur; qui testamenta subjecta, qui sublatos tot homines; qui denique omnia

* satis.

Conclusio.

Quis dives Crassi judicio.

*intercisus

* coitionibus.

Dimissiones, in diversum missiones.

nia venalia, delectum, decretum; alienam ſuam ſententiam; forum, domum; vocem, ſilentium: quis hunc non putet confiteri, ſibi quæſito opus eſſe; Cui autem quæſito opus ſit, quis unquam hunc verè dixerit divitem? Eſt enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat ſatietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam aſſequêre, nunquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè (eſt enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica) de me ſilebo, de te loquar. Si cenſenda nobis atque æſtimanda res ſit; utrum tandem pluris æſtimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an reſponſum M. Curii? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui ejus hæreditatis Q. Maximo fratri partem ſuam conceſſit? Hæc profecto, quæ ſunt ſummarum virtutum, pluris æſtimanda ſunt, quàm illa, quæ ſunt pecuniæ. Quis igitur (ſiquidem, ut quiſque, quod plurimi ſit, poſſideat, ita ditiſſimus habendus ſit) dubitet, quin in virtute divitiæ poſitæ ſint? quoniam nulla poſſeſſio, nulla vis auri & argenti, pluris quàm virtus æſtimanda eſt. O dii immortales! non intelligunt homines, quam magnum vectigal ſit parſimonia. Vel enim jam ad ſumptuoſos: relinquo iſtum quæſtuoſum. Capit ille ex ſuis prædiis ſexcenta ſeſtertia, ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & ſola marmorea facienti: & ſigna, tabulas, ſuppellectilem, & veſtem infinite concupiſcenti, non modò ad ſumptum ille fructus eſt, ſed etiam ad fœnus, exiguus: ex meo tenui vectigali, detractis ſumptibus cupiditatis, aliquid etiã redundabit. Uter igitur eſt ditior, cui deeſt ancui* ſuperat? qui eget, an qui abundat? Cujus poſſeſſio quo eſt major, eo plus requirit ad ſe tuendam; an quæ ſuis ſe viribus ſuſtinet? Sed quid ego de me loquor, qui, mo-

Magnum vectigal parſimonia.

* pro *ſuperest.*

morum ac temporum vitia, aliquantum etiam ipsi fortasse in hujus seculi errore verser? Marcus Manilius patrum nostrorum memoriâ (ne semper Curios & * Luscinos loquamur) pauper tandem fuit? habuit enim ædiculas in Carinis & fundum in Labicano. Nos igitur ditiores sumus, qui plura habemus? Utinam quidem essemus! Sed non æstimatione censûs, verùm victu atque cultu terminatur pecuniæ modus. Non esse cupidum, pecunia est; non esse emacem, vectigal est: contentum verò suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæque divitiæ. Etenim, si isti callidi rerum æstimatores prata & areas quasdam magni æstimant, quod ei generi possessionum minimè quasi noceri potest: quanti est æstimanda virtus, quæ nec eripi, nec surripi potest unquam; neque naufragio, neq; incendio amittitur; nec tempestatum, nec temporũ permutatione mutatur! quâ præditi qui sunt, soli sunt divites. Soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas: solique (quod est proprium divitiarum) contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nullâ re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & avari, quoniam incertas atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt; nec eorum quisquam adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis; non modo non copiosi ac divites, sed etiam inopes ac pauperes existimandi sunt.

*C. Fabrium Luscinum significat, quem ter in his Paradoxis jam nominavit.

Τὸ μηδενὸς δεῖσθαι, ἐμοὶ Λυδιακὴ τὸ Παντωλοῦ πᾶν.

Apollon. apud. Philost.

Virtus inexpugnabilis.

Quod satis est, cui contigit, hic nihil amplius optat.

Horat.

M. T. Ciceronis Paradoxorum finis.

M. T.

M. T. Ciceronis de Somnio Scipionis.

Ex libro de repub. ſexto.

CUm in Africam veniſſem * M. Manlio conſule, ad quartam legionem tribunus (ut ſcitis) militum, nihil mihi potius fuit, quam ut * Maſiniſſam convenirem, regem familiæ noſtræ juſtis de cauſis amiciſſimum. Ad quem ut veni, complexus me ſenex collacrymavit; aliquantoq; poſt ſuſpexit in cœlum, &, Crates, inquit, tibi ago, ſumme Sol, vobiſque reliqui cœlites, quod antequam ex hac vita migro, conſpicio in meo regno & his tectis P. Cornelium Scipionem, cujus ego nomine ipſo recreor. Ita nunquam ex animo meo diſcedit illius optimi atque invictiſſimi viri memoria. Deinde ego illum de ſuo regno, ille me de noſtra rep. percontatus eſt: multiſq; verbis ultro citroque habitis, ille nobis conſumptus eſt dies. Poſt autem regio apparatu accepti, ſermonem in multam noctem produximus; cum ſenex nihil niſi de Africano loqueretur, omniaque ejus non ſolùm facta, ſed etiam dicta meminiſſet. Deinde, ut cubitum diſceſſimus, me & feſſum de via, & qui ad multam noctem vigilâſſem, arctior, quam ſolebat, ſomnus complexus eſt. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti, fit enī fere, ut cogitationes ſermonesque noſtri pariant aliquid in ſomno tale, quale de Homero ſcribit Ennius; de quo videlicet ſæpiſſime vigilans ſolebat cogitare, & loqui) Africanus ſe oſtendit illâ formâ, quâ mihi ex imagine ejus, quam ex ipſo, erat notior. Quem ut agnovi equidē cohorrui. Sed ille, Ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam, trade memoriæ. Vidēſne illam urbem, quæ parēre pop. Rom. coacta per me renovat priſtina bella, nec poteſt quieſcere? (oſtendebat autem Carthaginem

*A Manlio conſule doctus ad q.

* Maſaniſſam.

nem de excelso, & pleno stellarum, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandum nunc venis penè miles? hanc hoc biennio consul evertes; eritq; cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. Cùm autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris, censorq; fueris, & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam; deligêre iterum absens consul, bellumque maximum conficies, Numantiamq; excindes. Sed cum eris curru in Capitolium invectus, ostendes rempub. perturbatam consiliis nepotis mei. Hîc tu, Africane, ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenii, consiliique tui. Sed ejus temporis ancipitem video quasi fatorum viam. Nam, cùm ætas tua septenos octies solis anfractus, redituſq; converterit; duoq; hi numeri (quorum uterq; plenus, alter altera de causa, habetur) circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint: in te unum, atque tuum nomen se tota convertet civitas. Te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur: Tu eris unus, in quo nitatur civitatis salus. Ac, ne multa, dictator remp. constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hîc cùm exclamâsset Lælius, ingemuissentque cæteri vehementius, leniter arridens Scipio, Quæso, inquit, ne me è somno exciteris, & pax sit rebus: audite cætera. Sed, quo sis, Africane, alacrior ad tutandam rempublicam, sic habeto: Omnibus, qui patriam conservaverint, adjuverint, auxerint, certum esse in cœlo, ac definitum locum, ubi beati ævo sempiterno fruantur. Nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat acceptius, quàm consilia, cœtusque hominum jure sociati, quæ civitates appellantur: harum rectores & conservatores hinc profecti, huc revertentur. Hic ego, etsi eram perterritus, non tam metu mortis, quam insidiarum à meis, quæsivi tamen, viveretne ipse, & pater Paulus, & alii, quos nos extinctos

tinctos arbitraremur. Imò verò, inquit, ii vivunt, qui è corporum vinculis tanquam è carcere evolaverunt: vestra verò quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspicias ad te venientem Paulum patrem. Quem ut vidi, equidem vim lacrymarum profudi: Ille autē me amplexus atq; osculans flere prohibebat: Atqui ego, ut primum fletu represso, loqui posse cœpi; Quæso, inquam, pater sanctissime atque optime, quando hæc est vita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris? quin huc ad vos venire propero? Non est ità, inquit ille. Nisi enim Deus is, cujus hoc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patēre non potest. Homines enim sunt hâc lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur. Hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera & stellas vocatis; quæ globosæ & rotundæ, divinis animatæ mentibus, circulos suos, orbesque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi Publî, & piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec injussu ejus, à quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est; nè munus humanum assignatum à Deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego qui te genui, justitiam cole, & pietatem; quæ cum sit magna in parentibus & propinquis, tum in patria maxima est: quia ea vita, via est in cœlum, & in hunc cœtum eorum, qui jam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem vides (erat autem is splendidissimo candore inter flammas elucens circulus) quem vos (ut à Graiis accepistis) orbem lacteum nuncupatis: ex quo omnia mihi contemplanti præclaro cætera & mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus: & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicati sumus. Ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima terris

rīs luce lucebat alienâ. Stellarum autem globi terræ magnitudinem facilè vincebant. Jam vero ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, pœniteret. Quam cùm magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousq; humi defixa tua mens erit? Nonne aspicis, quæ in templa veneris? Novem tibi orbibus, vel potiùs globis, connexa sunt omnia; quorum unus est cœlestis extimus, qui reliquos omnes complectitur; summus ipse deus, arcens & continens cæteros: in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subjecti sunt septem, qui versantur retro, contrario motu atq; cœlum. Ex quibus unum globum possidet illa quam in terris Saturniam nominant; deindè est hominum generi prosper, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Jovis; tum rutilus horribilisque terris, quem Martem dicitis; deinde subter mediam ferè regionē Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tantâ magnitudine, ut cuncta suâ luce lustret & compleat. Hunc, ut comites, consequuntur alter Veneris, alter Mercurii cursus. In infimóq; orbe Luna, radiis Solis accensa, convertitur. Infra autem eam nihil est, nisi mortale & caducum, præter animos generi hominum, deorum munere datos. Supra Lunam sunt æterna omnia. Nam ea quæ est media & nona, tellus neque movetur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo motu pondera. Quæ cum intuerer stupens, ut me recepi. Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui, intervallis conjunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu & motu ipsorum orbiū * efficitur: qui acuta cum gravibus temperans, varios æquabiliter contentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acute sonent.

* num.

* conficitur.

Quam

Quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cujus conversio est concitatior acuto & excitato movetur sono; gravissimo autem hic lunaris, atque infimus. Nam, terra nona, immobilis manens, imâ sede semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurii, & Veneris, septem efficiunt distinctos intervallis sonos: qui numerus rerum omnium fere * nodus est. Quod docti homines nervis imitati, atq; cantibus, aperuêre sibi reditum ad hunc locum: sicut alii, qui præstantibus ingeniis in vita humana divina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletæ aures obsurduerunt; (nec est ullus hebetior sensus in vobis) sicut, ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitûs, sensu audiendi caret. Hic verò tantus est totius mundi incitatissimâ conversione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint: sicut intueri solem nequitis adversum, ejusque radiis acies vestra, sensusque vincitur. Hæc ego admirans referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum contemplari, ac domum, quæ si tibi parva (ut est) ità videtur, hæc cœlestia semper spectato, illa humana contemnito. Tu enim quâ celebritatê sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? Vides habitari in terra raris & angustis in locis, & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, vastas solitudines interjectas: hosque, qui incolunt terrâ, non modò interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim * aversos, partim etiã adversos stare vobis; à quibus expectare gloriam certè nullam potestis. Cernis autem terram eandem, quasi quibusdã redimitam & circundatam cingulis; è quibus duos maxime inter se diversos, & cœli verticibus ipsis ex utraque parte

*al. modus.

*transversos.

sub-

subnixos, obriguisse pruinâ vides; medium autem illum & maximum Solis ardore torreri. Duo sunt habitabiles, quorum Australis ille, in quo qui insistunt adversa vobis urgent vestigia, nihil ad vestrum genus: hic autem alter subjectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm vos tenui parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur à vobis angusta verticibus, lateribus latior, parva quædam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quod Oceanum appellatis in terris; qui tamen tanto nomine, quam sit parvus vides. Ex his ipsis cultis notisque terris num aut tuum, aut cujusquam nostrûm nomen, vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnare? Quis in reliquis orientis * abeuntis. * aut obeuntis Solis ultimis, aut Aquilonis, Australive partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profectò quantis in angustiis vestra gloria se dilatari velit. Ipsi autem, qui de * vobis loquuntur, * nobis. quamdiu loquentur? Quinetiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscujusque nostrum, à patribus acceptas, posteris prodere; tamen propter eluviones, exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modò non æternam, sed nè diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest ab iis, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui ante nati sint? qui nec pauciores, & certe meliores fuerunt viri: cùm præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum potest audiri, nemo unius anni memoriam consequi possit. Homines enim populariter annum tantummodo Solis, id est, unius astri reditu metiuntur: re ipsâ autem cùm ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemq; totius cœli descriptionem longis intervallis retulerint: tum ille verè vertens annus appellari potest: in quo vix dicere audeo, quam multa secula hominum tenentur.

antur. Namque, ut olim deficere Sol hominibus, extinguique visus est, cùm Romuli animus hæc ipsa in templa penetravit: ita quandocunq; eâdem parte Sol, eodemq; tempore iterum defecerit, tum, signis omnibus ad idem principium, stelliſq; revocatis, expletum annum habeto. Hujus quidem anni nondum vicesimam partem scio esse conversam. Quocirca, si reditū in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis & præstantibus viris: quanti tandem est ista hominū gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exiguam potest? Igitur, alte spectare si voles, atq; ad hanc sedem, & æternam domū contueri, neq; sermonibus vulgi dederis te, nec in præmiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te illecebris oportet ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustiis cingitur iis regionum, quas vides nec unquam de ullo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & oblivione posteritatis extinguitur. Quæ cùm dixisset, Ego verò, inquam, ô Africane, siquidem bene meritis de patria quasi limes ad cœli aditum patet; quanquam à pueritia vestigiis ingressus & patris, & tuis, decori vestro non defui: nunc tamen, tanto præmio proposito, enitar multo vigilantius. Et ille, Tu verò enitere: & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc: Nec enim is es, quem forma ista declarat: sed mens cujusq; is est quisque, non ea figura quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: siquidem Deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui prævidet, qui tam regit, & moderatur, & movet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus: & ut ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet. Nam, quod semper movetur, æternum est: quod autem motum affert alicui, quodque ipsum agitatur aliunde,

quando

quando finem habet motus, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur, quod seipse movet, quia nunquam deseritur à se, numquam nè moveri quidē desinit: quin etiam cæteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi. Principio autem nulla est origo: nam ex principio orientur omnia: ipsum autē nulla ex re alia nasci potest: nec enim esset hoc principium quod gigneretur aliunde. Quod si nunquam oritur, nec occidit quidem unquam: nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: siquidem necesse est à principio omnia oriri. Ita fit, ut motûs principium ex eo fit, quod ipsū à se movetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne cœlum, omnisque natura consistat, necesse est, nec vim ullam nanciscatur, quâ à primo impulsu moveatur. Cùm pateat igitur æternum id esse, quod à seipso moveatur: quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimatum est enim omne, quod impulsu agitatur externo. Quod autem *anima. *animal est, id motu cietur interiore, & suo: nam hæc est natura propria animæ atque vis. Quæ si est una ex omnibus, quæ seipse moveat: neq; nata est certè, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem optimæ curæ, de salute patriæ, quibus agitatus & exercitatus animus velocius in hanc sedem & domum suam pervolabit: idq; ocyus faciet, si jam tum, cum erit inclusus in corpore, eminebit foras; & ea, quæ extra erunt, contemplans quam maxime se à corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earumque se quasi ministros præbuerunt; impulsuque libidinum, voluptatibus obedientiam, Deorum & hominum jura violaverunt; corporibus elapsi, circa terram ipsam volutantur, nec in hunc locum, nisi multis exagitati seculis, revertuntur. Ille discessit. Ego somno statim solutus sum.

M. T. C. De Somnio Scipionis finis.

Index rerum & verborum.

Abſtinentia Africani p. 95. l. 10. *abſtinentia benevolentiam multitudinis conciliat* 95, 34

Academiæ ratio quid à cæteris differat 68, 7

Accuſatio multos illuſtravit 84, 4. *accuſatoris nomen fugiendum* 84, 17. *accuſare innocentes, impium* 84, 22. *accuſatio laudem peperit L. Craſſo adoleſcenti* 83, 7. *accuſatio quibus de cauſis ſuſcipienda* 84, 7

Acta agere 173, 33

Actio cognitioni anteponenda 62, 27. *actione in omni ſuſcipienda, conſideranda ſunt honeſtas & efficiendi facultas* 31, 15. *& modus* 57, 14

Adjuvare operâ præſtantius quàm pecuniâ 85, 12

Admirabilitas quibus rebus comparetur 78, 30

Adoleſcentes quibus è rebus commendationem petere debeant 82, 15. *adoleſcens aliquid ſenile habere debet* 194, 35. *adoleſcentiæ vituperatio* 188, 32. *adoleſcentiæ ver comparatur* 207, 2. *adoleſcentum petulantia magis eſt quam ſenum* 194, 20. *adoleſcentia multò plures, quam ſenectus, mortis caſus habet* 206, 19. *adoleſcentum imbecillitas conſilii propria* 48, 25

Adulari, paſſivè 38, 6. *ab adulatoribus facilè falluntur omnes* ibid. *adulator occultus* 178, 13

Ædis ruinoſæ & malè materiatæ 119, 19

Æginetis pollicis præciſi 116 29

Ægina propinqua Piræo ibid. 31

Æquitas lucet ipſa per ſe 13, 33

Ætati ut quiſque antecellit, ità ſententiæ principatum tenet in augurum collegio 205, 18. *ætati cuique ſua tempeſtivitas data eſt* 193, 13

13. *ætati cuiq; sua sunt studia* 209, 18. *ætatibus corroboratis amicitiæ judicandæ sunt* 170, 20
Africani dictum pulcherrimum 37, 31. *Africanus prior anno ante censorem M. Catonem, mortuus est* 188, 15
Agamemnon immolavit Iphigeniam filiam 234, 16
Agis rex occisus 96, 22
Agraria lex Philippi 94, 2
Agri fertiles imitandi 21, 32
Agriculturæ luus 61, 24
Agricolarum voluptates 208
Agri bene culti luus 203, 1
Alexander Macedo, humanitate superatus à patre 37, 23
Alexander Pheræus ab uxore interfectus 74, 30
Ambitiosi quibus similes 36, 11
Amicitia unum facit ex pluribus 24, 31. *amicorum consilium in rebus secundis maximè necessarium* 38, 3. *amicitia maximè perturbat officia* 115, 19. *amicitiæ præstat justitia* ibid. *amicitiæ prima lex, ut neque rogemus res turpes, neque faciamus rogati* 199, 31. *amicitia orta à natura, non ab imbecillitate* 156, 9. 157, 3. *amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere, cur difficile sit* 157, 22. *amicitias qui magis quærant* 161, 24. *amici qui diligendi* 166, 36. *amicitiæ veræ difficillimè reperiuntur in iis qui in honoribus rèque publica versantur* 167, 19. *amicus certus in re incerta cernitur* ibid. 26. *amicitiæ fines ac termini, atque in variæ sententiæ* 169, 31. *amicitiæ quæ minus probantur, dissuendæ magis, quàm rescindendæ sunt* 171, 17. *amicitia inter aequales magis elucet* 169, 6. *amicitiæ veræ sempiternæ sunt* 157, 14. *amicus tanquam alter idem* 172, 22. *amicorum benè suadentium auctoritas plurimum valere debet* 161, 6. *amicitia quid sit* 152, 12. *amicorum omnia communia* 23, 9. *amare quid sit* 178, 36.
Animorum natura cur mortalis esse non possit 219. *animi nihil præstantius* 217, 26. *animus in custodia corporis, quoad Deo videtur, retinendus* 233, 20. *animi magnitudo in contemnenda voluptate, vita, re* 118, 9. *animi genere hominum deorum munere dari* 234, 24. *animi*

animi opera majora, quàm corporis 82, 28. *animorum vis duplex* 42, 10
Annulus Gygis 113, 9
Annus verè vertens multa hominum secula complectitur 236
Apellis Venus 103, 24
Apollinis Pythii oraculum 95. 29.
Appetitus rationi lege naturæ subjectus est 42, 19
Aquâ hæret 143, 3
Aquilius de dolo malo 121, 7
Aratus Sicyonis Nicoclem tyrannum occidit 96, 35
Arbitrorum formula 125, 4
Arganthonius quidam octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit 287, 5
Aristidis sententia de Themistoclis consilio 117, 28
Aristoteles quid de pecuniarum effusionibus sentiat 87, 3. *ejus opinio de honesto* 112, 17
Artificia quæ liberalia, quæ sordida 61, 18
Assentatio ab amicitia removenda 174, 27
Astimias aliter leges, aliter philosophi tollunt 128, 16
Atilius vigilando necatus 136, 24
Atilius I. cur sapiens habitus 147, 4
Avaritiâ senili nihil absurdius 26, 4. *avaritiâ nullum est tetrius vitium* 95, 24. *avaritia populos omnes perdit* 93, 31. *avari plus semper appetunt* 230, 24. *avaritia injuriæ præcipua causa* 11. 26
Auspicia quæ sint optima 185, 29

B.

Bella cur suscipienda 16, 9 *bella justa quæ* 17, 26. *bellum Punicum tertium M. Catonis consilio illatum* 33, 15. *belli gloria adolescentibus quærenda* 82, 15.
Bene agier quid sit 125, 6
Benè & beatè vivere nihil aliud est, nisi honestè & rectè vivere 218, 6
Benefacta malè locata, malefacta sunt 89, 13
Beneficia citra injuriam esse debent 91, 28. *beneficii & liberales naturâ sumus* 156, 28. *beneficium qui dat, mores, nam fortunam sequi debet* 92, 5. *beneficia in quos conferenda* 89, 6. *beneficia in singulos* 93, 26. *beneficia in rempub.* 96, 29. *beneficia in egentissimos quosque præcipuè conferenda* 22, 17. *quæ beneficia omnibus communicanda* 23, 18

Benevolentiæ colligendæ præcepta 77. 13
Benignitas quas cautiones habeat 19, 30. *benignitas quæ sit utilis reipublicæ* 88, 20. *benignitate nihil hominis natura accommodatius* 19. 29
Boni viri qui sint 125, 6. *bonus nemo miser esse potest* 219, 15. *boni viri definitio* 127, 6. *bonum summum, convenienter naturæ vivere, è Stoicorum sententia* 104, 18, *bona ea omnia sunt habenda, quæ secundùm naturam fiunt* 207, 26. *bonorum æquatio non laudanda* 49, 6. *bonum solum honestum* 215, 13. *bona caduca & incerta* 152. 20

C.

Cæcilii versus contra senectutem 190, 11
Cæsaris largitiones, non liberales sed injustæ 20, 13
Castigatio omnis vacare contumeliâ debet 36, 32
Catonis senis præcepta quatuor ad utilitatem rei familiaris 79. ult. *Catonis facta, Socratis dicta laudantur* 148, 11. *Cato Censorius Græcarum literarum perstudiosus in senectute* 182, 17. *Cato Uticensis cur se interficere debuerit* 46, 32. *Cato cur sapiens habitus* 147, 5 *Cato è vita discedit tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo* 212, 25
Cicero, stante repub. plus temporis in agendo, quàm in scribendo ponebat 66, 18. *Ciceronis filii laus in re militari* 82, 20. *Ciceroni reditum glorioſum inimicorum dedit injuria, non exitum calamitoſum* 232, 3
Civitas quæ dici possit 222, 9
Civis quis sit 232, 4
Civitatum rectoribus & conservatoribus patet in cœlum aditus 232, 26
Clementia & placabilitas magnis viris dignissima 36, 21
Colendi qui 60, 24
Communia civibus inter se quæ sint 23, 5
Concordia fundamentum reipublicæ 96, 3
Conjugia, societas prima 24. 5
Consideratio tempus & diligentiam postulat 9. 23
Consuetudinis maxima vis est 168, 35
Contemptus quos homines sequatur 78, 25
Contentio plùs ad gloriam valet quàm sermo 83, 14
Convivium melius Latini, quàm Græci nominârunt 198, 10

Corporis bona externis anteponenda 99. 23
Crudelitas inimica naturæ 116, 33
Cura optima de salute patriæ 238, 24
Cyrsilus quidam lapidibus obrutus 117, 15
Cyrus Persarum rex agriculturâ maximè oblectatus 203, 17

D

Damon & Pythias 116, 8
Decorum ab honesto quid differat 39, 18. *Decorum quid sit* 40, 20. *Decorum tribus in rebus positum est* 52, 1. *Decorum ab honesto separari non potest* 40, 11
Defensio accusatione laudabilior 84, 1. *Defendendi interdum etiam nocentes* 84. 27. *definitio necessaria principio disputationis* 4, 15
Deliberanda ea non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio 113, 1
Deos non nocere 69, 25
Deposita non semper reddenda 134, 22
Dissimilitudo dissociat amicitias 170, 29
Divitias amare, parvi angustiq; animi est 29, 19. *divitiæ cur expetantur* 11, 26. *dives quis sit* 227, 21
Dolus malus quid 121, 30
Duodecim tabulæ de tutelâ 122, 5
Dolor, contra naturam 107, 14

E

Eloquentiæ laus 63, 22, *eloquentia quid* 83. 15
Ennius censet non lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur 208, 25
Epicureorum sententia de Deo 137, 5. *Epicuri de bono & malo sententia* 216, & 217
Εὐκαιρία 58, 14
Εὐτοξία 5, 86
Exercitatio in omni re necessaria 29, 33. *exercitatio in senibus quid efficiat* 193, 24
Exilium quibus terribile 219, 3. *exules qui sint* 223, 19

F

Fabula Platonis utilissima 113, 10
Falsum jurare, pejerare non est 138, 35
Fides unde dicta 11, 10. *fides ut nobis habeatur, quid faciendum* 77, 29. *fides vel hosti data servanda* 16, 27. *fides & constantia in amicitia desiderantur* 167, 33
Finis bonorum & malorum simplex esse debet 143, 30

Forma dignitas quomodo tuenda 53, 24
Fortis animus duabus in rebus cernitur 28, 25. *fortissimus quisque imperandi cupidissimus* 27, 34. *forti viro vis adhiberi non potest* 130, 30. *fortitudo sine justitia in vitio* 27, 23. *fortitudinem quomodo definiant Stoici* ibid. 16
Fortunæ magna vis in utramque partem 72, 13
Fraus odio digna majore, quàm vis 19, 7. *fraus vulpeculæ propria, vis leonis* ibid. 6

G

Gemma in vitibus 201, 7 *gloria cupidi homines facile ad res injustas impelluntur* 28, 16. *gloriam qui contemnunt, non reprehendendi* 30. 24. *gloria tribus è rebus constat* 77. 3. *gloriæ consequendæ viam Socrates tradidit* 81, 16. *gloriam è rebus bellicis petere adolescentes debent* 82, 15. *gloria hominum angustiis finibus interminatur, nec diuturna esse potest* 239, 17
Gnathonum multi similes 176, 26
Græca cum Latinis conjungenda 1. ult.

H

Hæreditas optima quæ 50. 15. *hæreditatis spes quid efficiat* 226, 14
Hercules in cœlestium numero collocatus, propter beneficia in humanum genus collata 108. 18.
Homo cæteris animantibus, quantum & in quo præstet 6, 32 *homo solus ordinem sentit* 7, 31. *homines quidam non re, sed nomine* 44. 9. *deos hominibus maximè utiles* 69, 22. *hominum studia in nos quomodo excitentur* 72, 11
Honestum laudabile naturâ 8, 8. *honestum quibus ex rebus constetur* ibid. 6. *honestum è quatuor veluti fontibus manat* ibid. 16. *honestum nihil, quod justitiâ vacat* 27, 19. *honestas à partibus quatuor manat* 62, 2. *honestas per se animos omnium movet* 77, 22. *honestum quid sit, è Stoicorum, Peripateticorum, Socratis sententia* 103. 33. *honestum verum in sapientibus solis* 104, 26. *honesti vis* 117, 10. *honesta naturâ, temporibus fiunt non honesta* 124, 26
Hostis olim peregrinus 17, 15
Humanæ res fragiles & caducæ 179, 17

Imperia

I

Imperia non semper experenda 29. 25
Imperator quis sit 224. 4
Impii adversus deos qui sint 109. 23
Improbi servi sunt 125. 1
Injuria fit duobus modis 19. 5
Injustitiæ duo genera 11. 12
Insipiente fortunato nihil est intolerabilius 164. 15
Invitâ Minervâ nihil decet 46. 16
Jocandi genus duplex 43 15
Jocandi genus quale esse debeat 43. 23
Irasci graviter inimicis non oportet 36. 19
Ira nihil rectè fieri patitur 56. 6
Judiciorum ratio duplex 83. ult.
Jura belli 16. 4
Jus gentium, & jus civile quomodo differant 124. 33. *juris fons natura* 125. 20. *jurejurandum ad adstringendum fidem vinculum arctissimum* 140. 13. *justitiæ fundamentum fides* 31. *justitia servanda etiam adversus infimos* 19. 1. *justitiâ nullum tempus vacare debet* 28. 8. *justitiâ solâ viri boni nominantur* 79. 22. *justitia fruendæ causâ reges olim constituti* 80. 29. *Justitiæ fundamentum est fama* 93. 16. *justitia omnium domina & regina virtutum* 109. 29

L

Largorum duo genera 86. 21. *largitio* 92. ult.
Latronum leges quædam sunt 80. 15.
Leges cur constitutæ 80. 35. *leges civium incolumitatem spectant* 107. ult. *lex naturæ communem utilitatem spectat* 109. 5. 110. 15. 118. 32
Liberalitatis duo sunt genera 22. 3, *liberalitatis ratio duplex* 85. 9. *liberales qui* 86. 27
Libertas quid sit 224. 20
Liber nemo nisi sapiens ibid. 19
Libidinosa & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti 191. ult. *libidinosorum animi* 238. 29
Lites valde vitandæ 90. 1
Loci & temporis vis quanta sit 59. 4
Ludo & joco quatenus utendum 43. 5

M

Mendacium omne in contrahendis rebus tollendum 122. 15

Mente nihil divinius 115,34
Mercari quod statim vendas, sordidum 61.5
Mercatura quæ probanda 61, 19
Mercede ad amandum adduci, sordidissimum 73,8
Metus omnis servitus est 226, 33
Micare in tenebris 117. ult.
Miles semel dimissus nisi secundo sacramento obligetur, pugnare jure contra hostem non potest 17,3
Modestia quid 58,8
Mores corrumpuntur divitiis 93
Mors servituti, & turpitudini anteponenda 33. ult. *mors seni aut planè negligenda, aut etiam optanda est* 206, 11. *mors longè abesse à senectute non potest* ibid. 8. *mors omni ætati communis* ibid. 29. *mortis adolescentum & senum discrimen* 207, 29. *morti nihil tam simile, quàm somnus* 211, 13. *mortuis religiosa jura tribuuntur* 149, 21. *mors quibus terribilis* 219. 1
Munus perinde est ut acciputur 144,7.
Mutatio faciendæ consilii, ubi nos errâsse cognoscimus 49, 31

N

Naturam quisque suam potiùs quàm alienam insequi debet 46, 11. *Natura quas partes corporis texit, eas tegere omnes debent* 52. 14. *natura non patitur, ut alteri detrahamus nostri commodi causâ* 107, 12, *natura est jus gentium* ibid. 32. *natura est lex divina & humana* 108, 3. *naturæ lege unâ & eâdem omnes continemur* 109, 9. *natura dederat recta & convenientia* 112, 10. *naturæ principia* 118, 32. *natura fons juris* 125, 27. *natura mutari non potest* 154, 14. *natura similium sui appetens est* 163, 2
Negligendus nemo in quo sit aliqua significatio virtutis 21. 6.

O

Objurgationum qui modus 56,7
Odisse apertè magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam 168, 12
Officina nihil habet ingenuum 61, 9. *officii amplitudo & laus* 3. 13. *de officio quæstio duplex* 5, 1. *officii divisio* ibid. 12. *officii deserendi causa* 12. 31. *officia aliis aliæ*

alia magis debentur 25, 27. *Officiorum boni ratiocinatores esse debemus* ibid. ult. *officia splendidissima, quæ ab animi magnitudine oriuntur* 26, 25. *officium adolescentis* 50, 23. *officia senum* 51, 2. *officium Magistratûs*, ibid. 16. *officium privati* ibid. 20. *officium peregrini* ibid. 24. *officii persequendi rationes quinque* 68, 18. *officiorum tractatio in philosophia uberrima* 101, 35 *deliberatio triplex* 102, 31. *officia media* 104, 31. *officia à quatuor fontibus honestatis ducta* 134, 32 *mera maxima, senectus & paupertas* 187, 1. *pes cum infamia non utiles* 131, 18 *pinionem hominum de se negligere, arrogantis est* 41, 21 *rationis vis* 214, 18. *orationis duplex ratio* 83, 12. *orationis vis duplex* 54, 13 *ratoris proprium quid* 2, 18 *ratoris munus, ingenii non solum est, sed laterum etiam & virium* 191, 17 *bium cœlestium ordo* 234, 7 *concentus* 234, 34. *ab hominibus non percipitur* 235, 18 *Ordo quid* 58, 11 *Otium languorem affert* 100, 27

P

Pascere bene, prima utilitas in re familiari 99. ult. *Patris Vita cùm violatur, quàm multa peccantur* 221, 15. *Pro patria mors appetenda, si ità res ferat* 25, 4. *patria parentibus anteponenda* 132. ult. *Patroni civitatum & nationum qui esse debeant* 16, 26 Πάθη 72, 2 *Paupertas, contra naturam* 107, 14 *Peccare, nunquam utile* 123, 8. *peccandum non est amici causâ* 158. 9. *peccata esse æqualia* 219, 22. *peccata non rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt* 219, 24. *peccare, est tanquam lineas transire* 219, 33. *peccatorum conscientia, dura servitus* 216, 28 *Pecuniæ cupiditas unde* 12, 2. *pecuniam contemnere magnificum est* 29, 20. *pecuniâ corrupti, fideles esse non possunt* 85, 27. *pecunia non quærenda solùm, sed etiam collocanda* 81, 13. *pecuniæ cupiditas in plerisque summa amicitiæ*

amicitiæ pistis 158, 2. *pecuniæ & gratiæ comparatio* 92, 13.
Perduellis 17. 13
Peregrinos usu urbis prohibere, inhumanum 117, 3
Periculosarum actionum multiplex ratio 34, 25. *periculis sine causa offerre se, stultum est* 34, 15
Personis veluti duabus natura unumquemque nostrûm induit 44, 29.
Perjurium quid sit 139. 1
Phaethon solis filius ictu fulminis deflagravit 134, 8
Philosophi in quo peccent 13, 9 *philosophorum vita minùs exposita fortunæ telis, quàm eorum, qui rempub. tractant* 31, 6. *philosophiæ, quando & quibus rationibus adductus operam dare cœperit Cicero* 66. *philosophiæ nomen quibusdam invisum* ibid. 5. *philosophi qui* ibid. 2. *philosophia quid* ibid. 3. *philosophiæ defensio* ibid. 13. *philosophia tota frugifera & fructuosa* 101, 35. *philosophiæ pars de officiis uberrima* 102, 1. *philosophia liberalitatem, justitia continentiam docet* 108, 9. *philosophia vitam tranquillam præstat* 182, 6. *philosophorum principes* 189, 26
Pietas in patriam, in cœlum via est 233, 27.
Piratis data fides non servanda 138, 31
Plato uno & octogesimo anno scribens mortuus est 186, 17
Poemata vel minùs præclara delectant imperitos, & laudantur 105, 6
Poeta iners extremum actum negligit 183, 19
Præclara omnia rara 172, 10
Principatum appetere, hominis proprium 7, 25
Privata nulla, natura: sed occupatione, victoriâ, legi pactione, conditione, sorte 10, 18. *privata vita otiosior, publica fructuosior* 30. 10. *privata vita quibus concedenda, quibus minùs* ibid. 24.
Prodigi qui 86, 2
Promissis quando standum, non sit 14, 32, 134, 27. *promissis non servanda* 134, 1
Prudentia quid 62, 14. *prudentiæ & sapientiæ discrimen* ibid. *prudentia sine justitia nocet* 78, 11. *prudentia vera & maximè utilis quæ* 77, 35. *prudentia senectuti est* 188, 3
Pulchritudinis duo genera 16

Pythagoreorum mos in exercenda memoria 195, 6

Q

Quæstio de honesto & utili 116, 16. *Quæstiones de officio* 132, 6. *Quæstus turpes* 228, 24.

R

Rectum ità justum, si voluntarium 13, 12
Recte facta à virtutibus proficiscuntur, peccata à vitiis 220, 23
Referendâ gratiâ nullum officium magis necessarium est 21, 33
Reges cur instituti 80, 29
Regnandi cupiditates unde existant 112. 26. *regni fides nulla* 12. 8. *regno iniqui atque infideles multi* 130. 21
Rei familiaris augendæ qui modus 38, 27. *res familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudo* 99, 12. *res magnæ nen corporum viribus, sed animi geruntur* 188, 1
Reipub. præfuturis duo Platonis præcepta necessaria 35, 18. *respublicæ maximæ per adolescentulos labefactatæ, senibus sustentatæ* 188, 26.
Romani viri illustres bellicâ laude 27, 6. *Romanorum mos verecundus* 53 9

S

Sanguinis conjunctio, vinculum charitatis 24. 14
Sapientiæ amor ex cognitione honesti 8, 10. *sapientia in quo sita* ibid. 28. *sapientia quid à prudentia differat* 62, 14. *sapientia princeps virtutum* ibid. 13. *sapientiæ quid* 67, 5. *sapientiæ laus* ibid. 13. *sapientes septem, non tamen omnino sapientes* 105, 24. *sapientis est, habere rationem rei familiaris* 122. 30. *sapiens, qui sibi non prodest, nè quidquam sapit* 122, 25. *sapientis cum histrione comparatio* 207, 16. *sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo* 212. 6. *sapientum quorundam de amicitia opinio* 161, 9. *sapientis animus quibus rebus munitus* 225
Securitas caput est ad beatè vivendum 261, 18
Seditionum origo quæ 35, 26
Senator non est, qui jurejurando hostium tenetur 136, 15
Senex nemo tam est, qui se annum non putet posse vivere 190, 1. *senis sermo quietus & remissus decorus est* 191, 22

Senibus

ſenibus conceditur, ut de ſe dicant 192, 11. *ſenem maturè fieri, ſi vis diu eſſe ſenex*, proverb. 192, 33. *ſenex is probatur, in quo eſt aliquid adoleſcentis* 194, 35. *ſenili avaritiâ nihil abſurdius* 206, 3. *ſenectus optatur, eademque accuſatur* 183, 9. *ſenectutis arma ſunt exercitationes virtutum* 184, 29. *ſenectus accuſatur. non propter ætatem, ſed propter mores* 84, 6. 186, 15. 205, 27. *ſenectus quatuor de cauſis miſera videtur* 187, 3. *ſenectus maximum onus putatur* 187, 1. *ſenectutis vitia diligentiâ compenſanda ſunt* 194, 6. *ſenectutis vituperatio* 195 20. *ſenectus naturâ loquacior* 201, 35. *ſenectutis modica ſeveritas probatur* 206, 1. *ſenectutis fructus eſt, antè partorum bonorum memoria & copia* 207, 24. *ſenectus peractio ætatis eſt, tanquam fabulæ* 213, 15
Sepulcra communia propinquis inter ſe 18, 16
Sermo qualis eſſe debeat 55, 6
ſermonum ſuavitas, amicitiæ condimentum 168. 17.
Servorum infima conditio 18, 2. *ſervis quomodo utendum* ibid. 3
Severitate ſublatâ adminiſtrari civitas non poteſt 36, 29
Similitudo ad amicitiam allicit 162, 35
Simulatum nihil diuturnum 81, 24. *ſimulatio, perfidi improbi, malicioſi hominis eſt* 121, 33. *ſimulatum nihil in amicitia* 155, 8
Societatis humanæ vinculum oratio 22, 29. *ſocietatis humanæ gradus* 23, 28. *ſocietas præſtantiſſima, bonorum virorum familiaritas* 24, 18 *ſocietas inter omnes, majo autem ut quiſque proxim accedit* 151, 35
Solitarium nihil natura am 175, 4. *ſolitudo languores affert* 100, 2
Stoicorum oratio 214, 2
Stulto nemini bene eſſe pot 219, 14. *ſtultos omnes inſa nire* 214, 2
Summum jus, ſumma injuri 15. 5.
Superbia in proſperis rebus f gienda 37, 1
Syllæ largitiones, non liberal ſed injuſtæ 20, 1

T

Tabulæ novæ injuſtæ 93
Temperantia 39, 1

Turpe mutatur tempore 106. 15. *turpitudo maximè contra naturam* 112, 10. *turpe nunquam utile* 117, 35 *Tyrannorum ferè violenta mors* 73, 34

V

Valetudinis tuendæ ratio 99, 7 *Vectigalia urbana rusticis anteponèda* 99, 31 *Venandi studium honestum* 43, 30 *Venditor lege* 12. *tab. præstabat tantum vitia, quæ linguâ nuncupata essent* 123, 13 *Veri adolescentia comparatur* 207, 21 *Verecundia* 39, 12. *verecundiâ sublatâ, nihil rectum aut honestum est* 60, 20. *verecundia maximum amicitiæ ornamentum* 873, 10 *Veri investigatio, hominis propria* 7, 18 *Veritas molesta est* 175, 17 *Vestitus quæ ratio* 53, 28 *Viterrima quæque debent esse suavissima* 168, 29 *Veturius hosti deditus* 139. 9 *Viam erranti non monstrare, Athenis execrationibus publicis sancitum* 119, 15 *Villa locuples abundat porco, hædo, agno, gallinâ, lacte, caseo, melle* 202, 30 *Vires celeritati anteponendæ* 99, 30 *Virgula divina* 64, 6 *Virtutes ut quæque leniores, ità amabiliores* 21, 9. *virtutum quarundam simulacra in belluis* 22. ult. *virtus omnis tribus in rebus ferè vertitur* 71. 31. *virtutem unam qui habet, an omnes habeat* 78, 14. *virtutem quomodo nonnulli interpretentur* 152, 25. *virtute nihil amabilius* 155, 23. *virtus tenera & tractabilis est* 162, 17. *virtutis opinio, amicitiæ conciliatrix* 159, 4. *virtus seipsâ contenta est ad beatè vivendum* 218, 8. *virtutes inter se pares* 220. 6. *virtus est consentiens cum ratione & perpetua constantia* ibid. 15. *virtus pluris æstimanda, quàm ulla possessio, aut ulla vis auri & argenti* 229, 23. *virtute qui præditi sunt, soli sunt divites* 230, 17. *virtus amitti non potest* ibid. 14. *vitæ finis optimus* 208, 11 *Vita deserta, ab amicis, jucunda esse non potest* 164, 29

vitia animi graviora, quàm corporis ac fortunæ 108. ult.
Vitis natura caduca 200. ult.
Ulciſcendi modus 15, 24, 45, 23
Voluptatis appetitum omnes ferè propter verecundiam occultant 44, 11. *voluptates blandiſſimæ dominæ* 79, 11. *voluptas omnis honeſtati contraria* 143, 23. *voluptate nulla peſtis capitalior* 195, 27. *voluptates agricolarum* 200, 10. *voluptas plurimorum patrociniis defenditur* 218, 3.
Vox clara & ſuavis eſſe debet 54, 26
Utile ab honeſto ſeparari non debet 18, 27. *utilitatum comparatio* 99, 21. *utilitas communis ſecundùm naturam* 109, 7, 112, 12.

FINIS.